

V. fejezet

A személyiségi jogok - újból szemügyre véve.

Ellentmondások

.....

Fürkészni az anyaméhben, a sárban, az álmokban:

mindez a szokásos

Szórakozás meg narkotikum s a sajtó csemegéje,

és mindig is az lesz, némelyik éppen olyankor,

Ha bajban a nemzetek és nagy a szorongás

.....

..... De megragadni

Az időnek meg az időtelennek

Metszőpontját: szentek foglalkozása -

.....

/T. S. Eliot: Dry Salvages.
Vas István fordítása/

.....

Jogot tehát az árnyalatnak,

melyben a holnap rajza áll

s a kivételnek

mely holnapra talán szabály;

.....

/Illyés Gyula: Óda a törvényhozóhoz/

1. Történeti mezbe öltöztetett elvi vizsgálódásaink lezárásaként nem az egyes fejezetek tanulságainak összefoglalása következik. Ezeket a maguk helyén, ha pl. a gondolatmenet új fordulata megkívánta, megkíséreltük összegezni. Másrészt nem is akarjuk eredeti összefüggéseikből kiragadni

Őket, s még kevésbé újból vázolni a konkrét történelmi összefüggéseket. A disszertáció terjedelmi korlátai miatt is arra kell hagyatkoznunk, hogy a történelmi fejezetek magukért beszéljenek. Ilyen hosszú ut után azonban szükséges legalább kiindulásunk, a mai személyiségi jogok "re-vizitációja". Ez a fejezet tehát a személyiségi jog jelenkori elvi problémáit tekinti át - immár a történelmi távlatokon iskolázott szemmel.

a/ A személyiségi jogok lényegét a bennük rejlő ellentmondások feltárásával ragadhatjuk meg a legjobban. Az alábbi ellentétpárok átjárják és ismétlik egymást, és hajlamosak kérdésbe átfolylni. Mind arról szólnak, mire valók, és egyáltalán lehetségesek-e a személyiségi jogok.

aa/ Tömegigény, átlagos védelem- egyéni, kivételes teljesítmény

Ez a jogintézmény az "autonómiát" írja zászlajára és céljának bármely megfogalmazása - a személyiség szabad kibontakozása /pl. a Ptk új indokolásában/, vagy az önérvényesítés, vagy az individuum érinthetetlensége stb. - ugyanezt jelenti. Az autonom emberi személyiség megvalósítása azonban kivételes teljesítmény és ugyanakkor a legszemélyesebb is: "kivülről" - hát még jogilag! - nem biztosítható, de meg sem határozható, a körülményektől viszonylag független, mert mértéke maga az egyén. A jog itt olyasmit ígér, amit nem adhat, és maga a személyiségi jog természetesen nem is úgy funkcionál, mintha ezt

akarná nyújtani. Csupán a személyiségi jogok ideológiája profitál abból, hogy az ilyen általános fogalmakban összemosódnak a különböző szintek. Noha az élő személyiségi jogvédelem legjobb formájában is csak arra szolgálhat, hogy egy közelebről meg nem határozott, de az "emberhez méltó lét" mindenkori közfelfogásához igazodó, tehát leszállított igényű és átlagosított tömegkövetelésnek megfelelően, annak külső előfeltételeit garantálja, és ilyen módon védelmet nyújtson, úgy lép fel, mintha az egyéni legszemélyesebb és egyben valóban kivételes autonómiát valósítaná meg.

Ez az ellentét valójában nem is a jog lehetőségeinek és egy ideális célkitűzésnek az ellentéte, hanem annak az ellentmondásnak egy oldala, amely az egyén helyzetét az egyre szervezettebb, integráltabb társadalomban jellemzi. Ezzel magával itt nem foglalkozhatunk, csak egyik jogi megjelenésével, anélkül azonban, hogy a részletesebb tárgyalásnál nélkülözhetetlen és lényeges politikai tagolódását figyelembe vehetnénk. Így csupán azt rögzítjük, hogy a személyiségi jogvédelmet is ennek a fejlődésnek objektív autonómia-ellenes iránya hozta felszínre, illetve alakítottát. A "társadalom önvédelme" a liberalizmusban a piac uralma ellen szükségképpen gazdasági jellegű volt, a személyiség gazdasági garanciáit akarta megteremtteni. A gazdaság állami szabályozásával és az állam szociális funkcióinak kiépülésével a hangsúly eltolódik, éppen a szabályozás túlzott kiterjedése ellen. Ebből adódik a személyiségvédelem mai közvetlen politizálódása is.

b/ A jogi szabályozottság kiterjedése - jogmentes magánszféra

A "szabályozottság"-komplexumból a személyiségi jogok számára további kérdések adódnak. Az, hogy a privát-szféra vált a személyiségvédelem központi kategóriájává, jellemző tünet: a veszély irányát is jelzi. A magánszféra különböző felfogásainak közös vonása, hogy azt a /fizikai és lelki/ területet értik alatta, amelyet az egyén kontrollál, amely tehát mentes a külső beavatkozástól. Világos, hogy az állam és egyén viszonyában itt az állami beavatkozás elleni védekezésről van szó, hatáskörök elhatárolásáról, a beavatkozás és a szabályozás indokoltsága alapján. A paradoxon az, hogy a szabályozás szükségessége és az el-lene való védekezés egybefolyik, a szabályozás ugy nyel el mindent, hogy sokszor maga is, és önmaga ellen is véd. A "szabályozás" nem oka, csak kísérője /rendezője, legitimálója, stb./ az integrációs folyamattal járó "beavatkozásoknak", a sokféle függőségnek - amelyeknek csak egy része ered az államtól. Másrészt ahogy technikailag lehetővé válnak, szaporodnak a személyt legközvetlenebbül érintő új tényállások - szervátültetés, születésszabályozás új módjai, számítógépes nyilvántartások - amelyeket be kell építeni a társadalom rendjébe, szabályozni kell.

A személyiségi jogok védelme tehát ma ugyan a szabályozástól való mentesség jelszavával lép fel, ugyanakkor a valósággal szembeesítve ez a követelés elavult. A személyiségi jogok védelme ténylegesen a szabályozás garanciális oldalára helyezi a hangsúlyt. Új tényállásoknál /pl. szervátültetések, gyógyszerkísérletek/ és általában is a nem-állami beavatkozásoknál /pl. számítógépes nyilvántartásokban, tesztek alkalmazása munkahelyen/ többek között a személyiségi jogok védelme teremti meg a szabályozást. Ahol pedig már van szabályozás, ott a személyiségi jogok védelme címén annak indokoltságát ellenőrzik: így kerül más fórum, a bíróság elé, és más, nyilvános eljárásra.

Ne feledjük, a jog "kizárására", az autonomiára törő védelem maga viszi be a jogot az intimszférába, egészen a szabályozhatóság határesetéig, az élet-halál kérdéséig. Már az egyszeri bírói védelemmel is ez valósul meg.

cc/ Öngarancia - szervezeti, szabályozási garancia

Más lehetőség ugyanis a védelemre nincs. Az önvédelem esélyei összezsugorodtak, az ember egyre inkább személyiségi jogai külső biztosítására szorult - ezért is válik jogivá ez a terület.

A klasszikus személyiségi jogok eredetileg olyan viszonyokat tételeznek föl, amelyekben a felek szemtől szembe állnak; a még személyes világ idilljének fonákja ez: pletykák, sértegetések, bosszuállások, megesett lányok, elhagyott menyasszonyok. A jognál fontosabbak itt a jogon kívüli szabályozók, az erkölcsök, a szokások, egy-egy közösség, család, falu, kisváros belső rendje és szankciói. A sértő és a sértett igen gyakran ugyanabból a környezetből származnak, erőkülönbségük nem aránytalan, lehetőség van a jogon kívüli elégtételre. A századelőig a nyilvánosság szerkezete is más volt /még magyar kisvárosokban is több helyi ujság jelent meg/. A liberális eszményhez egyébként is az önvédelem illet, "hiszen a vagyon, vagy legalább a kiválóság, a tehetség garanciáját mindenki magában hordja" /és ezért a 19.században a párbajozó polgár sem volt egyértelműen nevetséges/. A jog szerepe kiegészítő, a bosszút szocializálja, az elégtételnek különös nyomatékot ad, esetleg a valóban egyenlőtlen felek között ezt a különbséget egyenliti ki. /Magánvádas ügyeinkben, amelyek hatóköre ezt a világot őrzi, ma is így van./

Végső soron ezt a modellt követték akkor is, amikor a személyiségi jogvédelem védőköre hirtelen kitágult. Mint már többször felhívtuk rá a figyelmet, az általános személyiségi jogot kezdetben kifejezetten a tulajdon garanciájának helyreállítására, biztosítására, vagy annak

pótlására használták. Ilyen körülmények között a személyiségi jogvédelem még nem került ellentétbe az "autonomia" ideológiájával.

A személyiségi jogok új fellendülése idején, a második világháború után azonban az önvédelem két okból is megnehezül. Egyrészt lassan elfogy a nem jogi védelem közege, felbomlanak az olyan közösségek, amelyeket nem jogi rend tart össze, és meggyengülnek maguk a jogon kívüli normarendszerek is. Másrészt, és ez a súlyosabb ok, megváltoznak a személyiséget ért támadások. A személyes sértések helyét személytelen, technikai fenyegetettség foglalja el; amely már ezért is megbillenti az erőegyensúlyt, és még inkább azért, mert valóban az egyes emberhez képest rendkívüli tulerő kezéből indul ki, rendszerint szervezetéből - a veszély tehát ebben az értelemben is személytelen. /Hogy a már közhelyszámba menő példákat említsük: lehallgató és más megfigyelő eszközök, számítógépes nyilvántartások és a belőlük nyerhető személyiségkép, az említett kisvárosi ujságokkal szemben a koncentrált sajtó és hírközlés - mindez az állam vagy nagy-szervezetek kezében./ Továbbá, mint mondtuk, a személyiséget gyakran az önkényes szabályozás sérti. Mindezek ellen a régebbi öngaranciák irrelevánsak - ezek egy más rendszerben voltak csak érvényesek. Figyelembe kell venni azt is, hogy a korai sérelemek sokkal egyértelműbben minősülhettek sérelemnek, mint a maiak, deliktum-jelle-gük nyilvánvaló volt; most a sokszoros összefüggésben a "rossz" viszonylagossá válik, és a kérdés az lesz, hogy az egyéb érdekek nyomására a személy milyen határig köteles túrni ezt.

Amilyen a veszély, olyannak kell lennie a védekezésnek. Az a tény azonban, hogy az önvédelem helyébe a személyiség védelme szinte mint "állami szolgáltatás" lép, már csak az ideológiában egyeztethető össze az államtól való függetlenség, az "autonómia" programjával.

Ez az aktuális, "szervezeti" védelem újabb kérdéseket vet föl /amelyek a jogi hasonló, a gyengébbet védő szerepénél általában föllelhetők/. Ilyen pl. a bírói ut vagy az igazgatási szabályozás alternatívája, amely a tömeges és tipikus sérelmek esetén már a múltban is felmerült /ld. munkásbalesetek/, ma pedig például az "adatvédelem" vagy a gyógyszerkísérletek terén különösen időszerű. Összefügg ezzel, hogy a bíróság általi védelem feltételezi az egyéni perindítást - tehát ennyiben, és az ítélet egyedisége miatt is, mégis csak visszakapcsol az önvédelemhez. A sértettek passzivitása is gond - az emberek érzékenységét felkelteni az ilyen sérelmekre és a fellépést szorgalmazni annyi, mint demokratizálni. Kérdés ugyanakkor, hogy elég-e rábizni a személyiség jogait erre az egyetlen, "állami" védelemre, lehet-e másutt is az önvédelmet aktivizálni - a veszélynek megfelelően az érintett csoport megszervezésével védelmet keresni. A populáris akció még a legszemélyesebb személyiségi jogok területén sem képtelenség /pl. ha normatív szabályozás kikényszerítéséről van szó vagy államigazgatási határozat megtámadásáról, pl. nyilvántartások hozzáférhetősége, helyesbitési joga/ - az önvédelem még a parlásban sem kizárólagos. Végül: a szervezeti védelem kétségtelen elsőbbsége nem zárja ki feltétlenül az anyagi garanciák használhatóságát.

ad/ "Normatív ítélkezés", általános magatartási szabályok - egyénre szabott méltányos védelem

Az autonómia ideológiáját természetesen a személyiségi jogvédelem számos sajátossága alátámasztja. Kézenfekvő pl. az a jellemzés, hogy a személyiségi jogvédelem az ember polgári jogi védelmét az "absztrakt személyről" a konkrét személyre viszi át. Összefügg ezzel az a már említett folyamat, hogy a tulajdonosvédelem helyébe /vagy mellé/ a tulajdonosi minőségtől független ember védelme

lép. Ugyanennek a kapcsolatnak másik oldala, hogy az általános személyiségi jog szubjektív jog volta, sőt ennek lehetősége is vitás. A szubjektív jog a maga egyértelműségével és ezért racionalitásával a klasszikus polgári jog önszabályozó ideálját valósítja meg - ez az ami a bírói mérlegelést is elvileg feleslegessé teszi, ezért uralodik a 19.században az anyagi jog. Mindez azonban a liberalizmus múltán ellenkező irányba fordul. Az alanyi jogok rendszere fellazul, kiterjed a bírói diszkréció. Az alaki jog is újra fontos lesz: a szubjektív jogtól független "perelhetés" elsősorban a polgári jog /a polgári bíróság/ védelmi tevékenységében kerül előtérbe. Az egyediesítést, amely a méltányossággal együttjár, a személyiségi jogok területén interferenciaként felerősítette az elbirálandó viszonyok személyes természere. Itt az egyediség és a konkretizálás vég nélkül folytatható: hiszen az is teljesen szubjektív, hogy egyáltalán érte-e sérelem valaki személyiségét. Technikailag is szükségesnek látszik a teljesen egyedi érdekmérlegelés: a becsület, jóhírnév, stb. és különösen maga az általános személyiségi jog nem ad a mérlegelésnek mértéket, a bíró csakis a konkrét ügy körülményei alapján dönthet. Eszerint a személyiségi jogok mértéke maga a konkrét személy.

A látszat azonban csal. Ahogy a személyiségi jogvédelem az antiindividualizmus terméke, ahogy ezt az önrendelkezést és államtól való függetlenséget hangoztató intézményt az állami beavatkozás hozza létre, úgy a privátszféra a legkevésbé sem privát ügy, a fenti értelemben sem. Ez a személyiségi jogok társadalmi funkcióját tekintve éppugy lehetetlen lenne, mint technikailag. A beavatkozás, a szabályozottság, irányítotttság, a másik oldalról nézve tehát az önkontroll, a magánszféra jogi határait csak általánosan lehet és kell meghuzni: a határokat csak így lehet garantálni. Itt is a polgár jogállásá-

nak meghatározásáról van szó ugyanis /éppen úgy, mint ré-
gebben az absztrakt tulajdonosság, azaz ennek lehetősége,
a jogképeség segítségével/, csakhogy a polgári jog /a tár-
sadalom/ változásainak megfelelően egy olyan autonom-struk-
turában, amely messze tulnyulik már a vagyoni viszonyokon.

Az általánosság és a standardizálás technikailag is
szükségszerű; a bíróság ugyanis az általános személyiségi
jog keretén belül jogot alkot, illetve ugyanezt más oldal-
ról kifejezve, az általános személyiségi jog /vagy privacy/
generálklauzulájának sajátos természete szól az egyediesi-
tés ellen. Ez a generálklauzula felhatalmazza a bírót a
különös személyiségi jogok alkotására, és ehhez a szemé-
lyiség kibontakozásához, autonomiájához fűződő érdekeket
legalábbis egyenjogusítja minden más szóba jövő ellenérdek-
kel - ezen túl azonban a mérlegeléshez konkrét támpontot
nem ad. Itt tehát még annyi fogódzó sincs, mint pl. a de-
liktuális felelősség generálklauzulája esetében a kár, a-
mely általában megalapozhatja a jogellenességet. Ahogy a
bíró megállapítja egy magatartásról, hogy jogellenes, egyben
szubjektív jogot alapít. A vétkesség történeti okokból
nem minden jogban feltétele a személyiségi jog megsér^lté-
sért való felelősségnek, de ha igen, akkor is problémákat
vet fel, hogy a jogellenességtől itt különösen nem vá-
lasztható el, hogy tekintettel a sérelem tipikusan nem
vagyoni voltára a végső soron vagyoni kockázatot elosztó
átlagosított gondossági mérce egyáltalán alkalmazható-e;
hogy egyáltalán lehet-e itt a sérelmet okozó magatartáso-
kat ilyen szubjektív alapon egységesíteni, vagy pedig cél-
szerűbb a védelmet objektív érdekmérlegelésre alapozni.
Ilyen körülmények között szükségszerű, hogy a személyi-
ségi jogvédelemben az általánosítás ősi technikája ural-
kodik: konkrét tényállások megmerevítése, személyteleni-
tése, azaz új és új különös személyiségi jogok elismeré-
se. A tényállás meghatározása helyettesíti a jogellenes-

ség, a jogellenesség alól mentesítő okok, sőt még a vét-
kesség általános szabályainak alkalmazását is; az ered-
mény eleve az új jog határainak megvonásaként jelentke-
zik. Közismert példa bizonyítja ezt: a képmáshoz való jo-
got, ha tömegkommunikációs eszköz használta fel a kép-
mást, a tájékoztatás szabadságával szemben kell mérlegel-
ni. Arra az esetre, ez utóbbi érdek az erősebb, nem az
illető személyiségi jog abszolút védelme és a jogelle-
nességet kizáró ok kivételének konstrukcióját alkalmaz-
zák, hanem a jogot építik ki úgy, hogy a "közzsereplés"
eleve nem tartozik bele. Még az is a jog kialakításá-
hoz, tehát az általánosság szférájába tartozik, hogy a
bírótság általában, tehát még mindig objektív érdekmér-
legelés és nem az érintett személy érzékenysége alap-
ján rögzíti a közzsereplés szempontjait - pl. hogy a
közzsereplés után még milyen hosszú ideig nem védi a
képmáshoz való jog az illetőt; és mindenekelőtt ilyen
általános mérlegelés tárgya maga a közzsereplés határa.
Az utóbbihoz az a megjegyzés kívánkozik, hogyha valaki
az átlagostól eltér, mondhatnánk autonóm módon viselke-
dik, már elvesztette az "autonomiához" való jogát. Ujabb
adalék ez a személyiségi jogvédelem átlagosító voltához.
A személyiségi jogvédelem egyes deliktuális tényállásai
is objektív ismérvekre épülnek. /Például az USA-ban az
egyik alapvető privacy-tényállás a személyes adat nyil-
vánosságra hozatala. A hangsúly mindig a nyilvánosságra
hozáson van, és az ezt megengedő különböző privilégiumok
adják a védelem határait, nem pedig a publikált adat
bizalmas vagy személyes volta./

A védelem első lépése, a különös személyiségi jo-
gok "nagyolása" játszódik le a fent írt módon; az így
adódó objektív határok is elég tágak ahhoz, hogy ezeken
belül további mérlegelésre kerüljön sor. A bíróságok
azonban így sem érnek el a valóban egyedi védelemhez,
hanem átlagos és általános standardok kimunkálásán fá-

radoznak. Ha a személyiségi jogokat mint felelősségi intézményt vizsgálánk, tanulságos következtetéseket vonhatnánk le abból, hogy nemcsak a jogellenesség és a vétkekesség, hanem mindkettővel a kár is teljesen összemossódik és kölcsönösen határozza meg egymást. /A sértett érzékenységének is "normálisnak" kell lennie ahhoz, hogy védjék./ Az ésszerűség általában a személyiségi jogvédelem határa. Mostani szempontokból ebből az a fontos, hogy a bírói diszkréció nem egyéniesít teljesen, hanem szükségszerűen standardok alkotására vagy használatára törekszik.³ Nem hallgatjuk el azt a benyomásunkat, hogy a személyiségi jogvédelem intézménye, ahogy a korábban önvédelmen alapuló területekre beviszi a jogi védelmet, egyben "törvényt is akar adni" ezeknek az életviszonyoknak, a megszűnt társadalmi normák helyett vagy a meglévők ellenére.⁴ Itt csak jelezhetjük, hogy technikailag mindez még nagyon ellentmondásos és megoldatlan.

ee/ Hasonló ellentétpárok felírását szinte vég nélkül folytathatnánk. Ezzel egyrészt rendkívül megnövelnénk az átfedéseket, másrészt viszont mégiscsak mindig új és új szemszögből, és mindig egy kicsit másképpen láthatnánk ugyanazokat a problémákat. Felmerül tehát a kérdés, hogy vajon nem ugyanazt az ellentmondást "forgatjuk-e el" egy kicsivel, az ellentmondások szaporítása helyett nem redukálhatnánk-e a személyiségi jog jellemzését egyetlen, lényegi ellentmondásra? Ugy gondoljuk, hogy nem érné meg. A személyiségi jog alapproblémája ugyanis maga is rendkívül általános; történetfilozófiai fejezetünkre emlékeztetünk annak alátámasztására, hogy itt az individuum és társadalom, társadalom és állam, illetve állam és egyén viszonyának alapvető megoldásairól van szó - s a személyiségi jogokra jellemző specifikum csupán az, hogy ezeket a viszonyokat a személyiségi jog rendkívül közvetlenül fejezi ki. Innen adódik egyrészt az, hogy a személyiségi jog igen szorosan és érzékenyen kötődik a mindenkori történeti szituációhoz, s konkrét tartalma és funkciója nagyon változékony; továbbá az, hogy mivel ezeket az alapvető viszonyokat nem egyedül hordozza, a többi alapintéz-

ménnyel való kapcsolata és hozzájuk mért súlya is nagyon változó. /Például adott helyzetben az alkotmányos szabadságjogokhoz vagy pl. a tulajdonhoz./ Ugyanakkor - éppigy történetileg szorosan meghatározottan - ideológiája, a hozzákapcsolt értékek állandónak látszanak. A személyiségi jogok tehát mindig elemezhetők az individuális szabadság, autonómia és a hatalom adott viszonyának kifejezőjeként. Biztosak vagyunk abban, hogy az ilyen elemzések végigvitele a személyiségi jogok természetének tisztázásához igen fontos. Dolgozatunk azonban az általánosságnak azon az alacsonyabb, de specifikusabb szintjén szeretne maradni, amelyen nem ezeket az alapproblémákat, hanem a személyiségi jogra mint jogintézményre jellemző ellentmondásokat mutathatjuk be. Ezért most már részletes kifejtés nélküli példákkal folytatjuk az ellentmondások sorát. Bemutatott példáinkkal tehát a személyiségi jogok mai működési módját szeretnénk általában megragadni. A különböző megközelítéseket egységbe foglalhatjuk, ha az ellentmondásokat úgy írjuk fel, hogy egyes oldalai a személyiségi jogok mai alapvető két típusára legyenek jellemzőek: a "politikus" és a "semleges" személyiségi jogokra. Az egyes személyiségi jogok természetesen nem tartoznak kizárólag az egyik vagy másik oldalra, hiszen az ellentmondás mindkét oldala bennük van, ha az egyik tulsúlyba is kerül. Pontosabban tehát bármely személyiségi jognak kétféle használatáról, lehetséges funkciójáról van szó. A táblázat olvasásakor azonban nyugodtan támaszkodhatunk az ellentmondás egy-egy oldalát reprezentáló jogokra.

Példák: Általános személyiségi jog és az abból elkülönülő új jogok

"Politikus"

a társadalmi cselekvés alapjául szolgál /"jogállás", "részvétel joga"/

pozitív cselekvés

"kibontakozás"

mindennapos aktivitás

individuális, "autonómiára" törő

szubjektív /öntörvényű/

a fennállót alakítja, szét-feszíti

kreatív, kritikus

bizonytalan védelem

"új" szabályozási területek, határesetek

az egyéni konfliktus megoldása egyben általános hatásköröket rendez újra, "normát ad"

a döntésben alapvetők a konkrét tények és az adott jogpolitika

szubjektív jog, átmenetek a szabadságjogok és a pusztán politikai kategóriák felé

"klasszikus", ill. általánosan elfogadott egyes különös személyiségi jogok

"semleges"

a privátszféra elkülönítése és védelme

passzivitás, adott státusz fenntartása

kizárás

kivételes támadás, veszélyeztetés

a kollektíván belüli helyzetet biztosító

objektív /társadalmi ill. jogi normarend/

a fennállóba integrál, azt erősíti

az objektív rend nevében igazságot szolgáltató

biztos védelem

szokásos, közönséges tényállások

egyéni konfliktus megoldása kollektív, tartós keretben, amely ezáltal is erősödik

a döntésben sok a formális elem

szubjektív jog, átmenetek az egyéb alanyi jogokkal kitöltött pusztán civiljogi szankcionálás felé /"csak véd"/

A táblázat után rögtön megismételjük, hogy a személyiségi jogok lényegéhez tartozó, tehát minden egyes személyiségi jogra érvényes belső ellentmondásokat mutattunk be, és hogy az ellentétek nem merevek. Nemcsak arról van tehát szó, hogy adott esetben egy klasszikus személyiségi jog is működhet "politikus" módon és fordítva. Sokkal inkább arról, hogy az ellentétek igen könnyen átértelmezhetők egymásba, "magánszféra" és "társadalom", "autonómia" és "integráció" valójában nem választható el egymástól. Ez természetes is, hiszen minden személyiségi jogot átjár az alapellentmondás, az egyén és társadalom dialektikája, Ugyanez érvényes bármely, fent bővebben kifejtett jellemző ellentmondásra is, pl. egyéni önmegvalósítás - átlagos és tömeges védelem; szabályozatlanság - szabályozottság stb. Nyilvánvaló pl., hogy "az egyéni életstílus jogának" elismertetéséért fellépő ember saját külső és belső függetlenségét hangsúlyozza, a maga útját járja; ugyanakkor azonban már azzal, hogy jogvédelemért folyomodik, kifejezi integrációs készségét, s kezdeményezi az első lépést afelé, hogy a pillanatnyilag a többség számára deviánsnak minősülő magatartása "bevett" magatartás, az uralkodó normarend része legyen. Nem véletlenül szerepel tehát mindegyik oldalon a "szabályozás" is, és "kivülhelyezkedés" is, vagy a "határeset" és "mindennapiság". /Az utóbbira az lehet példa, hogy a fenti "deviancia" társadalmi szempontból határeset, az elismert jogra azonban az illető mindennapi élete épül; ^{van} a becsültséértés mint a státusz megingása, az egyént határhelyzetbe hozza, az ilyen esetek azonban társadalmilag mindennaposak és a védekezés mechanizmusával együtt rutin-szerűek. /

Mindezek azonban a személyiségi jogok kétféle működési módjának megkülönböztetését nem teszik értelmetlenné. Ellenkezőleg: éppen a megkülönböztetés viszonylagossága, illetve ami mögötte van, az "individuális" és

"autonóm" szakadatlan Aufhebuggja a társadalomban, fejezi ki legplasztikusabban a személyiségi jogok lényegét. A személyiségi jogok "politikus" használata az avantgarde, amely az önmegvalósítás, autonómia biztosítása felé tör - bár ezt soha el nem érheti, mert a jog erre alkalmatlan. Mégis felbecsülhetetlen annak a reális teljesítménynek a jelentősége, amelyre a személyiségi jogok képesek. Hogy mottóinkat hívjuk segítségül, az erkölcsi zsenialitás, a "szentek foglalkozása" és a teljesen a társadalomba illetve államba integrált egyén végletei között a személyiségi jog közvetít, elviselhető mozgásteret ad: "jogot az árnyaltnak", azaz a kísérletnek, az alternatívának, a "holnap törvényének". A megszilárdult, "semleges" személyiségi jog is megőrzi eredeti individuális elvét: megóvhat a teljes beolvasztástól.

Amíg elvontan vizsgáljuk a személyiségi jog természetét és működését, a fenti közvetítő és mindig az átlag fölé emelő szerep hangsúlyozása és pozitív értékelése is önkényesnek tűnhet. Elvileg a másik, integrációs oldalt is kiemelhetnénk: nem a politikus személyiségi jog az avantgarde, de arra szolgál, hogy a politikai vagy más avantgarde-ot csapdába ejtse és visszatartsa; nem autonómiát, hanem a külső és belső között kevesebb konfliktust ígér.⁵ A "külső erőszak" micsoda bensővé tételét, milyen azonosulást kíván a jogrenddel annak elfogadása, hogy a személyiségi jog jelölje ki azokat a határokat, amelyek nem kényszerítik az egyént /Hobbes-féle/ titkos fenntartásokra!

A személyiségi jogok dialektikáját tehát könnyen szofisztikába fordíthatjuk, - ha az ellentmondásokat nem szemléljük egységben, ha a teljesen absztraktul leírt mechanizmusba titkon - szintén teljesen elvont - értékeket viszünk /ld. a "kompromisszum" elítélését, vagy a "közvetítés" dicséretét/, és egyáltalán, ha a személyiségi jogok természetét felismerve mégis ezzel ellenkező

követelményekkel állítjuk szembe őket, ha mégiscsak azt kérjük számonrajtuk, amire nem képes a jog. A személyiségi jog jellegének ilyen nagy vonalakban való tisztázása mindenesetre feltétele annak, hogy a valóságban banni tudjunk vele. Bármilyen értékelés azonban már csakis konkrét társadalmi kontextusban lehetséges. A személyiségi jogok társadalmi háttere ma, világméretű elterjedésük idején rendkívül heterogén /különösen, ha azzal az egységes társadalomkoncepcióval, azaz emberképpel és értékrenddel hasonlítjuk össze, amely e jogokat századokon át kísérte/. Legújabb történetükkel, felvirágzásuk okaival kétségtelenül az van összhangban, ha a személyiségi jogok "politikus" használatát támogatjuk, és a fent ehhez kapcsolt értékeket hangsúlyozzuk.

2. A személyiségi jogok elvi vizsgálatának ez az empirikus lezárása szükségszerű; sőt maga is elvi tanulság. Azokkal a következtetésekkel van összhangban, amelyeket már történeti vizsgálatunkból is levontunk. A személyiségi jog nemcsak a konkrét történeti helyzettől nem vonatkoztatható el, hanem egy eleve feltett értékrendtől /ember-és társadalomképtől/ sem. A személyiségi jogok mai bizonytalanságai és ellentmondásai ezeknek az alapoknak tisztázatlanságával függnek össze. E jogok vizsgálatát a mai konkrét jogrendszerekben és uralkodó ideológiákkal kapcsolatban kell tehát továbbfolytatni. "Általános" dolgozatunkba ez már nem fért bele. Befejezésül csupán - szerény, de sürgető célkitűzésként - egy alapvető szempontra hívnánk fel a figyelmet: a személyiségi jogok beillesztésére a polgári jog fejlődésének egészébe.

a/ Láthattuk, hogy a személyiségi jogokat nem érdemes önmagukban, elszigetelten szemlélni. A személyiségi jogok és a polgári jog összefüggését nem célravezető rendszertani kérdésre korlátozni. Sokkal inkább az hoz eredményt, ha a személyiségi jogokat a polgári jog fejlődésének és változásainak egészébe illesztjük. A személyiségi jogok kiéülése, mai fontossága ép-

pen e fejlődés egyik jellemzője, és viszont: a személyiségi jogok a maguk részéről megvilágítják és segítenek értelmezni a fejlődés egészét. Csak példaképp említjük a polgári jog egyre kifejezettebb védőfunkcióját, amely a személyiségi jogvédelem, a fogyasztóvédelem, a környezetvédelem intézményeiben bontakozik ki. Mindegyiket jellemzi egy olyanfajta "általánosság", hogy a konkrét ügy jelentősége az érintett feleken túlnehezen, hogy a védelem hatása másokra is kiterjedhet, az ilyen védelem igénybevétele ennek megfelelően leválhat a szubjektív jogsérelemről, a bíró szerepe is más hangsúlyt kap, mint a két-személyes jogviták rendezésénél, a bírói tevékenység szervező, általános szabályozó, szélső esetben joglakotó oldala egyrészt azért kerül előtérbe, mert az ilyen ügyekben gyakran szükségszerű^{en} államigazgatási határozatok felülvizsgálata, másrészt pedig mert a bírónak mindkét fél oldalán igen általános és alapvető érdekeket kell konkretizálnia és mérlegelnie. /Pl. "termelési érdek" a környezet tisztaságával vagy a fogyasztók pozíciójával szemben; a személyiségi jogok esetében mindkét oldalon alkotmányos jogok állhatnak./ Az érdekmérlegelés gyakran közvetlenül is politikai természetű, közvetve mindig. Ebben a perspektívában az anyagi és a perjog fejlődését csakis együttesen vizsgálhatjuk.

A változások különösen jelentősek a polgári jogi felelősség intézményének továbbfejlődése szempontjából. Ezek feltárásával láthatjuk meg, hogy a már jól ismert fejlődéstendenciák /a felelősség objektivizálódása, a kárelosztó mechanizmusok közbeiktatásával előálló összetett kárrendezési rendszerek: a károsult majdnem feltétlen kártalanítása, illetve a károkozó másodlagos, a valódi felelősséghez igazodó felelőssége/ gyakorlati kibontakozása mellett és után mi a következő lépés. Kü-

lönösen fontos, hogy a kártérítés helyett más szankciók kerülhetnek előtérbe - eltiltás, vagy az ügy pozitív rendezése, a felek magatartásának előírása. Ma a polgári jogi felelősség egész mechanizmusa a kártérítésből kiinduló kockázatelosztáson nyugszik - kérdés, hogy a jövőben egész más természetű érdekmérlegelésnél a jogellenesség, a kár, a vétkesség tartalma milyen változásokkal marad használható, hogyan lehet mégis standardizálni az érdekmérlegelést.

A fenti újdonságok legalább kezdeményeikben már megvannak a mi jogunkban is. Pl. az igazgatási határozatok indirekt felülvizsgálata létezik az ítélkezésben, a Ptk módosítása /igen visszafogott/ kísérletet tett a fogyasztóvédelmi populáris akció bevezetésére. Azt, hogy a bíró új szerepe, és különösen a bíróság mint az igazgatás ellensúlya ebben a fejlődésben meg nem kerülhető, bizonyítja az az újdonság is, amelyet a Ptk novellája a személyiségi jogok területén hozott. A számítógéppel történő adatfeldolgozás nem sértheti a személyhez fűződő jogokat, jogosulatlanok az adatahoz hozzá nem férhetnek, a nyilvántartott adatokról az érintettnek tájékoztatást kell adni, kivéve, ha ez "állami vagy közbiztonsági érdeket sértene". Az érintett személy a valóságnak meg nem felelő adat helyesbítését követelheti. /83.§/. Már nem egyértelmű, és visszalépésként is értelmezhető a Ptké 3.§-ának rendelkezése, amely felhatalmazást ad arra, hogy a helyesbítésre irányuló bírósági eljárás elé államigazgatási eljárást iktassanak. És nyitva áll a védelem kulcskérdése is: vajon a bíróság felülvizsgálja-e, hogy a tájékoztatás valóban állami és közbiztonsági érdeket sértene?

b/ Mindezek a változások igen érzékenyen érintik a polgári jogi viszonyok státuszát is a többi jogviszony között: az autonom struktúra új értékének tudatosítását követelik. A klasszikus polgári jog valóban

a polgárság joga volt, és központi helyzete rendjén-
való volt abban a társadalomban, amelyet a piac uralt.
A polgári jog változása - sokszor magának a polgári jo-
gi jellegnek feladásáig - közismert és általában elismert
a gazdasági viszonyok vonatkozásában; ezek politizálódá-
sát mindenki tudomásul veszi. Feltűnő azonban az egyen-
lőtlen fejlődés, ha azokat a viszonyokat nézzük, amelyek
nem függenek össze a gazdasági fejlődés fősoárával - ezek
szinte megmaradtak 19.századi rezervátumnak. Ilyennek te-
kintették pl. a polgári jogi felelősség objektivizálása
során azokat az eseteket, amelyek nem kapcsolódtak az üze-
mi vagy egyébként technikai károkozáshoz, ilyenek, mint
láttuk, a személyiségi jogvédelem semleges esetei. Azok-
ban a szocialista országokban, ahol különvált a gazda-
sági jog, a polgári jognak megmaradt viszonyok jelentő-
sége megcsappant. Pedig a társadalom fejlődése nem állt
meg a "nagy gazdaságon" kívüli szférában sem. Csak ha
ennek következményeit nem vonjuk le, ha az autonom struk-
turát még mindig az áruviszonyokkal azonosítjuk, lehet a
polgároknak az egyenjogúságon alapuló viszonyait - a
csehszlovák Ptk intézményeit akár szimbolikusan is ért-
ve - "a lakások személyi használatára", "bolti árusítás-
ra" és hasonlókra zsugorítani. Az említett új védőintéz-
mények szükségessége is az ilyen rezervátum-elképzelé-
sek lehetetlenségét jelzi. A különféle "védelmek" ugy-
közvetitene a tisztán politikai és a már politizáló-
dott gazdasági szféra, illetve az autonom struktura kö-
zött, hogy közben az utóbbit is politizálják, és az ere-
deti vagyoni ügyletek világán túl is aktivizálják. Erre
gyakran az ebbe az "alsó világba" tartozó intézmények
más funkciókban való kibontakozása szolgálhat, mint pl.
a szomszédjogok vagy a becsület védelme.

Az autonom struktura és különösen a polgári eljárás
"egyenjogúsága" most már nem mánt vagyoni egyenjogúság,
hanem mint a hatalmi egyenlőtlenség korrigálója haszno-
sítható. A polgári bíróság ilyen szerepét különösen meg-
növeli, hogy nincs igazgatási bíraskodásunk, és a meg-

fordult védő feladat⁶ is rája hárul. A személyiségi jogok fent bemutatott politizálódása, a tulajdonképpen csoportérdekeket szolgáló polgári perek, mint pl. a környezetvédelmi vagy fogyasztóvédelmi populáris akciók, mind az autonóm struktúra lehetőségeit mutatják a demokrácia fejlesztésében. Ezeknek a perspektíváknak határozottabb körvonalazása azonban feltételezné a fent szintén csak általában jellemzett védőintézmények működésének kibontakozását. Ezen a gondolatsoron visszaérkezünk kiindulásunkhoz, a személyiségi jogvédelem aktivizálásának jogpolitikai fontosságához.

Jegyzetek az I. fejezethez

1. Erőss Pál: Emberi mivoltunk polgári jogi védelme. Magyar Jog, 1972. 668., Törő Károly: A személyiségvédelem helye és szerepe a polgári jogrendszerben. Magyar Jog. 1970. 79., Törő Károly: A személyiség polgári jogi védelme bíróságaink gyakorlatában. Magyar Jog. 1971. 667.
2. A két legfontosabb cimszó: a személyiségi jog mint az emberi jogok egyike, illetve a "magánszféra" fenyegetettsége a modern technika által. Az áttekinthetetlen irodalom helyett ld. az UNESCO felmérését: International Commission of Jurists. The Legal Protection of Privacy: A comparative Survey of Ten Countries. UNESCO International Social Science Journal, 1972. 417.; Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Privatrecht: Der zivilrechtliche Persönlichkeits- und Ehrenschatz in Frankreich, der Schweiz, England und den Vereinigten Staaten von Amerika, Tübingen, 1970.; gazdag összehasonlító anyagot tartalmaz az angol Report of the Committee on Privacy /az un. Younger-Report/, London, 1972. A személyiségvédelem több polgári jogi intézmény általi megvalósulásának újabb szovjet irányzatát képviseli Malein /szerk./: Grazhdanszkopravovoe polozsenie licnoszti v SZSZSZR. Moszkva, 1975. A nemzetközi jogi szabályozásra ld. Murphy: An International Convention on Invasion of Privacy. New York University Journal of International Law and Politics. 1976. 387.
3. Nizzalovszky Endre: A szerv- és szövetátültetések joga, Bp. 1970.
4. Eörsi Gyula: A szocialista polgári jog alapproblémái, Bp. 1965. 27. A szovjet jogfejlődés összefoglalását ld. Joffe: Razvitie civilizatsieszkoj műszli v SZSZSZR. Leningrad. 1975. 77., kk., 91. és kk. és 116. kk.

5. E fejezetünkben a személyiségi jog alatt a 19.század utolsó harmadában kialakuló, "modern" személyiségi jogokat értjük, amelyek nem minden jogban képeztek egységet a hagyományos becsület és jóhírnév-védelemmel, sőt a személyiségi jog kifejezést, /vagy Amerikában a privacy-t/ éppen az ezekkel szembeállított újabb jogvédelem számára tartották fenn.
6. Vö. Sólyom László: A polgári jogi felelősség hanyatlása, Bp. 1977. VI.fejezet.-Bratusz még a családjognak a polgári jogból való kiválását is azzal indokolja, hogy az utóbbiakban összefonódtak a vagyoni és a nemvagyoni viszonyok.
7. Malein 29. /Az általános személyiségi jog követélése a harmincas évek végén a Szovjetunióban általános volt, ez a gazdasági jogi iskola bukása utáni légkörben az ellenkező végleletet jelentette. - A kompromisszum a "polgári joggal" a "vagyoni összefüggés" hangsúlyozása volt.
8. Szuhoverhij: O razvitií grazsdanszkopravovoj ohranü licsnüh neimuscsesztennüh prav i intereszov grazsdan. Pravovedenie, 1972/3. 27.
9. Igy pl. Voevodin: Szoderzsanie pravovogo polozsenija licsnoszti v nauke szovetszkogo goszudarsztvennogo prava. Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo. 1965/2.
10. A nemvagyoni kártérítés tagadását sosem hozták összefüggésbe ezzel a kérdéssel.
11. BG. 32/2. 367. /1906/ - A személyiség jogát a "vagyoni forgalomban való érvényesülésre" a BG viszont már 1896-ban elismerte!
12. Huber: Das schweizerische Zivilgesetzbuch und die Presse. Jahrbuch der schweizerischen Presse. 1905/1906. 32.,35.
13. Keller: Rechtsethik und Rechtstechnik in der modernen kontinentaleuropäischen Zivilgesetzgebung, am Zürcher Privatrechtlichen Gesetzbuch erläutert. Aarau, 1947. 120.
14. Itt kell felhívunk a figyelmet a személyiségi jogok eszközjellegére, szabadon adható és a végletekig feszíthető tartalmára - amellyel tehát a fejlődés szempontjából rokon intézményektől eltér. Ezekre az "átvállalt funkciókra"

is bőven ad példát már a korai svájci jog. Itt az elmélet a személyiségi jogvédelem körében emlegette a vasuti baleseti kártérítést, a szerződés megtámadását tévedés esetén, az élethossziglani szerzőség tilalmát, valamint számos egyenjogusító és még több konzervatív családjogi rendelkezést.

15. Cohn: Neue Rechtsgüter. Das Recht an eigenen Namen. Berlin, 1902.
16. Winfield: Privacy. The Law Quarterly Review. 1931. 23, 35. kk.
17. Franciaországban a polgári igényt adhéziós eljárásra utalták, a kártérítés feltétele a szándékosság. Magyarországon az 1880-ig fennálló "bírságos bántalmak" bírságának egy része a sértettet illette, a Btk életbelépése után a polgári jogi igény feltétele a bűnösség és a vagyoni kár.
18. Meszlény Artur: A személyiség védelme. Magyar Jogászegyleti értekezések, XVI.köt. 7. /217/ szám. Bp. 1903. 289, 295. Ezen a nyomon jut el Balás P. Elemér a személyiségi jogok teljes elhatárolásához a vagyoni jogoktól. Személyiségi jog. /Szladits. szerk./ Magyar magánjog. 1. Bp. 1941. 625.
19. Meszlény Artur: Magánjog-politikai tanulmányok. Bp. 1901. 33, 57. A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezetének főkérdéseire vonatkozó bizottsági tárgyalások /I. köt. Bp. 1909. 31./ során a munkásvédelem mellett a személyiségi jogok ellenkező érdekű használatát is felvetik: ha a munkások követelésére el kell bocsátani a sztrájtörőket vagy a munkásoknak "nem tetsző alkalmazottakat", ezeket a szakszervezet kártalanítsa: hiszen beavatkozott "kereseti tevékenységükbe" mint személyiségi jogaikba.
20. Franciaországban a személyiségi jogok kategóriáját csak a 20.század első évtizedétől, és 1970-ig csak az elméletben használták.
21. V.ö. Eröss Pál: i.m.
22. V.ö. Ptk indokolása /1959/, Eörsi: i.m. 28-29.

23. Malein: i.m. 29-36., Szuhoverhij: i.m.
24. Voevodin: i.m.
25. Leuze: Die Entwicklung des Persönlichkeitsschutzes im 19. Jahrhundert, Bielefeld, 1962.
26. Politikai szerepet a személyiségi jog csak a nemzeti-szocialista jogban kap, mint az egyén a Volksgemeinschaftba integrált jogállásának kifejezője.
27. Példákat ld. Askén: Police Dossiers and Emerging Principles of First Amendment Adjudication. Stanford Law Quarterly. 1970. 196.
28. Striking Balance Between Privacy and Supervision. Note, New York University Law Review. 1976. 800.
29. Ld. Formalism, Legal Realism, and Constitutionally Protected Privacy Under the Fourth and Fifth Amendments. Note, Harvard Law Review, 1977. 945., Gross: Privacy: Its Legal Protection /Revised ed./ Dobbs Ferry, N.Y.1970.
30. Wilkinson és White: Constitutional Protection for Personal Lifestyles. Cornell Law Review. 1977. 563.
31. Emerson: Nine Justices in Search of a Doctrine. Michigan Law Review. 1965. 219., Kommers: Abortion and Constitution. United States and West Germany. The American Journal of Comparative Law. 1977. 255, 282.
32. A születésszabályozást a magánszférába utaló amerikai Griswold eset /Griswold v. Connecticut, 1965/ az egyéni szabadság jelszavának pajzsa alatt *tekop* a középosztályokban ismert és gyakorolt születésszabályozás "alászállását" tette lehetővé a szegények és hátrányos helyzetűek közé, ld. McKay: The Right of Privacy: Emanations and Intimations. Michigan Law Review. 1965. 259, 282.
33. Ezt a folyamatot, amely a valóságban sokkal bonyolultabb, most nem követhetjük. De v.ö. Constitutional Privacy, Harvard Law Review, 1977. 964.
34. Commons: Legal Foundations of Capitalism /1924/. Clifton, 1974. 337, 342. /Pl. a due process nem a due procedure-t jelenti a gazdasági életben, hanem a due purpose-t./

35. Emerson, 224.
36. Kalven: Privacy in Tort Law. Were Warren and Brandeis Wrong? Law and Contemporary Problems, 1966. 326.
37. Constitutional Privacy, Harvard Law Review, 985.
38. A privacy fejlődését az amerikai ítélkezésben és elméletben Prosser nagy tanulmánya foglalja össze /Privacy. California Law Review, 1960. 383./ . Warren és Brandeis alapvető cikke mellett, amely a privacy karrierjét elindította /The Right to Privacy, Harvard Law Review, 1890/, ez a tanulmány is alapvetően befolyásolta a jogfejlődést. Prosser szerint a privacy-tényállások négy alapvető csoport^{ts} általánosodtak: behatolás más magánszférájába, magánjellegű adatok nyilvánosságra hozatal^a, valakinek hamis megvilágításba helyezése a nyilvánosság előtt, valamint képmás, név stb. visszaélés-szerű felhasználása.
39. Ez is elkezdődött már, Az Omnibus Crime Control and Safe Streets Act, 1968. a közbiztonság és a privacy mérlegelése során vissza is lép a személyiségi jogok éppen kibontakozó messzemenő védelméhez képest.
40. Dixon: The Griswold Penumbra: Constitutional Charter for an Expanded Law of Privacy? Michigan Law Review. 1965. 197., 214.
41. Bloustein: Privacy as an Aspect of Human Dignity: an Answer to Dean Prosser. New York University Law Review. 1964. 962. 1005.
42. Raiser: Grundgesetz und Privatrechtsordnung /1966/. = ∫ Die Grundrechte der Verfassung und der Persönlichkeitschutz des Privatrechts. Bern, 1964. 160.
43. BGHZ 13, 344, illetve BGHZ 26, 349.
44. A női egyenjogúság érvényesítése a munkaszerződésben, BAG. Neue Juristische Mochenschrift 1955. 607.
45. Raiser, 184, 43. jegyz.
46. Áttekintést ld. Schwerdther: Das Persönlichkeitsrecht in der deutschen Rechtsordnung. Offene Probleme einer juristischen Entdeckung, Berlin, 1977. 125-179.

∫ = Die Aufgabe des Privatrechts. Kronberg.Ts.,
1977. 162.; Müller:

Jegyzetek a II. fejezethez

1. Leuze: Die Entwicklung des Persönlichkeitsrechts im 19. Jahrhundert. Biefeld, 1962. és Scheyhing: Zur Geschichte des Persönlichkeitsrechts im 19. Jahrhundert. Archiv für die civilistische Praxis, 1960. 503. Mindkettő tárgyalja a 18. századi előzményeket is.
2. Koschaker: Europa und das römische Recht. München/Berlin, 1953. 248.
3. Pufendorf, Thomasius és különösen Wolff személyi jogi nézeteinek részletes ismertetését ld. Leuze: i.m. 18. kk., Ld. még Wieacker: Privatrechtsgeschichte der Neuzeit², Göttingen, 1967. 306-320.
4. Pl. Röder: Grundzüge des Naturrechts oder der Rechtsphilosophie. Heidelberg, 1846.
5. Az ellenérvekből éppen a történeti szempont teljesen hiányzik. Vö. Savigny: System des heutigen Römischen Rechts. Berlin, 1840. Ed I. 335. kk. vagy Hegel: A jogfilozófia alapvonalai, 70.§.
6. Ld. Röder gazdag példatárát 115. kk., kül. 121.
7. Unger: System des österreichischen allgemeinen Privatrechts.⁵ Leipzig, 1892. I.kötet. 497., L.még Leuze 22.
8. Unger: 507., Windscheid: Lehrbuch des Pandektenrechts.⁷ Frankfurt/M. 1891. I.kötet. 94.

9. "Abban a korban, amelyben a személyiség minden spon-
tán megnyilvánulásához rendőrségi engedélyt kellett
váltani", amikor az utazástól a ruhaviseleten át a keres-
kedésig és iparig minden aprólékosan szabályozva volt,
"óriási jelentősége volt a természetes cselekvési sza-
badság feloldásának az olyan jogok tömegében, amelyek
az emberrel vele³születtek és a természettől megille-
tik; és ilymódon a szűk korlátok helyébe lassanként a
szabad mozgást és az erők akadálytalan kibontakozása
elvét ültették" Unger I. 497. Ujabb hasonló irodalom
Leuze: 23.
10. A német értelmiség és a jogászság nem forradalmi beállí-
tottságára Wieacker: Der Kampf des 19. Jahrhunderts um
die Nationalgesetzbücher. /1970/. in: Industriegesell-
schaft und Privatrechtsordnung. Frankfurt/M. 1974. 79,
81.kk.
11. Sőt, az ABGB első javaslata ezt törvénybe is foglalja.
Ld. Ur-Entwurf, 31-33.§ in: Ofner: Der ur-Entwurf und
die Berathungs-Protokolle des österreichischen Allge-
meinen bürgerlichen Gesetzbuches. Wien, 1837.
12. Irja már Stahl. Az ösjoggal ugyanis nem a szerzett jo-
gokat, hanem a "fennálló, nem kielégítő jogállapotot"
kellett volna szembeállítani. Die Philosophie des
Rechts³. 1854. II.kötet. 286.
13. Már Tocqueville számára is nyilvánvaló, hogy az ALR
"modern feje éppenséggel középkori testen" ül; a tör-
vénykönyv elején felsorolt általános elvek hiába is
hasoálithatók az 1791-es francia alkotmányhoz, ezek
csupán az "elméleti ujitókedv" termékei, amelyet a
"féblem" a gyakorlatilag döntő részletrendelkezésekben
visszavon, így az ALR a feudális egyenlőtlenségek utol-
só autentikus dokumentuma. Bevezetését ezért a gyakor-
latban nem is lehetett megérezni. Das alte Staatswesen
und die Revolution. Leipzig, 1857. 266.

14. "A természetes egyenlőség" nem akadályozza annak sem, hogy az ALR elismerje a tulajdonos jogát külföldről magával hozott rabszolgáján. - "A személyes viszonyok" rendi állást jelent. Ld. Koch: Allgemeines Landrecht für die ^{Prey} ~~Preussischen~~ ^{ch} Staaten⁶, I.kötet. Berlin, 1874. 84.§.
15. Ide tartozik ugyanis a status libertatis, civitatis és familiae, de már nem az életkor vagy^a nem szerinti státusz. A fenti három állapot a római jogból származik, amelynek autoritása ellen a természetjog éppen-hogy küzdött. A római jogban a státuszoknak persze más funkciója volt: a jogképesség megalapozása. Vö. Koch: uott.
16. Wellspacher: Das Naturrecht und das ABGB in: Festschrift zur Jahrhundertfeier des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches. Wien, 1911. I.kötet. 176.
17. Grundsätze zur Verfassung des allgemeinen Rechts.... id. Wellspacher 176-178.
18. Állapítja meg a végső szövegezést végző bizottság. Ld. Ofner 4.
19. Wellspacher 180.
20. Zeiller: Commentar über das allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch, Wien-Triest, 1813. I.kötet. 106.
21. Koch 63. és Zeiller 107.
22. "Keletkezésükről és elmulásukról a polgári jogban nincs mit mondani, csak büntetőjogi szankcionálásuk jöhet szóba, ez viszont a közjogba tartozik." Hugo: Lehrbuch eines Civil-Cursus, 1789.§, 55. id. Zeiller 108.
23. Wellspacher 180., Ofner: 38.
24. Zeiller 102.
25. Wellspacher 189. és 2749. jegyzet.
26. Zeiller 18. és 27.

27. E tekintetben sincs különbség a két központosító és gyarmatosító német állam között. A jobbágyság megszűnését Poroszországban is kimondták 1807-ben, de az uraság és a "Grundsassen" közti viszony csak az 1850. évi alkotmány után polgáriasult. Az osztrák viszonyok feudális vonásaira részletesen Klein: Die Lebenskraft des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches. in.: Festschrift zur Jahrhundertfeier des ABGB. Wien, 1911. I.kötet, 16.kk. és 26.kk.
28. Wolf: Grotius, Pufendorf, Thomasius. Drei Kapitel zur Gestaltgeschichte der Rechtswissenschaft. Tübingen, 1927. 86. illetve 106.
29. Jellinek: Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte. Ein Beitrag zur modernen Verfassungsgeschichte.² Leipzig, 1904. X.
30. Hobbes maga is hangsúlyozza államának időtlen modellváltát: "s napjainkban nem nagyon érdekel, vajon szemé elé kerül-e azoknak, akiknek hatalmában állna alkalmazni őket, és semmibe veszik-e vagy sem". Leviatán, XXX.fejezet. /Budapest, 1970. 285. A továbbiakban: Lev./.
31. Vö. Habermas jellemzését: "Die klassische Ethik des Naturrechts /wird/ von einer modernen Physik der menschlichen Natur abgelöst. Unter naturrechtlichen Voraussetzungen verwandeln sich in abgründiger Ironie die beibehaltenen Bestimmungen der Tradition." Die klassische Lehre von der Politik in ihren Verhältnis zur Geschichtsphilosophie. in: Theorie und Praxis. Frankfurt/M., 1978. /a továbbiakban TP/ 69.
32. Koselleck: Kritik und Krise. Eine Studie zur Pathogenese der bürgerlichen Welt². /Frankfurt/M./ 1976. 163-165. A korai középkorban is használt metafora ez: a gazdasági élet a farkasok marakodása a zsákmányon. Lanfranc Elucidarium-ából idézi Tawney: Religion und Frühkapitalismus. Bern, 1946. 31.

33. Éppen ezért nincs sok értelme olyan címszavakkal érzékelteni "kezdet" voltát, mint a politika tudományossá tétele, mert ezt lehetetlen kifejtteni anélkül, hogy számbavennénk eszközeit; pl. a hatalom erkölcsi semlegesítését és ennek következményeit, amivel megintcsak az egyes új eredmények előszámláláshoz jutnánk - nem is beszélve arról, hogy a szigorúan logikai módszer és a tartalmi semlegesség egymást kölcsönösen feltételezi.
34. Akkor már inkább az értékrombolás, a polgárháború a közvetlen élmény.
35. Lev. 14. és 24. fej. /120-132, 186./.
36. Lev. 24. fej. /182, 188./.
37. Lev. 24. és 30. fej. /154, 211, 288./.
38. Locke: Of civil government, II. 24.
39. Hobbes: Lev. 15. fej. /135./ Locke I. 97. /right to subsist and enjoy the conveniences of life/.
40. Grundsatz XXIX: Niemand an seinen Nutzen und Gemächlichkeit, so er ohne des andern Nachteil suchet, behindert werden kann. /id. Festschrift zur Jahrhundertfeier, I. kötet 176./.
41. Példákat ld. Corwin: Liberty against Government. The Rise, Flowering and Decline of a Famous Juridical Concept. Baton Rouge, 1948. 107, 140.
42. Habermas: TP 62-66.
43. Ld. 30. jegyzet.
44. Nem véletlen persze 1921-ben Carl Schmitt totalitárius értelmezése, és az sem, hogy a faszizmus leverése után a liberális interpretáció kapott igen erős elméleti megalapozást, Leo Strauss és ^{a marxista magyarázat} C.B. Macpherson munkáiban. Macpherson: The Political Theory of Possessive Individualism. /1962/ idézve a német kiadásból: Die politische Theorie des Besitzindividualismus. Frankfurt/M. 1973.; Leo Strauss: Natural Right and History /1953/, idézve a Naturrecht und Geschichte, Stuttgart, 1956. kiadás szerint.

Hobbes ellentétes értelmezéseire vö. még Ernst Bloch: Naturrecht und menschliche Würde. Frankfurt/M. 1977. 62. és 177.kk.

45. Ld. Sólyom László: A személyhez fűződő jogok. Jogtudományi Közöny. 1979. 327.
46. Mert vagy eleve átruházhatatlanok /mint pl. az önvédelem joga/ vagy szabályozhatatlanok /mint a polgári élet nem hatalmi viszonyai/.
47. Hobbes negatív leírását itt pozitívre kell fordítanunk, mivel ő arról beszél, mi nincsen háborus időkben.
"Ilyen körülmények között nincs helye a szorgalomnak, mert gyümölcse bizonytalan, ezért aztán nincs se földművelés, se hajózás, se tengerentulról behozott áru, se kényelmes épület, nincsenek nagy erőt igénylő tárgyak ide-oda szállításához szükséges eszközök, semmiféle ismeretszerzés a föld ábrázatára vonatkozóan, se időszámítás, se művészetek, se irodalom, se társadalmi érintkezés." Lev. 13.fej. /108/.
48. Lev. 18. fej. /154./
49. Lev. 30. ill. 24.fej. /288-289., valamint 213-215./
50. Lev. 30.fej. /293./
51. Lev. 15. és 30.fej. /128, 291./ - ez utóbbi egyben a kártérítés "természeti jogának" egyik őse Hobbesnál. Ugyanide tartozik az uralkodó cselekedeteinek szétválasztása, de jure imperii és gestionis szerint. 24.fej. /188./.
52. Lev. 15.fej. /129./: "Mintha igazságtalanság volna drágábban eladni valamit, mint ahogy vásároltuk, vagy többet adni valakinek, mint amennyit megérdemelt! A szerződés tárgyának értékmérője a szerződő felek vágya, tehát igazságos értéknek az tekintendő amit a szerződő felek érte fizetni hajlandók ... Helyes fogalmazásban a kölcsönös igazságosság a szerződő felek igazságossága, vagyis az adásvételi, bérleti és berbeadási, kölcsönadási és kölcsönvételi, csere-, árucere- és másfajta szerződések teljesítése".
53. Vö. például a külkereskedelem szabályozását, Lev.24.fej. /213./ Hobbesnek elvileg nem fontosabb a szerződési szabadság a "táplálkozási mód" szabályozásánál vagy pl. a többnejűség engedélyezésénél. Vö. Lev. 21.fej. /182, 188./.

54. Részletesen kimutatja Habermas TP 72.kk.
55. És jellemző, hogy ezt 1893-ban tévedésként rótták fel neki! /Cossa: An Introduction to the Study of Political Economy, London, 1893, 242., ld. Strauss 251./ vagy ld. igen gyakori kifakadásait a luxusfogyasztás ellen /pl. Lev. 30.fej. /219./.
56. Macpherson 76-94.
57. Lev. 24.fej. /185./ ld. még Hobbes példáit a 24.fejezetből.
58. Lev. 18.fej.
59. Lev. 11. és 13.fej. /85, 108./.
60. Az első felfogást fejti ki igen alaposan és színvonalosan Macpherson /különösen 30-60./ illetve Leo Strauss /245-256./. A másodikat Kosselleck.
61. Habermas TP 74.
62. Lev. 22.fej. /192./. Vö. még Heller Ágnes utószavát, uott 641.
63. Közismert az 1791-es Le Chapelier-féle törvény, vagy pl. Robespierre kirohanása "a nép százezer frakciója" ellen. - A forradalmi átalakulások évei után azonban az állam és egyén közötti közvetítőszervek ismét kiépülnek. A kérdés az, hogy az állam uralja-e ezeket, vagy inkább az egyéni autonómiát szolgálják. /Nem véletlen, hogy Magyarországon a jogirodalomban napjainkban került előtérbe a közvetítőszervek szerepe. Ld. Sajó András: Az egyéni jogszabálykövetés esélyei. Állam- és Jogtudomány, 1977. 104. Sólyom László: Egy környezetvédelmi populáris akció elvi lehetősége polgári jogunkban. Jogtudományi Közöny, 1978. 672./.
64. Macpherson 125.
65. Vö. Polányi The Great Transformation /1944./ ld. az ugyanezen cím alatt megjelent német kiadásból Frankfurt/M., 1978.
66. 273-274.
67. részletesen Kosselleck, különösen 26-31.
68. Lev.13.fej. /103./.

69. Így fordul visszájára a formális racionalizmusban az, hogy a lélek megelevenít a betű föl.
- Ld. még Koselleck forrás-szemléjét 14-17, 22.
70. Hobbes államában természetesen államilag egységesített kultusz van. De "a magánimádat, ha titokban történik, szabad." Lev. 31. fej. /305./.
71. Lev. 29. fej. /274./ - ennek nem szabad, viszont a "közösség lelkiismeretének", a törvénynek, kell engedelmessé válni.
72. Habermas: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása. Bp. 1971. 134.
73. A külső és belső irányítottság problémájához a reformációban ld. Koselleck 163-165.
74. Mert hiszen a valóságban nem lehetett a privatizálódás totális, a vallás pedig különösképpen nem tűnt el a társadalmi életből.
75. Vallás és felvilágosodás szerepváltását Koselleck folyamatosan tárgyalja. Ld. még Habermas: A társadalmi nyilvánosság 79-84., 134.: "a valóságban a vallási érzület Hobbes-féle leértékelése általában az egyéni meggyőződés felértékeléséhez vezet."
76. Szerepéhez ld. Habermas: A társadalmi nyilvánosság. 72.
77. A család magánszférájának védelme fontos szempont a 19. sz. régi német ítélkezésben, /Cosima Wagner, ill. Bismarck-ügy./ Az USA-ban pedig a right of privacy éppen ennek köszönheti létrejöttét. A II. világháború utáni fejlődésnek egyik mozgatója, hogy az állam szabályozhatja-e a családtervezést, vagy az kizárólag a házastársak döntésére tartozik.
78. A 17-18. századi levélírás és levélimrodalom társadalmi funkcióinak példáján nagyon szépen bemutatja ezt Habermas: A társadalmi nyilvánosság 75. köv. old.
79. Ld. Spiro összehasonlító vizsgálatát az USA, Anglia és az NSzK-beli attitűdök között. Privacy in Comparative Perspective. in: Pennock és Chapman /szerk.:/ Privacy. New York, 1971. /Nomos XIII/ 121.

80. Habermas: A társadalmi nyilvánosság, 83.kk.
81. Részletes elemzését ld. Koselleck II.fejezet.
82. Lev. 12.fej. /109/.
83. De nem a totalitásból. Társadalomképéből teljesen hiányoznak az osztályok, részletesen ld. Macpherson 110.köv.
84. Koselleck 8.
85. Macpherson 68-84.; Habermas teljes liberális modellt mutat be, amelyet azonban "szankcionálásnak abszolutista formája" végülis felemészt. TP. 72.kk.
86. Lev. 9., 15., és 24.fej. /76, 128, 210./.
87. Az állam joga "a külkereskedelem területeit és árucikkeit jóváhagyni". Ezzel ti. megakadályozhatja, hogy "magánszemélyek.... haszonlesésből olyan eszközöket szállítsanak az ellenségnek", amelyekkel az kárt okozhatna az államnak", ill. ártalmas vagy hasontalan cikkek behozatalát. /A luxusfogyasztás korlátozása kifejezetten politikai kérdés Hobbesnál/. Lev. 24.fej. /213./
88. Ld. Habermas TP 54.
89. Egyes jogok azért átruházhatatlanok, mert ezáltal az ember semmilyen előnyhoz nem jut, ld. Lev. 14, 15. és 18.fej. /114, 124. és 154./.
90. "Az államot illeti meg az a jog, hogy meghatározza, milyen módon jöjjenek létre az alattvalók között a szerződések különféle formái ... és milyen szavakkal és jelekkel kell megkötni azokat, hogy érvényesek legyenek. Lev. 24.fej. /214./.
91. Lev. 18.fej. /154./.
92. Lev. 30.fej. /288./
93. Részletesen Macpherson 157. kk.
94. Ld. fenn. Vö. még Ireton és Cromwell véleményét, amely szerint az élethez való egyenlő természetes jog, ha többet jelent mint lélegzéshez és mozgáshoz való jogot, szükségképpen a javakon és földbirtokon való egyenlő joghoz vezet, s így végül minden tulajdon pusztulásához. Ld. Macpherson 159.

95. A "gazda" a magyar paraszttársadalomban az együttélő nagycsalád feje, a vagyon egyedüli kezelője, a gazdaság irányítója, a család szellemi életének is meghatározója. Ő képviselte a családot a társadalom felé, ő járt el hatósági ügyekben, ő állt törvény elé családtagjai helyett. A családtag helytelen viselkedése az ő szégyene is volt.
96. Habermas: A társadalmi nyilvánosság ... 79-85. A szabadság és egyenlőség itt még "elevenen összefügg": a polgári közönség nyilvános okoskodásának a szabályai rangtól függetlenek és mindenkinek lehetőséget adnak kibontakozására.
97. Példákat ld. Ludassy Mária: Az ész államáig és tovább. Bp. 1978. - A felvilágosodás állandó totalitás-igényére: Horkheimer-Adorno: Dialektik der Aufklärung /1945/.
98. "Ez nem azt jelenti mintha így gondolta vagy ezt akarta volna, hanem hogy nem tudta, miképpen kell az ilyen szavakat és cselekedeteket értelmeznie." Lev. 14. fej. /114./ "... az az ígéret, hogy nem állunk ellen az erőszaknak, semmiféle megállapodásban nem ruház át jogot, és nem is kötelező" /uott. 120./.
99. Lev. 14, 15. és 21. fej. /120, 132, 186./.
100. Így áldozza fel Hobbes államát logikája oltárán. ld. Lev. 21. fej. /187, 189./.
101. A mindenki elleni harc, minél több ember preventív leigázása saját magunk biztonságát, tehát az önfenntartást szolgálja. Lev. 13. és 14. fej. /107, 112./ vagy: "ilyen körülmények között mindenkinek mindenre joga van" Lev. 14. fej. /111./.
102. Spinoza Tractatus Theologico - Politicus 16. fej. /Teológiai-politikai tanulmány. Bp. 1953. 222./.
103. Lockenél az egyéni akció helyébe a "nép többségének ellenállási joga lép; amíg a kormányzat nem fenyegeti a többség szabadságát, vagyonát és életét, az egyéni jogtalansággal szembeni ellenállás bár elvileg jogos,

gyakorlatilag kilátástalan, és a köz nyugalmára káros.^N Inkább az egész társadalmat kell úgy berendezni, hogy jogtalanságok ne forduljanak elő. Of civil government, Second Treatise, 208, 209. Hobbes és Locke ellenállási jogának összehasonlítását ld. Strauss 294.old. - Az egyéni ellenállás gondolata azonban a halálbüntetésről folyó vitákban a 19.századig fennmaradt.

104. Pl. Unger és Windscheid, ld. 7. és 8. jegyz. i.h.

Vannak persze dogmatikai kísérletek arra, hogy az ilyen jogoknak is értelmet találjanak. Pl. Raphael bevezeti a right of action kategóriáját, amelynek az az értelme, hogy e jog gyakorlója mindenfajta törvényes köztöttségtől szabad. Erre épül a right of recipience, ahol már áll valamely kötelezettség a joggal szemben, hacsak a pusztá tartózkodásé is. Lockenél már ezek az utóbbiak szerepelnek. Human Rights, Old an New. in: /Raphael, ed:/ Political Theory and Rights of Man. Bloomington-London, 1967. 54. old. Macpherson is úgy véli, hogy Hobbes "jogai" Lockenál váltak valódi jogokká. Natural Rights in Hobbes and Locke. in /Raphael, ed:/ Political Theory ... 1., 6.old.

105. Ld. Cerroni elemzését: Marx und das moderne Recht, Frankfurt/M. 1974. 189.kk.old.

106. Polányi 195, 287.old.

107. Aki a természeti állapotban "free, sovereign". Corwin 45-46.old.

108. A továbbiakban a szövegben közöljük a Second Treatise vonatkozó szakaszainak számát.

109. "Anélkül, hogy engedélyt kellene kérni^l, hogy más ember akaratától függene".

110. Vö. Ritter megjegyzését, hogy a szabadság és a természetben aratott győzelem azonosítása máig sem vesztett propagandisztikus erejéből: a traktorok, elektromos

- vezetékek ott szerepelnek a plakátokon. Person und Eigentum. Zu Hegels "Grundlinien der Philosophie des Rechts." in: Riedel, szerk: Materialien zur Hegels Rechtsphilosophie. Frankfurt/M. 1975. 2,152, 162.old.
111. 247.old.
112. Összefoglalóan Macpherson 249.old. és Strauss 245.old.
113. A tulajdon biztosítása általánosan érvényes megállapított és ismert jogot, semleges bíraskodást, erős végrehajtó hatalmat követel meg. A hatalomnak a törvény uralma alatt kell állnia. 124-131. és 135-142.old.
114. A biztosítékok nélkül a polgároknak "nincs is tulajdonuk." - Hobbes még azt tartotta "az emberiség békéjével ellentétes, gyenge és hamis elveken alapuló nézetnek", hogy az alattvalóknak "vagyonukra olyan tulajdonjoguk van, amely az államnak ugyanerre vonatkozó jogosultságát kizárná". /Lev. 30.fej./289.old./ Locke szerint "hiba azt gondolni, hogy bármely közösség legfelsőbb vagy törvényhozó hatalma ... önkényesen rendelkezhet az alattvalók vagyonával, vagy tetszésszerűen elveheti tőlük vagyonuk egy részét". Ilyen veszély pl. az abszolút monarchiában fenyeget. /138./. - Az angol parlament már Hobbes korában is így gondolkodott: 5 évvel a Leviatán megjelenése után pl. azzal vetette el a közös községi földek "bekerítésének" korlátozását célzó törvényjavaslatot, hogy egy ilyen beavatkozás "a tulajdont rombolná le". Ld. Tawney 261. old.
115. Az abszolút hatalom bizonyos helyzetben szükséges lehet, de a tulajdon ennek is szent: a katonának megparancsolhatják, hogy masirozzon az ágyu torkának, de azt nem, hogy akár egy pennyt is adjon az őrmesternek. /139./. Hobbesnál ez is fordítva volt, ld. a parancsok felülvizsgálatának jogát. Lev. 21.fej. /187, 189.old./.
116. Stauss értelmezése szerint a munka a polgári társadalomban már nem jogcim a tulajdonra /251.old./.
- Macpherson szerint igen, ti. mint bér munka /241-249. old./.

117. Ezzel szemben a rabszolga valóban "elveszti életét, szabadságát ésvagyonát" /85./
118. Polányi 126.kk.old.
119. Macpherson ezt a bizonytalanságot arra vezeti vissza, hogy Locke nem akart teljesen elszakadni a tradicionális értékektől: nem a teljes személyt /mint Hobbes/, csak a munkaerőt redukálja áruvá. 248, 278-282.old.
120. Locke: Értekezés az emberi értelemről. II.könyv. XXVIII.fej. 12.§ /Bp. 1979. I.kötet. 350.kk.old./ "az emberek legnagyobb része, ha nem is kizárólag, de köleg ehhez a szokástörvényhez igazodik. Az emberek azt teszik, ami jó hírnevüket társaságukon belül biztosítja, és keveset törődnek Isten vagy a polgári hatalom törvényeivel."
121. Uo. 12.§.
122. Uo. 10.§. "Mert bár a politikai társadalmakban egyesült emberek átengedték a közösségnek a minden erejükkel való rendelkezést, úgyhogy nem használhatják erőiket polgártársaik ellen jobban, mint amennyire az ország törvényei megengedik - mégis fenntartják maguknak azt a jogot, hogy jóknak vagy rosszaknak, helyeseknek vagy helyteleneknek gondolják azoknak cselekedeteit, akik között élnek s akikkel érintkeznek; és hogy ezzel a helyesléssel és nem-tetszéssel megállapítsák maguk közt, mit akarnak erénynek és bűnnek nevezni."
123. 10-11.§ - amely az államnak is korlátja. Ezzel, hogy ti. "bátorításban részesül az, amiből mindenkinek előnye származik", hozza összhangba Locke a vélemény törvényét az isteni törvénnyel és az ésszerűséggel /11.§/.
124. "A fő dologban mégis legnagyobbbrészt mindenütt azonosan vélekednek" - "elégé sértetlenek maradnak a természet törvényei" /11.§/.
125. Ezzel a különbséggel a francia nemzetgyűlés is tisztában volt. Ld. Habermas tanulmányát az 1789. augusztusi viták anyagával *Naturrecht und Revolution*, in: TP

- 89, 96. kk.old. Jellinek is abban látja a fő különbséget, hogy Amerikában, ahol a tényleges állapotot rögzítették, az egyén jogaira helyezik a hangsúlyt - Francia- és Németországban viszont az államra; amelyet még meg kell alkotni. /Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte. 56.old./.
126. Pole /The Pursuit of Equality in American History. Berkeley, Los Angeles, London, 1978. 13.old./ . számos amerikai forrást idéz az 1760-as évekről arra, hogy az amerikaiak számára az egyenlőséget az angolokkal való egyenlőség jelentette. A helyi viszonyokhoz képest tul spekulatív és magasrendű természetjogot a "britek ellen fordulás hozta le az égből" és formálta politikai eszközzé - de erra nem használták, hogy a gyarmati élet belső problémáit elemezzék vele. /11.old./.
127. Ld. Habermas TP 105-111, források 102-112.old.
128. Nem felelkezhetünk meg azonban a harmadik utról: Németországról sem. Itt a modellek és megvalósításuk elméletét, reflexióit találjuk majd meg.
129. Amerikában a nagy és termékeny terület királya rosszabbul étkezik, lakik és ruházkodik mánt egy angol napszámos - mert nem műveli meg a földet /Locke 41/, Amerikában, mivel nincs kormányuk, még ma is "állatias módon" élnek az emberek /Hobbes Lev. 13.fej. /109.old./.
130. Már Tocqueville azzal magyarázza az Államok gyorsabb fejlődését, hogy a Kanadába exportált központosított abszolutisztikus államapparátus elriasztja a bevándorlókat. Das alte Staatswesen und die Revolution. Leipzig, 1857. 292.old.
131. Ha szerzőinkhez hasonlóan mi is figyelmen kívül hagyjuk a déli rabszolgotartó nagybirtokokat, a maguk speciális problémáival - ez egyébként is francia befolyásu terület volt. Hobbes nem ismer osztályokat - Locke már igen.
132. Ez a mítosz már akkor is élt, és az európai helyzettel való összehasonlitások igazolták is. A helyi kritika elmosódik. Ld. Pole 26-39.old.

133. Vö. Tocqueville példáit egyrészt a parasztok és a városi polgárok ellenségeskedésére és ellentétes érdekeire, másrészt viszont arra, hogy a polgárság és nemesség érdekei milyen közel álltak egymáshoz. Im. 8. és 9. fejezet.
134. Jóllehet nem ez volt az egyetlen lehetőség. A gazdasági szerkezetnek megfelelő önkormányzat, valamint ennek politikai szerepe, és különösen az, hogy az angol parlament független ellenpárját létrehozzák, nagy és reális csábítást jelentett. A Hobbes-Blackstone-féle teljesen a törvényhozói szuverenitásra épülő berendezkedés támogatóira Ld. Corwin 50-57. old.
135. Polányi: 127, 189. old.
136. Ld. Koselleck III. fejezet, kül. 127. kk. old., 145. kk. old.
137. Vö. Ludassy 29. old.
138. Például Rousseau híres megfogalmazásában: "megtalálni a társulásnak azt a formáját, amely a köz egész erejével védi és oltalmazza minden tagjának személyét és vagyonát, s amelyben, bár az egyén egyesül a többiekkel, változatlanul csak önmagának engedelmeskedik és éppen olyan szabad marad, mint amilyen azelőtt volt." A társadalmi szerződésről. I. könyv VI. fej. A továbbiakban a könyv és fejezet száma szerint idézve /értekezések és filozófiai levelek. Bp. 1978. 467. old. /.
139. Diderot: Egy filozófus irattárcájából kiszökött töredékek. /1772/. Ludassy Mária /szerk./: A francia felvilágosodás morálfilozófiája. Bp. 1975. 289. old. / Vö. még Ludassy 29. kk. old.
140. Részletesen Tocqueville 47. kk., 276. kk. old.
141. A "magán" pozitív értelme úgy alakul ki, ahogy a gazdasági önállóság. Habermas: A társadalmi nyilvánosság. 111. old., ld. még Diderot 288. old. és a következő jegyzetet.
142. Diderot, 291. old. A tulajdonos vagyonának "korlátlan ura" és "királya", törvényekkel sem korlátozhatóan, de éppen azért, mert ez a szabadság ilyen abszolút, nem

- lehet az egyik ember a másik tulajdonosa: rabszolgatartója, hűbérura, nincs feltétlen apai és férji hatalom.
143. Ludassy 47.kk. old.
144. Ahol kiegészítőjét, a közvetlen demokráciát és általában a Rousseau szeme előtt lebegő polis-méretű és gazdasági szerkezetű társadalmat borították sötét árnyékba a valóságos viszonyok. Az egyes gondolatok ellenőrizhetetlen és önálló továbbfejlődésére példa, hogy a magyar rendek az 1791. évi országgyűlésen a "társadalmi szerződés" alapján léptek fel a királyi hatalom ellen - szerintük már Werbőczy is a királyi hatalom átruházott voltáról beszélt. Hójjan-Szekfü: Magyar Történet. V.köt. Bp. 1936. 58.old. /Az Országgyűlési Könyvtárban magam is láttam 19.sz.évi kéziratokat, feltehetően joghallgatók feljegyzéseit, amelyek a társadalmi szerződést és a népszuverenitás tanát a menességnek a királlyal szembeni jogai megalapozására használták./
145. I. könyv. VI.fej.
146. Ugyanugy tehát, ahogy Hobbesnál sem. "Mert az állam tagjainak egész vagyona fölött rendelkezik ... mivel így akarja a társadalmi szerződés" I.könyv X.fej.
147. Lev. 13.fej. /108-109.old./.
148. I. könyv VIII.fej.
149. Rousseau a természeti állapotra nézve is igyekszik megszabadulni az angolok materialista kiindulásától, az önfenntartási ösztöntől, amelyet nem tart specifikusan emberinek. Természeti emberének alapvonása így a tökéletesedési képesség. ld. Strauss 283.old.
150. A társadalmi szerződés önmagát nem köti: "ellenkezik a politikai társadalom természetével, hogy a főhatalom olyan törvényt adjon magának, amit nem hághat át ... nincs és nem is lehetséges olyan alaptörvény, amely a nép mint egész számára kötelező volna, maga a társadalmi szerződés sem az" I.könyv VII.fej.

Az ellenállási jog belsővé tétele: "ha azonban a fennálló rend rossz, miért tekintenők akkor alap-törvényeknek azokat a törvényeket, amelyek megakadályozzák, hogy jó legyen? Egyébként a nép minden körülmények között megváltoztathatja törvényeit, még a legjobbakat is, mert ha úgy tetszik neki, hogy ártson magának, kinek volna joga megakadályozni ebben?" II. könyv XII.fej. /Ezért beszél permanens forradalom jogáról Koselleck./

151. Csupán a legnépszerűbb illusztrációkra hivatkozhatunk. Lásd tehát Mandeville szállóigévé vált private vices-public benefit-jét; Adam Smith hieres invisible hand-jét, amely a gazdagok "áudtán és szándékán" kívül elvégzi a javaknak ugyanolyan elosztását "ahogy ez akkor történne, ha a föld egyenlő részekre lenne felosztva valamennyi lakója között" és így "előmozdítja a társadalom érdekét" /Az erkölcsi érzelmek elmélete. /Márkus György, szerk:/ Brit moralisták a XVIII.században. Bp. 1977. 423, 527.old./ - vagy a közvélemény kifejeződését Pope versében: Thus God and Nature formed the general frame.

And bade self-love and social be the same.

152. idézi Salvucci'-Adam Smith politikai filozófiája. Bp. 1976. 22.old.

153. Az általános akarat delegálhatatlan és képviselhetetlen. III.könyv. V.fej. Hobbes koncepciója azért maradt reális és kivihető, mert a szerződés után függetlenítette az így létrejött hatalmat.

II. könyv. III.fejezet: A közakarat, mint az egyéni akaratok összege a magánérdekeket nézi - az általános akaratban ezzel szemben az eltérő egyéni érdekek kioltják egymást, és így az mándig igazságos és a köz hasznára van.

154. I. könyv VII.fej.

155. "Népet alkottam, de nem teremthettem embereket" - mondja Rousseau /Politikai töredékek. A francia felvilágosodás morálfilozófiája. 247.old./ Tanulságos még e szempontból Rousseau véleménye a tudomány és az erény viszonyáról: a tudós nem hisz, de úgy tesz és vezet a népet. Ld. Strauss 267-275.old.

Schiller az "idealista" jellemrajzában örökíti meg ezt a típust: a realista "emberbarátnak bizonyul anélkül, hogy éppen nagyon magas fogalma volna az emberekről és az emberiségről; emennek /az idealistának/ olyan nagy véleménye van az emberiségről, hogy emiatt abba a veszélybe kerül, hogy megveti az embereket." Az idealista jellemzője, az "/elméleti szempontból/ nyugtalan spekulációs szellem, amely minden megismerésben a feltétlenre törekszik, gyakorlati szempontból pedig 'a' morális rigorizmus, amely ragaszkodik a feltétlenhez akarat cselekvésekben." S végül "ha már az igazi idealizmus bizonytalan és gyakran veszedelmes a hatásaiban, akkor a hamis idealizmus rettenetes az övéiben."

Schiller: A naiv és szentimentális költészetről /1795/
Válogatott esztétikai írásai. Bp. 1960. 262.kk.old.

Ld. még Tocqueville jellemzését a francia és az amerikai filozófusokról. A franciák nem annyira "az általános emberi értelmet", mint inkább "saját eszüket imádták" - a tömeget megvetették, hiányzott belőlük "az a tiszteletteljes engedelmisség, amellyel az angolok és amerikaiak polgártársaik akaratnyilvánításával szemben viseltetnek". Ezért vezette az értelem Amerikában szabadságra a népet, míg Franciaországban alig teremtett egyebet, mint a szolgaság új formáit. /318.old./

156. II.könyv. IV.fej.

157. Ld. az Enciklopédia számára írt politikai gazdaságtan címszó III.szakaszát, amely a "polgárok szabadsága és a törvény hatalma közti összhangot" mint a tulajdon szükségszerű szabályozását és korlátozását tárgyalja - itt még abból kiindulva, hogy a tulajdonjog még a

szabadságnál is fontosabb a polgári társadalom igazi alapja. /Értekezések és filozófiai levelek, 288.old./.

158. Korzikai Alkotmány-tervezet, idézve Ludassy 74.old. szerint. Az általános tételekre ld. Társadalmi szerződés II.könyv XII.fej.: minden polgárnak tökéletesen függetlennek kell lennie minden más polgártól és a végsőkig függenie kell a közösségtől. Ez a két dolog mindig ugyanazon az uton valósul meg, mert csakis az állam ereje biztosítja a polgárok szabadságát.
"Az államon belüli kisebb társulások" ellen ld. II. könyv III.fej.
159. II.könyv VII.fej.
160. II.könyv V.fej.
161. Habermas kifejezése. TP. 103.old.
162. II.könyv VII.fej.
163. "Ha példának okáért idejekörán hozzászoktatjuk őket, hogy mindig az állanhoz fűződő kapcsolataikban tekintésük önmagukat, és tulajdon létezésüket ugyszólván csak az állam létezésének a részeként fogják föl, akkor végül valami módon azonosulhatnak e nagyobb egészszel." "Az élet első pillanatától meg kell tanulni kiérdemelni, hogy élünk: s minthogy születésünktől fogva részesülünk a polgári jogokban, születésünk pillanatában kell megkezdenünk kötelességeink gyakorlását is."
"Az állam fennmarad, bár a család megszűnik... ha a gyermekek együtt nevelkednek az egyenlőség kebelén, ha beléjük vésődnek az állam törvényei és az általános akarat elvei, ha arra tanítják őket, hogy mindenek fölött tiszteljék a törvényeket és az általános akaratot ... akkor semmi kétség, megtanulják ... semmi mást nem akarni, mint amit a társadalom akar." Politikai Gazdaságtan /cikk az Enciklopédia számára, I.rész. Értekezések és filozófiai levelek, 225.kk.old./.
164. Uott.
165. Ugyanis a jogintézmények tipikusan a filozófiai meg-alapozásból a tisztán érdekalapu technikaiba lépnek

- vissza. A francia kodifikáció forradalmi és konszolidációs szakaszára ld. Eörsi Gyula: Összehasonlító polgári jog. Bp. 1975. 132.kk.old. a tulajdonjogra uott. 138. old, illetve Varga Csaba: A kodifikáció mint társadalmi-történeti jelenség. Bp. 1979. 91.kk.old.
166. Részletesen ld. Hedemann: Die Fortschritte des Zivilrechts. im XIX. Jahrhundert. I. Teil. Berlin, 1910. 65.kk.old.
167. Sólyom: A személyhez fűződő jogok. Jogtudományi Közlöny. 1979. 330.old.
168. A probléma kifejtését ld. Ritter: Person und Eigentum. Zu Hegels "Grundlinien der Philosophie des Rechts" §.34. bis 81. in: /Riedel /szerk.:/ Materialien zur Hegels Rechtsphilosophie. Bd.2. 156-157.old.
169. A kapitalista piac felől nézve az öngarancia természetes. A társadalom önvédelme viszont, és ennek eszközeként részben az állam is, létrehozhat szervezeti és jogi "személyiségvédelmet". A 19.században mégis a tulajdon az elsődleges jogcíme és általános technikai lehetősége mindenféle jogi érdekvédelemnek. A modern személyiségi jogok mind alkotmányjogi, mind polgári jogi ágának a 19.században tulajdoni illetve tulajdonosvédelmi jogi előzményei vannak. /A személyiségi jogok a tulajdontól úgy emancipálódnak, ahogy annak funkciója a 19-20.század fordulóján megváltozik. /

Jegyzetek a III.fejezet

I. részéhez

1. Ld. Mauczka: Die Anwendung der Theorie der Interessenkollisionen auf die "angeborenen Rechte". Festschrift zur Jahrhundertfeier des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches. Wien, 1911. II. 258.old.
2. Prosser: Privacy. California Law Review, 1960.388.old.

3. Pl. a "hamis fényben feltüntetés"-ként karakterizált privacy-esetek a rágalmazást.
4. Sólyom: A személyhez fűződő jogok. Jogtudományi Közlöny. 1979. 330.old.

Jegyzetek a III. fejezet

II. részéhez

1. Lenel: Das Edictum Perpetuum.³ Leipzig, 1927. 397-403.
2. Lübtow: Zum römischen Injurienrecht. Labeo, 1969. 131, 152, 155. Wittmann: Die Körperverletzung an Freien im klassischen römischen Recht. München, 1972. 26.
3. Paul. Coll. 2.5.1. - Kaser: Das römische Privatrecht.² München, 1971, 624., Wittmann: 36.
4. Lübtow: 139, 153., Kaser 614., Jhering: Rechtsschutz gegen injuriöse Rechtsverletzungen. Gesammelte Aufsätze. III. Jena, 1886. 234., Vö. még Karlowa: Römische Rechtsgeschichte. II. Leipzig, 1901. 792.
5. Csupán Kaser hiányolja, hogy a kazuisztika szociológiai értékelése még nem történt meg, 624. 12.jegyz. - A tényleges védelmi igényekre épít viszont Wittmann, im.
6. Lübtow 134.
7. A történetietlen gondolkodáshoz Lübtow, 135, 172. és általában Schulz: Geschichte der römischen Rechtswissenschaft. Weimar, 1961. 85, 158.
8. Karlowa 790, 792.
9. A következőkben főleg Lübtow és Wittmann im-re támaszkodunk.
10. Paulus Sent. 5.4.6., Gaius 3.223.
11. Id. Paulus Coll. 2.5.1., Ulpianus D.47.10.1.pr.,: "generaliter" injuria minden, ami nem jogos, "specialiter" pedig az injuria a következőket jelenti: a fent már tárgyalt injuria-deliktumot, amelyet már Labeo a contumeliával illetve a görög hybrisszel azonosít; továbbá a culpát, s végül a prétor "igazságtalan" döntését. Szövegkritikát ld. Lübtow 162.

12. Karlowa 788., Mommsen: Römische Strafrecht. Leipzig, 1899.
13. Az archaikus jog definíció nélküli absztrakcióihoz ld. Schulz 38.
14. Részletesen Wittmann 11.
15. Ebbe bonyolódik Karlowa 792.
16. Gaius 3.223.
17. Lübtow 131., 136., kül. 134., szerinte az injuria a "testi sértés" általános fogalma. Ld. még Mommsen 784.
18. Különös részletességgel és megnyugtatóan bizonyítja ezt Wittmann, aki eleve abból a funkcionális szempontból kutatott, hogy a szabad ember élete és testi épsége hiánytalan jogvédelmet élvezett-e im. 2-18.
19. Később, ahogy a jogvédelem kiterjedt, erre helyezték a hangsúlyt: az injuriát a contumeliával azonosították. A másik megszegésének szándéka a görög hybrisnek is megkülönböztető jegye volt. Ld. Lipsius: Das Attische Recht und Rechtsverfahren, Leipzig, 1915. 425.
20. Ennek megfelelően a korai injuriák nem korlátozódtak a dolusra /mint a későbbiek/. Wittmann 18-23.
21. Ld. Mommsen 798. - Horatius /Sat. 1.2. 41-46./ így ír a férjes nő szeretőjét fenyegető veszélyekről: "Volt kit holtá vertek; és még volt olyan is, kit kással fosztottak meg^a vétkes tagjától. "Jogosan!" - mondjátok..."

Hasonlóan, a görög jogban Drakon és Solon törvényei szerint is a férj tetszése szerint bánhatott a házasságtörővel. Itt végül a büntetés megváltására felkinálható pénz körüli visszaélések ellen kellett törvényt hozni. Lipsius 429.kk.

22. Mommsen 794, 795.
23. Paulus a XII táblás törvény injuriáival kapcsolatban "de famosus carminibus" beszél, a Cicerótól rákmaradt szöveg: si quis occentavisset sive carmen condidisset. Ezt Festus már a korabeli convicium régi kifejezésneként értelmezi. Ld. Maschke: Rechtsschutz gegen injuriöse Rechtsverletzungen. Breslau, 1903. 12.kk. Mommsen 794.

24. Igen részletesen Maschke 11-36. A varázslás büntetése lehetett halál, így büntette a XII táblás törvény a termés "megrontását" is.
25. Lübtow 145., Maschke 26.
26. Valódiságát néhányan kétségbevonják. /ld. Kaser 623./.
27. Gallius másutt leír egy esetet, amelyben a fórumon Enniust olvasó polgárok a "proletarius" szó jelentése után tudakozódnak egy jogban járatos embernél. Az így felelt: "Nekem persze csak akkor kellene tudnom megmagyarázni és értelmezni e szavakat, ha tanulmányoztam volna a faunok és az őslakók jogát. Az Aebutiusról elnevezett törvény alapján mindez már a múlté... és így a "proletarius"... a "25 as", a "taño"...mind-mind elavultak és ezzel a régi-régi tizenkéttáblás törvény is. Csak a hatályos jogszabályokat, törvényeket és szavakat kell tanulmányoznom és tudnom." Noctes Atticae 16.10 /A Veratiusanekdota forrása: 20.1.13.
28. A korszakok jellemzését ld. Schulz, im.
29. Paulus Coll. 2.5.4., Cicero pro Caes. 12.35. Vö. Wittmann 35. és Lübtow 146.
30. Sólyom: A polgári jogi felelősség hanyatlása. Bp. 1977. III.fejezet.
31. Auctor ad Herennium 4.25.35. definíciója: iniuriae sunt quae aut pulsatione corporis aut convicio aures aut aliqua turpitudine vitam cuiuspiam violant. Hasonlóan Paulus Coll. 2.5.4.
32. Lübtow 146., Maschke 38.
33. Maschke 38, 39.
34. Karlowa 792., Jhering 235., de ugyanígy Lübtow 153.
35. Pl. elmebetegség előidézése, szerelmi bájitalok, magzatelhajtók megítatása. Következő lépésként, a "külső megjelenés méltóságát" sértik: a szónok tögájának letépése, záptojással megdobálása. Végül a kegyeleti érzés megsértésének szankcionálásával az injuria teljesen elszakad a "testtől". Vö. Maschke 39-43.

36. Talán a matróna kísérőjének eltávolítása csak azóta jelent szégyent, amióta ezért a prétor keresetet ad? Plautustól tudhatjuk, hogy a comes már i.e. 200-ban társadalmi szokás.
37. Seneca Dial. 2.14.3., Maschke 42.
38. Ld. Raber: Grundlagen klassischer Injurienansprüche. Wien-Köln-Graz, 1969., különösen II.fejezet.
39. Sólyom: A polgári jogi felelősség hanyatlása, 60.kk. A szerződések és a deliktuális felelősség közötti ilyen kapcsolatot megerősíti a common law fejlődése is. Ld. uo. 131.kk.
40. Sólyom 62.k.
41. Pl. D.47.10.15.27., Mommsen 795., Raber 57-60.
42. Raber 46.kk.
43. Mommsen 795, 800, 807, Maschke 94.
44. Vö. Mommsen 796.
45. Schulz 336.
46. Mommsen 800, 806-808., az iniuria atrox és a közbüntett azonosításához ld. Raber 100.
47. Vö. pl. Raber 33, 62.
48. Lübtow 141.
49. Wittmann 28., Lübtow 152.
50. Részletesen Lübtow 141-152., Mommsen 803, 804.
51. A prétor előtti első megjelenéskor részletesen el kellett mondani, hogy történt az eset, és be kellett mutatni /az egyébként gyorsan elenyésző, pl. gyógyuló/ bizonyítékokat. Ez egyrészt a kereset megadása szempontjából volt döntő, másrészt viszont azt szolgálta, hogy később, a iudex előtt a felperes ne változtathasson a tényálláson. /Lübtow 147./.
52. Pl. a korai common law-ban a trespass-t meghatározó "vi et armis" okozás túl szűknek bizonyult korlátja áttörése után az actions on the case.
53. És gyakran jogilag is kifejezett magatartásokat. A szerződések és a culpa kapcsolatára Sólyom 58-61.

54. A culpára vonatkozó regulák, majd később a bonus paterfamilias gondosságának mércéje csupán olyan elvi standardot képeznek, amelyek a culpát további feladatok ellátására alkalmassá teszik - pl. a bonyolultabb okozatosság megragadására, vagy ideológiai hatások közvetítésére a felelősség egészét alakító hatással - de amelyeket az alkalmazás során újra és újra le kell bontani konkrét megatartásmintákra.
55. A ne quid infamandi fiat ediktuma esetében a legnagyobb valószínűség szerint nem technikus infámiáról volt szó, hanem olyasmi állításáról, ami tipikusan alkalmas lett volna formális infámia előidézésére. Ilyen esetben a prétor akkor is keresetet adhatott, ha a tényleges hírnévromlás nem következett be. Ha viszont a sértés a fenti értelemben tipikusan nem infamáló, a becsület sérelmének valamely külső jelét követelhetette meg a prétor. Mindkét esetben azonban tetszésétől függött, hogy ad-e jogvédelmet. Ld. Raber 70, 71.
56. Gai. Inst. 3.225., ill. Ulpianus D.47.10.7.8.
57. Raber 98., Mommsen 789.k. Csakhogy ezek nem voltak szabatosan definiálva.
58. A szabados viszonyát volt urához ld. Raber 92.
59. Lübtow 162., Wittmann 36.
60. Ez a mult század végén általánosan elfogadott tétel is volt. Ld. Mommsen 797., Karlowa 792. /összhangban van ez a felfogás az akkor általában uralkodó "fejlődés"-képzettel, ld. pl. a tárgyi kárfelelősség szubjektivizálódása a kulturálódás során./.
61. Biró elé idézés D.47.10.13.3., szőlő D.19.1.25. Vö. Raber 149, 163., Maschke 89.
62. A leszólítás vagy a követés nem injuria, ha pl. tréfából csinálják, de nem mentesít a felelősség alól ez az ártatlan szándék, ha a civitas rossz tréfának tartja. D.47.15.23 és D.47.10.15.6. Vö. Raber 44., 127.

Ulpianus és Paulus a contumeliát kizárólag az első /"általános"/ ediktum magyarázatára használják! /Lübtow 165, 166./.

63. és természetesen objektíve a jó erkölcsökbe ütköző módon, tehát pl. nem "nevelés" céljából. D.44.7.34.pr., Raber 112.
64. D.47.10.26.-L. még Raber 144. Raber szerint a fumigandi causa fumum facere /D.47.10.44/, és a felső szomszéd kifüstölése sem injuria önmagában, csak ha sértő szándékkal tették.
65. pl. az acito de effusis et deiectis, de pauperie, de feris.
66. Erről a folyamatról szól Wittmann könyve, ld. különösen 57.kk. V8. még Maschke 30.kk. Minden későbbi spekulációnak tehát a "személy" közvetlen =injuria/ és közvetett =lex Aquilia/ sérelméről, s így a személyiség központi szerepéről, szürke technikai alapja van.
67. A párhuzamként emlegetett görög hybris is /amely egyébként is büncselekmény!/ csak egy része az idevágó kereseteknek. Külön törvények vonatkoztak a testi sértésekre, illetve a szóbeli injuriákra. Ld. Hitzig: Injuria. Beiträge zur Geschichte der Injuria im griechischen und römischen Recht. München, 1899. 4, 22, 37., Lipsius 421, 647.
68. Az objektív és szubjektív elemek összefonódását az egyes injuria-esetekben részletesen tárgyalja Raber 3.fejezet.
69. D.47.10.13.4. - Még ha contumeliae causa is tagadják meg a tiszteletadást, ezért kereset nem jár. Irodalommal együtt ld. Raber 148.k.
70. V8. Schulz 153.
71. Walter: Über Ehre und Injurien nach Römischen Recht. Neues Archiv des Criminalrechts, 1820. 108.
72. Jhering 236-240, 252.

73. Pernice, Labeo 2.1². 33., ma pl. Lübtow 164.
74. Mommsen 787, 793-796.
75. D.47.10.11.9. Szenátort vagy lovagot a színházban nem engedik a rendje részére fenntartott helyre /Mommsen 793/; Lübtow ide sorolja az ok nélküli bíróság elé idézést, ill. a tiszteletadás megakadályozását /164/.
76. Mommsen 793.
77. Wittmann 33, 34.
78. A görög verbálinjuriák területén pl. a Solon utáni törvényhozás a tiltott szavak katalógusát tartalmazta - ezek viszont olyan állítások, voltak, amelyek infámiával /atimiával/ járó büncselekménnyel vádolták volna a sértettet. Ld. Hitzig 26.
79. Részletesen Raber 68.kk.
80. Mommsen 806.
81. Vö. D.47.10.15.15. - A prostituált infámis voltára ld. Raber 46, 34.jegyz.
82. Mommsen 786.: "a személy fogalmát nem szabad politikailag felfogni, a külföldi feltétlenül beletartozik..."
83. Schulz 353.kk., különösen 373-375.
84. Pl. a párbaj. Ld. pl. Binding: Die Ehre. Der Zweikampf. Leipzig, 1909. Angliára nézve ld. alább.
85. Seneca, Controversiae 10.1.30., irod. ld. Raber 58.
86. Az állam a személyiségvédelemnek ebben az ágában, vagyis az injuria-jogban, csakis mint semleges külső segítség szerepel, az állam és az egyén szférájának elhatárolásáról szó sincs.
87. Itt most nem térhetünk ki arra, hogy ezek elsősorban a személyiségi jogok új, politikai ágát jellemzik, és mint ilyenek hatnak vissza a hagyományos injuria-típusu, "semleges" személyiségi jogokra is.
88. Az injuria jogforrásai /Paulus Sent. 5.4.6.: Aut lege, aut more, aut mixtu iure/ közül a more a prétori jogot jelenti. /P.S. 5.4.7./ Ld. Mommsen 785., Lübtow 161.

89. Mint azt a "joggal való visszaélés" ellen, a res publica használatának akadályozása esetére, vagy a birtokvédelemre adott injuria-keresetek tanúsítják. A "hatalmaskodás" éppolyan joggal nevezhető a "jogegyenlőség" megcsúfolásának, és ezért szűkebb értelemben injuriának, mint általában jogellenes cselekménynek. Az injuriaként megoldott birtokvédelem is csak erőltetett konstrukciókkal illeszthető be a személyisértések közé, mint pl. Pubhta elmélete, hogy a jogcímől független birtoklási akarat "a személyiség kiáradása". /Részletesen ld. Maschke 61-82./

Jegyzet a III. fejezet

III.részéhez

1. Winfield and Jolowicz on Tort⁹. London, 1971. /a továbbiakban W.J./ 247.
2. A 19.század elején a libel és slander, a női becsület hiányzó védelmét leszámítva, a legnagyobb rendben tárlatott. Kortárs szerzőket idéz erre Holdsworth: A History of English Law². London, 1922-36. XIII.kötet 488. - A későbbi kritikához ld. W.J. i.h., Holdsworth VIII. 334.
3. W.J. 353., Pollock: Tort¹², 324.
4. W.J. 252.
5. Odgers: A Digest of the Law of Libel and Slander, and of Actions on the Case for Words Causing Damage...⁴ /1881/ London, 1905. 2.
6. A libel általános alkalmazása mellett érvel már Holdsworth is /VIII. 378./. - A Defamation Act 1952. a rádió és televízió útján való közlést "állandó formának", a velejáró sértést tehát libelnek minősítette, ugyanugy a színpadon mondott szavakat a Theatres Act.1968.
7. Odgers 1. "Every man has a right to have his good name unimpaired. This right is a jus in rem, a right absolute and good against all the world." Más kérdés persze, hogy

az Odgers által e jog létének bizonyítására idézett esetek a defamation jogában nem játszottak valójában szerepet, és nem is hivatkoznak rájuk, illetve hogy az önálló, jóhírnévhez való jogot ezek az esetek, és Odgers is, a jóhírnév sérelmének vagyoni kihatásaival magyarázzák /Odgers 3./ - Ettől függetlenül a jog ma is elismert: "The right of each man, during his lifetime, to the unimpaired possession of his reputation and good name is recognized by the law", írják Clerk and Lindsell on Torts¹³. London, 1969. 927. /a továbbiakban C.L./.

8. A libel viszont az abszolutista büntetőjogból ered. Az injuriáknak ezt az arcát a római jogi felségsértésben is megtaláljuk.
9. Pollock and Maitland: The History of English Law². Cambridge, 1968. /a továbbiakban: PM/ II. 36. nyomán: "et non est usitatum in regno isto placitare in curia Regis placita de defamationibus". 1295, Rot.Parl.I. 933.
10. Fifoot: History and Sources of the Common Law. Tort and Contract. New York, 1970. 126.
11. Az angol jog a fejlettebb kánonjoggal való versengésben nőtt naggyá, a kánonjog mintájára racionalizálódott, ezzel viszont saját önállóságát is biztosítani tudta. PM. I.132. De az egyház is figyelembe vette a királyi és a helyi jogot is. Ld. Helmholz: The Early Enforcement of Uses. Columbia Law Review, 1979. 1503, 1512, kk. A királyi bíraskodás nem irányult a helyi vagy feudális joghatóságok beolvasztására, mégha ténylegesen ez is lett az eredmény. Ld. Baker: An Introduction to English Legal History². London, 1979. 21.kk.
12. Baker: uott. Holdsworth II. 378. - A területi közösségeket a központi hatalom is felhasználta mind a helyi béke, mind a király békéje fenntartására. A királyi, a "hivatali" és a "népi jog" párhuzamosságára általában ld. Berman: The Background of the Western Legal Tradition in the Folklaw of the Peoples of Europe. University of Chicago Law Review, 1978. 553, 575.

13. Baker 112., Helmholz im., PM. I. 124. kk.
14. Becsület és végzet mint a germán jogok alapkategóriája kérdéséhez ld. Berman 558, 582.
15. PM. I. 53., II. 537.
16. Vö. a Fifoot /126./, illetve Höldsworth /II. 385./ által idézett jogi emlékeket.
17. Idézi PM. II. 537.
18. Ld. Helmholz forrásfeldolgozását: Canonical Defamation in Medieval England. The American Journal of Legal History. 1971. 255. /A továbbiakban Canonical./
19. 1490 évi esetből idézi Canonical 263. Az is a megrágalmazott feleség actual damage-ének számít, hogy férje "nem engedi ágyába, mint annak előtte" /uott./.
20. Az 1286. évi Circumspecte Agatis statutum a defamatio perekben az egyházi bíróságokat kifejezetten a spiritual remediesre korlátozza. Ezt be is tartják. Ezzel szemben a common law bíróságok elé tartozó bűncselekménnyel való ráágalmazásnak kizárólag a common law bíróságok hatáskörébe való utalást nem tudják keresztülvinni. Ld. Canonical 260.
21. A XIII.századig nem tisztázódik, hogy az egyház megbocsáthatja-e a bűnt, vagy csak közvetít a bocsánatért. A "teljes elégtétel" követelményéből alakult ki a purgatórium tana. Ld. Newman: An Essay on the Development of Christian Doctrine /1845/ Penguin, Harmondsworth, 1974, 413. kk., Vö. még Berman 581.
22. A gyóntató általi büntetések alapvető szerepére a középkori büntetőjog mellett ld. Berman im., különösen 577. kk.
23. Canonical 265.
24. A megölt vagy megsebesített személy háztartásában kellett dolgoznia, így pótolnia a miatta kiesett munkát illetve jövedelmet, ld. Berman 579. k.
25. Ilyen ítéleteket, illetve a megkövetési eljárást ld. Canonical 267., Fifoot 129. 19. jegyzete.

26. Canonical 267. A népjogok hasonló beállítottságára Berman 584, 585.
27. Ennek a szempontnak ügydöntő voltát a common law esetek hangsúlyozzák is: ld. Brittridge's Case 1602. /közli Fifoot 145./. Hasonlóan ír March: Actions for Slander, 1647. /idézi Holdsworth VIII. 347.
28. Ti. csakis a "jogilag elismert", azaz vagyoniilag önállóságot jelentő foglalkozásra való alkalmasság kétségbevonását. A Bell v. Thatcher 1675 esetben a levélhordó nem kap védelmet. - Ime Kant klasszikus Friseur-jének öse, aki "nem személy".
29. Vö. Sólyom: Van-e története a személyiségi jogoknak? Allam- és Jogtudomány, 1980/1.
30. Vö. pl. Baker 371. - A szegénység "erkölcstelen" voltára ld. pl. Tawney: Religion und Frühkapitalismus. Bern, 1946. különösen 256., illetve Weber: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Bp. 1923.
31. A fentiekhez ld. Baker 365., Helmholz 1507-1512., Fifoot 129.
32. Holdsworth II. 282., V. 207, VIII. 347.
33. Uott. VIII. 348.
34. Vö. a Rastell által leírt 54 "accion sur le case"-t. /Collection of Entries, 1566, közli Fifoot 90.
35. Az on the case keresetek fejlődését ld. Fifoot 66. és kk.
36. Sólyom: A polgári jogi felelősség hanyatlása, 127. kk. Ugyanez mutatható ki a római jogi injuriák és a lex Aquilia alapján járó kártérítés összehasonlításakor is. Sólyom, Allam- és Jogtudomány. 1980. .
37. Esetekkel együtt ld. Fifoot 129, 139, 140.
38. Az anyagi vonatkozással, a kárral a King's Bench akkor is megalapozta hatáskörét, ha a defamation egyértelműen "spiritual" volt - pl. eretnokséggel, törvénytelen származással való megrágalmazás. Az utóbbi esetben a kár az örökjogi következmény. Vö. Baker 367. De ehhez persze az kellett, hogy a defamation anyagi kár esetében már perelhető legyen.

39. Swindon v. Stalker /1294/, közli Fifoot 138. Egy másik felperes, akit tolvajnak és hamis kereskedőnek neveztek, azért kapott kártérítést, mert így elesett egy hitelre vételtől; egy harmadik pedig, mert nem kapott kölcsön, mivel azt mondták róla, hogy hamis és hűtlen fickó. Woodfool v. Pars, 1295. ill. Mor's Case, 1333. közli Fifoot 138, 139.
40. A grand jury-ről közelebbit ld. PM. II. 142.
41. Az első ilyen sikeres akció 1508-ban fedezhető fel. /ld. Baker 366./ 1536-ban már készen áll a megfelelően kidolgozott writ /közli Fifoot 141./. A tolvajlás vádjával ártatlanul letartóztatott, majd felmentett felperes nemcsak azért kért kártérítést mert "in his good name, fame and condition" sérelmet szenvedett, hanem mert a vád folytán "... had been greatly injured and damnified by much labour and expense".
42. A slander perek száma a század közepén az alapvető kártérítési keresettel, az assumpsittel versengett. Baker 366-368., Fifoot 129.
43. Baker 368.
44. A "kárnak" a kereset megalapozásában való kiegészítő szerepét a slander meghatározott kategóriáin kivülöső, jóhírnevet sértő szavak esetében már többször említettük. Technikai következménye a "kár"-nak, hogy csak "publikált" szavak miatt lehetett perelni, továbbá, hogy a közrend és béke szempontja teljesen figyelmen kívül maradt a polgári perekben. Utóbbiakhoz Holdsworth V. 270.
45. Például jogcím kétségbevonása /slander of title/ stb. Ld. Holdsworth VIII. 351. kk.
46. Vö. Baker 373-371.
47. Az első eseteket közli Fifoot 130. - Az utóbbi két kategória összefüggése a kárral szintén nyilvánvaló.
48. Igy pl. March az 1647-ben megjelent Actions for Slander-ben a büntett vádját mint az élet és szabadság fenyegetését írja le. Idézi Holdsworth VIII. 347.

49. Lehet, hogy él, és akkor Hook csupán trespassst követett el. Holt v. Astg^urgg 1607.
50. Képtelen esetek sorát közli Baker 369. Holdsworth VIII. 354-361.
51. Ld. Holdsworth VIII. 359. A melléknév perelhetőségére teljes esetet közöl Fifoot 145. Brittridge's Case 1602.
52. Vö. Wray főbíró panaszát a Stanhope v. Blyth /1585/ ügyben /közli Fifoot 142./, illetve March véleményét a slander-keresetekről: "I judge of them as a great dishonour to the law, and the professors thereof, especially when I consider that they are used only as instruments to promote the malices and vent the spleen of private jars and discontent among men". Id. Holdsworth VIII. 353.
53. Anon. 1556, idézi Baker 368. Nem defamáló az "usual word of passion and anger."
54. A jogbizonytalanságra ld. Holdsworth, VIII. 359. A jogászok sikertelenségét elismerte March könyve is, hiszen a perek száma nem csökkent. Idézi Baker 370.
55. A korábbi szörszálhasogató gyakorlattal a Harrison v. Thornborough /1714/ ügy szakított.
56. A libel büntettségére ld. Holdsworth V. 208., VIII. 336. kk. A jogi garanciák hiányára a bírádalom után vö. pl. Baker 185.
57. Holt, C.J. a R.v. Tutchin /1704/ ügyben, illetve Coke: De Libellis Famosis /1606/, idézi Holdsworth V. 208., VIII. 341.
58. E vonatkozásban a qualified privilege szerepe fontos. A malice - most már express malice - ezt ronthatja le.
59. A malice pályafutásához ld. Holdsworth VIII. 342, 372., Fifoot 135.
60. Az irodalom általában azzal magyarázza a libel könnyű perelhetőségét, hogy a párbajozás tilalma mellé egy más elégtétel alternatíváját akarták adni. De vannak nyomai annak is, hogy az on the case gyakorlatot túl szűknek tartották, illetve hogy az írott becsületsértést súlyosabbnak érzékelték a szóbelinél. Vö. Holdsworth VIII. 362.kk.

61. A "hatred, contempt or ridicule" formula 1724 óta, a "to cause to be shunned or avoided" 1679-től ismert és használt.
62. Így kezdettől fogva nem perelhetők a szokásos szitkok, amelyeknek senki sem tulajdonított szószerinti jelentést.
63. Lord Atkin tesztje a Sim v. Strech /1936/ ügyben.
64. A szakmai etika és "az izlés" szembeállítását a "jogellenességgel" és "bűncselekménnyel" ld. a Clay v. Roberts /1863/ ügyben. További eseteket ld. C.L. 934. - Egy okos csalás hiresztelését a bankárról a jury nem fogja megvetendőnek tartani, pedig az jogilag és morálisan is elítélendő. Ezért a régi /"gyűlöletes vagy nevetséges"/ teszt nem kielégítő. Ld. Tournier v. National Provincial Bank /1924/.
65. A csoportok értékrendje a hivatalos mércéhez képest egyébként negatív és pozitív irányban is eltérhet. A felperes szavait, amelyekből az tűnt ki, hogy támogatja az ir összeesküvés leverését, kinyomtatták. Nem libel, mert ez az álláspontja, mint Odgers 1881-ben referálja /24./, csak "bűnözők és rebellisek" szemében csökkenti az ő megbecsülését, de nem a helyesen gondolkodó emberekében. /Mawe v. Piggot /1869/./ - Talán libel divathölgyről azt állítani, hogy omnibuszon utazik, vagy hogy nemes ember faggyugyertyával világít, halljuk a demokratikus kor kérdését a Clay v. Roberts /1863/ ügyben, idézi C.L. 934. Nem libel, ha valakit írásban Pénteknek titulálnak, mert Péntek "noha fekete, de tiszteletreméltó ember volt", és Angliában a néger már nem bűnöző-gyanúsak. Forbes v. King /1833/. Ugyanez a tényállás Dél-Karolinában viszont még bűncselekménnyel való vádolásnak, és ennek alapján libelnek számít, ld. Odgers 45.
66. Különösen megnehezítette, hogy a pletykánál és nyomtatásnál gyakran más a "szerző" és más a terjesztő. Még a kánonjogban is, ahol pedig a tett motivuma volt a legfontosabb, "objektivizálódott" a malice: ennek mi-

- nősült pl. a hiresztelés ismétlése, vagy a bocsánatkérés megtagadása. Technikussá csak abban az értelemben vált, hogy a bíróság előtt tett kijelentés nem volt malicious. /Canonical 261. k./.
67. Ezek annyira technikai érdekűek, hogy nem részletezhetjük őket /ld. C.L. 967. k./ . De ezért az alapállás az, hogyha kiderül az igazság, mindenki csak azt kapja, amit megérdemel. Ld. WJ. 273.
68. Ez volt a helyzet már a kánonjogban is, ahol a privilege helyett a malice hiányával operáltak. - A mentességgel való visszaélést a hamis vád tortja nehezítette meg.
69. Holmes: The Common Law /1881/. Cambridge, 1963. 111.
70. A vétkesség ugyanahhoz az objektivizált mércéhez jutott el, akár a károkozó pszichikai hibájából, akár a károsult tulajdonának abszolút védelméből indult ki. Ld. Sólyom: A polgári jogi.... 84. kk. A szubjektív malice-konceptió által okozott zavarokra ld. Fifoot 135, 136.
71. Toogood v. Spyring 1834, idézi C.L. 979. és 985., továbbá eseteket uitt. és Odgers 238. - Zeiller: Commentar über das Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch, Wien und Triest, 1813. III./2., 713.
72. Edmondson v. Stephenson et ux. /1766/, idézi Odgers 238., illetve Lord Mansfield a Hargrave v. Le Breton /1769/ ügyben ld. Fifoot 135.
73. Holmes 111.
74. C.L. 979., W.J. 294.
75. "I take moral or social duty to mean a duty recognised by English people of ordinary intelligence and moral principle, but all the same time ^{not} a duty enforceable by legal proceedings...". A kérdés az, hogy "the great mass of right-minded men in the position of the defendant" mit tekintene kötelességének, hangzik Lindley C.J. ma is alapvető megállapításai a Stuart v. Bell 1891. ügyben.

76. Vö. Toogood v. Spyring /1834/: "... in such cases the occasion prevents the interference of malice".
77. Odgers 265.: "The law never sanctions mere vulgar curiosity or officious intermeddling in the concerns of others. To be within the privilege the statement ... must tend to private interests both of the speaker and of the person addressed".
78. Ld. pl. Davidson v. Barklays Bank Ltd. 1940.
79. A jog nagyvonaluan kezeli azt, hogy a közlés "a dolgok szokásos menete folytán" harmadik személyek tudomására is juthat - az express malicehez az kell, hogy azok is megtudhassák, akiknek semmi köze hozzá. W.J. 303.
80. C.L. 1003.
81. Fifoot 137.
82. Holmes már az összes mentesülést függetleníti a közlő szándékától, illetve motivumától, és azokat a közérdekre építi. 111.
83. Lord Ellenborough a Carr v. Hood /1808/ ügyben, közli Fifoot 148. A kritikus rosszindulatának kérdése igen hamar átadja helyét a közérdek objektív szempontjához. Ld. Fifoot 136.
84. A politikai nyilvánosságra ld. Habermas: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Bp. 1971. 86.kk., akiknek leírásából azonban túlzottan optimista kép bontakozik ki.
85. Igen fontos a Fox-féle Libel Act 1792-ben, amely a publikáció libelnek minősítését a bíró kezéből az esküdtekébe teszi át. /Részletesen ld. Holdsworth X. 672-696. C.L. 947./ Ezzel valójában a popular opinion szabja meg azt a határt, ameddig a kormány birálatában el lehet menni. /Vö. Fox parlamenti beszédét a közvélemény partnerszerepéről, idézi Habermas 51. és ld. még Holdsworth X. 689./ - Ahogy azonban a feszültséget a libel régi szerkezete és a modern közvélemény igényei között feloldották, a jury újból hallgatott a bírákra. A Fox's Libel Act után még több marasztaló ítélet született, mint előtte! /Holdsworth X. 693./ Erdemes ez-

- zel kapcsolatban Dicey nagyon hangsúlyozott véleményét idézni arról, hogy a XIX. század elején a közvélemény türelmetlensége minden heterodoxiával szemben még a jognál is hathatósabb gátját jelentette a vélemény szabadságának, és hogy a demokrácia tényleges terjedése a jogfejlődésben nem mutatkozik meg. Lectures on the Relation between Law and Public Opinion in England during the Nineteenth Century. London, 1905. 31.kk. és III. lecture.
86. Ld. Polányi: The Great ^{Transformation} Change. /1944/. idézve a Suhrkamp Taschenbuch kiad. szerint. Frankfurt/M., 1978. 190. kk., 229-238, és különösen 300. kk. - Dicey 202.
87. Odgers 84.
88. Vö. Az Odgers által összegyűjtött eseteket, 196. kk.
89. Ld. Carr v. Hood, 1808. /Fifoot 149./, továbbá Heriot v. Stuart, 1796., Stuart v. Lovell, 1817. /Odgers 203./.
90. Ld. Odgers eseteit, 206. k.
91. A "report" csakis a tárgyalás hivatalos anyagát közli vagy foglalja össze, kommentár nélkül.
92. Lawtance J., a R.v.Wrighth 1799. ügyben /Odgers 291./.
93. A "régifajta", politikai okoskodó ujságírás Angliában tartotta magát legtovább, de kisebbségben. /Ld. Habermas 242. kk, 265. kk./ . A szerepcseréhez vö. Scholler: Person und Öffentlichkeit. Zum Spannungsverhältnis von Pressefreiheit und Persönlichkeitsschutz. München, 1967.
80. Koronatanu e változásnak a személyiségi jogokkal kapcsolatos döntő szerepére Warren és Brandeis: "Gossip ...has become a trade" /The Right to Privacy. Harvard Law Review, 1890. - /A továbbiakban idézve Ernst és Schwartz szöveggyűjteményének oldalszámai szerint: Privacy. The Right to Be Let Alone. New York, 1962./ 50.
94. 1859-ben a Divorce Court Bill vitáján a parlament azért dönt a nyilvános tárgyalás mellett, mert "a szennyes kitergetése visszatarthat a válástól", míg ha a felek viselt dolgai titokban maradhatnak, ez bátoritaná a "domestic vice and domestic immorality"-t. Ld. Pratt.

- Privacy in Britain. Lewisburg-London, 1979. 62. A szabad tudósítást csak 1926-ban korlátozza lényegesen a Judicial Proceedings /Regulation of Reports/ Act.
95. a rádió és TV csak lassan zárkózott fel az újságok mellé, Angliában az 1952. évi Libel Act óta számít a fele-kommunikáció "maradandó formának", azaz libelnek.
96. Lord Cambell's Act. 1843., ld. C.L. 966, 1021.
97. A szóbeli szitkozódás /amely pl. a magyar magánvádas ügyek zömét adta, és pillanatnyilag szabálysértés/, Angliában eleve nem kerülhetett bíróság elé.
98. Éppen a right to liberty of discussion példáján mutatja be Holdsworth, hogy a többi alkotmányos joghoz hasonlóan ezt sem deklarálták "az alattvalók absztrakt jogaként", hanem, mint bármely más common law-jogot, a common law szabályaiból és elveiből vonták le, tartalmát eseti döntések során lassan fejlesztették ki. /X. 695./. Hasonlóan Dicey: Angliában sosem proklamálták a gondolat-vagy a szólásszabadságot, ezek az angol jog számára nem terminus technikusok. /Law of the Constitution⁷, 235./.
99. Például Wacks: The Poverty of "Privacy". The Law Quarterly Review, 1980. 73., Brett: Free Speech, Supreme Court Style: A View from Overseas, Texas Law Review, 1968. 668., éppen az amerikai "jurisprudence of conceptions"-t kárhozzátja, hogy ti. általános elvek és nem az eset sajátosságai alapján döntenek privacy-ügyekben stb.
100. Ld. Prosser: Privacy. California Law Review, 1960. 389.
101. Így már az első leading caseben, a Pavesich v. New England Life Insurance Co. 1905. ügyben a bíróság részletesen foglalkozik azzal, hogy a privacy és az alkotmányos szólásszabadság egymás kölcsönös érvényesítésére szolgálnak, és egyikkel sem szabad visszaélni. /Az ítéletet közli Ernst-Schwarz 131. kk., 142./ - 1942-ben a Chaplinsky v. New Hampshire ügyben a bíró-

- ság úgy foglal állást, hogy a defamáló állítások publikálása "sosem vet fel alkotmányos kérdést". - 1964-ben a New York Times v. Sullivan már kifejezetten a defamation és a First Amendment viszonyát tisztázza. - A hagyományos /állam elleni/ szabadságvédelemre szolgáló privacy fő irányait és irodalmát ld. Sólyom: A személyhez fűződő jogok. Jogtudományi Közlöny, 1979. 333. és kk.
102. Warren és Brandeis i.m. gyakorlatilag esakis a magánélet tényeinek az újságok általi nyilvánossághozatala ellen fordult.
103. Warren és Brandeis, 51.k.
104. És ezzel nem mozdították elő ennek a már akkor is ambivalens területnek a tisztázását. Kalven: Privacy in Tort Law - Were Warren and Brandeis Wrong? Law and Contemporary Problems, 1966. 330.
105. Warren és Brandeis 64. kk.
106. Kalven 330.
107. A versenykorlátozás érdekében való használatára részletesen Sólyom: A személyhez fűződő jogok, 329. Az állami ellenőrség ellen való kijátszására ld. Westin: Privacy and Freedom. New York, 1967. 339. k. Maga a nagy pályát befutott fázis, a "right to be let alone", is eredetileg a kormánynak a szerződések szférájából való kizárására vonatkozott! Ld. Dionisopoulos és Dacat: The Right to Privacy. Essays and Cases. St.Paul, Minn., 21. 14. jegyz.
108. Winfield: Privacy. The Law Quarterly Review, 1931. 23.
109. "it ought to be a tort in English law, if is not one already", u.ott 39.
110. Malone v. Commissioner of Police of the Metropolis /no. 2./ /1979/ per Megarry, V.C.: ha az angol jog elvei, az érvényes szabályok analógiái, az igazság és józan ész követeléseivel egybevetve világosan egy ilyen jog létezésére mutatnak, miért habozna a bíróság elismerni a privacyt? /idézi Wacks 73./.

111. Report of the Committee on Privacy /Younger Report/. London, 1972., Appendix "I". A Report 97. pontja az angol helyzetet a német, a francia, és az USA-beli személyiségvédelemmel összehasonlítva azt a következtést vonja le, hogy nincs egyértelmű bizonyíték arra, hogy az ezekben az országokban alkalmazott jogi megoldás, ti. az általános személyiségi jog elismerése, olyan atmoszférát teremtett volna a mindennapi életben, amelyben a privacyt jobban becsülik, mint Angliában.
112. Tapling v. Jones 1865., további esetekkel Winfield 28. k. vö. még C.L. 13.
113. Ld. Winfield 25. C.L. ezekkel az érdekmérlegelésekkel kapcsolatban beszél "modified liberties"-ről, a tort és a damnum absque injuria közötti területről, amelyre a jog alkalomszerűen kiterjedve jogokat és kötelezettségeket kreál. /12./.
114. Winfield 30. és kk. A személyes privacyt ő is a sajtó és hirdetések visszaélései ellen akarja védeni, bár elismeri annak lehetőségét, hogy tovább általánosítsuk a tényállást általában a "durva személyiségsérelem" eseteire. /40./.
115. Vö. a Pope v. Curl, 1741., és a Prince Albert v. Strange, 1848. ügyek szerepét Angliában és Amerikában. L. Winfield 24., illetve Ernst-Schwartz I. fejezet, és Dionisopoulos-Dácat 22. kk.
116. Az esetet közli Ernst-Schwartz 82. - A saját munkára alapozott tulajdonszerzéshez ld. Locke: Second Treatise, 87, 123, 173. pont. Ennek szerepéhez a személyiségi jogok ideológiájában vö. Sólyom: Van-e története a személyiségi jogoknak? Állam- és Jogtudomány, 1980. 220.
117. A felperes "tulajdona az a jog, hogy védelmet kapjon arcképének... kereskedelmi célra való felhasználása ellen". "Az a jog, hogy valaki védelmet kapjon egy dolog birtoklásában, vagy egy őt illető privilégium élvezetében... property-nek minősül". A dissenting kisebbség véleményét közli Ernst-Schwartz 122.

118. A New York Times vezércikket közölte a védelmet megtagadó *Roberson v. Rochester* ellen. /1902. aug. 23./. A keresetet elutasító bírák egyike a *Columbia Law Review*-ben védi álláspontját, a privacy definiálhatatlanságára hivatkozva. /közli Ernst-Schwartz 124. kk.
119. Prosser 389. A privacy másfajta belső tagolását kísérli meg pl. Dionisopoulos-Ducat 28. kk. illetve Bostwick: *A Taxonomy of Privacy. Repose, Sanctuary and Intimate Decision.* *California Law Review*, 1976. 1446.
120. Vö. Sólyom: A polgári jogi felelősség hanyatlása. 119. és 147.
121. Bloustein: *Privacy as an Aspect of Human Dignity: an Answer to Dean Prosser.* *New York University Law Review*, 1964. 1001. kk.
122. Az NSzK Grundgesetz után most már a svájci alkotmányban is: "Die Würde des Menschen ist unantastbar", /A tervezet 8. szakasza. A 10. szakasz "a személyiség és magánszféra védelme" cím alatt az egyes különös személyiségi jogokat szabályozza az alkotmányban./
123. *Harvard Law Review*, 1977. 985. k.
124. Minderre találunk példákat a Pennock és Chapman szerkesztette tanulmánykötetben: *Privacy*. 1971. /Nomos sorozat XIII./
125. Sólyom: Van-e története a személyiségi jogoknak? 233.
126. Ld. például Hübman könyvét: *Das Persönlichkeitsrecht.* Köln-Graz, 1967.
127. Hiszen nem biztos, hogy az egyénnek tényleg van esélye az autonómiára, lehet, hogy a privacy pusztán manipulációs eszköz a még teljesebb integrálásra. Erre itt nem térhetünk ki, de a disszertáció összefoglaló részében szó lesz róla.
128. Ld. A Harvard-tanulmányt az államtól szabad szféráról, 988. old. - /De volt már a személyiségi jog a fasiszta "Gliederstellung" kifejezője is./
129. Az ismert állatkísérlet, hogy bizonyos távolságtartás a normális élet feltétele, viszont egy adott sü-

- rűségen felül pánikreakciók lépnek fel, hovatovább jogi klasszikus lesz.
130. Ld. a terhességmegszakítás állami szabályozásának elutasítását a *Griswold v. Connecticut* 1965. ügyben: az állam nem rendelkezhet a magánszférába tartozó dolgokról. Egyéb magyarázathoz vagy át kell venni teljes rendszereket /de vajon a teológiai álláspont a magzat lelkéről számíthat-e általános elismerésre?/, vagy marad az elvtelen pragmatizmus, mint a magyar szabályozás ingadozásaiiban. ~~amelyet a "természettudományos" indokolás kísérlete /Törő Károly. A személyiség polgári jogi védelme. Sp. 1979. / old./ nem alapolhat meg. - Első olvasásra szokatlan /Európában/ az is, ahogy Fried a privacyt a "szeretet, barátság" és "bizalom" előfeltételeként akarja megalapozni. *Privacy*. *Yale Law Journal*, 1968. 475.~~
131. - Főleg, ha a "tulajdon élvezetét" "ordinary comfort of human existence and the ordinary enjoyment of the house beset"-ig tágítja. Ld. Winfield 27.
132. Rehnquist bírő szerint az USA Legfelsőbb Birósága a privacy jelszavával ugyanazt folytatja, amit 1937 előtt a szerződés szabadságának védelme címén csinált. Is an Expanded Right to Privacy Consistent With Fair and Effective Law Enforcement?... *Kansas Law Review*, 1974. 6. és 20.
133. Ne maradjon ki a "testvériség" sem - ld. Fried koncepcióját.
134. Ld. Bloustein 1003.: amiről szó van a privacy esetében, az a "the right of the individual to do what he will".
- 135t Ezt a lépést már Warren és Brandeis, illetve a századforduló tort-itélkezése megtette. Az alkotmányjogban csak a 30-as évek után következik be a fordulat.
136. Például "az életstílus" védelme.
137. Prosser: 398.: ti. "to place the plaintiff in false light in the publice eye".

138. Dunlop Rubber Co., Ltd. v. Dunlop. 1921.
ld. Winfield 32. Hasonlóan a Report of the Committee on the Law of Defamation, 1948, Cmd. 7536, 24-25. Az ilyen sérelmek elsősorban a jóízlés ellen irányulnak, és sem a defamation tortja, sem a jog más intézménye nem ad erre védelmet Angliában.
139. Younger Report 71.pont, Committee on Defamation i.h.
140. Prosser 400, 401. Wade: Defamation and the Right of Privacy. Vanderbilt Law Review 1962., 1093.
141. Kalven 332, 339. kk., Wacks 83.
142. A privacyvé váló defamation technikai nehézségeit részletesen tárgyalja Kalven. Mivel számára a "privacy" csupán elnevezés, "ésszerűbbnek" tartaná a defamációvá minősítés mércéjének leszállítását. A defamáció esetek átáramlását a privacybe viszont, amint edéztük is, a jogfejlődés kiismerhetetlensége példájaként említi. Ld. 339-341.
143. Ld. 101. jegyzet.

Jegyzetek a IV. fejezethez

1. Az alábbi jellemzéshez lásd Unger: Über den Entwicklungsgang der österreichischen Civiljurisprudenz seit der Einführung des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches /1855/; függetlenül a System des österreichischen allgemeinen Privatrechts³. Leipzig, 1868. I. kötetében.
2. Unger az ABGB revizióját csupán általános, minden törvénykönyvre vonatkozó okokkal támasztja alá - s végső soron az össznémet Ptk-t tüzi ki célul. Egyértelműen a tulnyomó német befolyásról tanuskodnak az ABGB centenáriuma írott tanulmányok: Festschrift zur Jahrhundertfeier des ABGB. I-II. Wien, 1911.

3. Ld. Kleinheyer: Aspekte der Gleichheit in den Aufklärungskodifikationen und den Konstitutionen des Vormärz. = Von der ständischen Gesellschaft zur bürgerlichen Gleichheit. Der. Staat. Beiheft 4. /1980/ 19.
4. A romanista és germanista irányzat aktuális politikai tartalmához ld. Wieacker: Privatrechtsgeschichte der Neuzeit², Göttingen, 1967. 410.
5. Gerber: Das wissenschaftliche Prinzip des gemeinen deutschen Privatrechts. Jena, 1846. 272.kk.
6. Ugyanezek a tényezők nagyon határozottan megmutatkoznak a deliktuális felelősség fejlődésében is. Ld. Sólyom László: A polgári jogi felelősség hanyatlása. Bp. 1977. 90-97.
7. Heffter: Die Begriffsverschiedenheit der römischen und deutschen Injuria. Archiv des Criminalrechts. 1839. 237., 244. - A germán jogintézményeket és egyes büntetési módok elszórt fennmaradását ld. His: Das Strafrecht des deutschen Mittelalters. II. Weimar, 1935. 104.
8. "aus den vorhandenen Ausserungen eine zusammenhängende Ansicht der Volksbegriffe zu bilden" - határozza meg célját Walter /Über Ehre und Injurien nach Römischem Recht. Neues Archiv des Criminalrechts, 1820. 108.k./ A germanisták álláspontjára ld. Heffter im. és Schmidt: Der prinzipielle Unterschied zwischen dem römischen und germanischen Rechte. 1853.
9. Az Actio iniuriarum elméleti és gyakorlati "ismeretlenségéről" ld. Jhering: Rechtsschutz gegen injuriöse Rechtsverletzungen /1895/. Gesammelte Aufsätze, III. Jena, 1886. 231, 256. /A továbbiakban: Injuria/. Arról, hogy a büntetőtvénycsok hatályon kívül helyezte-e ezt az intézményt, uott. 341. A büntetőjog elégtelenségéről Liszt: Lehrbuch des Deutschen Strafrechts³. Berlin-Leipzig, 1888. 328., a nemvagyoni kártérítés ellenzéséről Leuze: Die Entwicklung des Persönlichkeitsrechts im 19. Jahrhundert. Bielefeld, 1962. 67.

10. Részletesen ld. Mauczka: Die Anwendung der Theorie der Interessenskollisionen auf die "angeborenen Rechte". = Festschrift /ld. 2. jegyzet/ II. 231., 259.kk. Legfontosabb láncszem az 1803. évi büntetőtörvénykönyv, de későbbi rendeletek is folytatják a sort.
11. Ofner: Der Ur-Entwurf und die Berathungs-Protokolle des Österreichischen allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches. II. Wien, 1889. 196. Ha viszont anyagi kár is volt, az injuria polgári perre tartozik. Az Oberste Justizstelle 1820-ig követett gyakorlatát ld. Leonhard: Schadenersatz für Verletzungen immaterieller Schäden. = Festschrift /2. jegyz./ I. 677.kk. *guta*
12. Hübner: Über Ehre, Ehrlosigkeit, Ehrenstrafen und Iniurien. Leipzig, 1800. 187-192.
13. Savigny: System des heutigen Römischen Rechts. I. Berlin, 1840. 339. E felfogás történeti előzményeit ld. Wieacker: Pandektenwissenschaft und industrielle Revolution. = Industriegesellschaft und Privatrechtsordnung. Frankfurt/M. 1974. 55., 60. Hasonlóképpen a birtokban, a tulajdonban és pénzbeli értékkel bíró olyan szolgáltatásokban látja a magánszemélyek autonomiájának tulajdonképpeni tárgyát Rotteck-Welcker-féle Staats-Lexikon is. Rotteck és Welcker /kiadók/: Staats-Lexikon oder Encyclopädie der Staatswissenschaften... Altona, 1834-1848, a továbbiakban idézve a címszó megjelölésével és a kötet és oldalszám szerint./ Pfizer: Autonomie címszó, Supplemente, I. kötet, 368.
14. Ennek hagyományos esetei^{av} Vorvosi vizsgálat, vérvétel, végrehajtás, ld. Constantinesco: Die Persönlichkeitsrechte und ihr Schutz im französischen Recht. Archiv für die civilistische Praxis. 1960. 326.kk. Jhering: Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung². Leipzig, 1866. II. 1. kötet /a továbbiakban: Geist/. 208.k.

15. Hübner illetve Walter művein kívül ld. a Neues Archiv des Criminalrechts 1821. 164. recenzióit a legújabb injuriával foglalkozó könyvekről.
16. A megfelelő terminológiai változást tehát az, hogy a "polgári" értelme politikairól a politikai szférán kívülre változik. A természetjogi megkülönböztetések kidolgozatlanok és sokfélék. Részletes szemléjüket pl. Hübner 1. és 2. fejezet, kül. 42.kk.
17. "Diese Achtung, wornach der Mensch im Stande den Werth hat und dasjenige gilt, wofür er von der obersten Gewalt selbst anerkannt wird, ist die eigentliche bürgerliche Ehre". Glück meghatározását ld. Hübner 21.
18. Hübner 11.
19. Walter: 111.kk., 139., 277.
20. Walter 110., 112., Hübner 24. kk.
21. Például a "jogi" becsület függetlenségéből kiindulva Hübner: "Bürgerliche Ehre ist ein für sich bestehendes Gut, welches, wie die Sonnenwärme, Guten und Bösen zum Theil Wird." /23./ Másrészt, a "társadalmi" becsület függetlenségéből: "Achtung und guter Name erscheint nicht als ein bürgerliches Produkt, sondern, als etwas, was sich aus der gegenseitigen Beobachtung des Menschen entwickelt und worüber der Staat nicht willkürlich verfügen kann". /277./
22. Puchta: Pandekten⁹. Leipzig 1863. 182., Windscheid: Lehrbuch des Pandektenrechts. Frankfurt/M. 1891. I. 133.
23. Walter 243.
24. System, I. 335.
25. Walter: 258., Hübner: 178. k.
26. A változások lemérésére érdemes összevetni Zeiller és Puchta meghatározását a személyről. Zeillernél az teszi az embert személlyé, hogy "olyan értelmes lény, amely öncél, és jogai lehetnek"; ennek következtében nem szabad őt mint egy tárgyat mások céljainak eszközeként használni /Commentar über des allgemeine bürgerliche Gesetzbuch. Wien-Triest, 1813. I. 103./ . Puchta szemé-

- lye az egyéni különbségek felett álló egyenlő hatalom vagy akarati lehetőség alanya, amelyet úgy nyerhetünk, hogy az ember egyéni tulajdonságaitól, amelyek erkölcsi minőségét meghatározzák, elvonatkoztatunk. Pandekten, 35.
27. Részletesen ismerteti ezeket Leuze, ill. Scheyhing: Zur Geschichte des Persönlichkeitsrechts im 19. Jahrhundert. Archiv für die civilistische Praxis. 1960. 503.
  28. A BGB jogalany-fogalma pedig "kiüresített". Ld. Egger: Die Zivilgesetzbücher in den Stürmen der Zeit. = Ausgewählte Schriften und Abhandlungen. I. Zürich, 1957. 169, 176.
  29. Az irodalmat ld. Specker: Die Persönlichkeitsrechte ... Aarau, 1911. 32. A Reichsgericht ítélete: 1908. november 7. RGZ 69. 401.
  30. Hiszen a germanista számára "szociális" és "német jog" egyet jelent. Ld. részletesen alább, de kifejezett modern programként pl. Gierke: az idegen BGB-vel szemben olyan új magánjogot kell kidolgozni, amely "ha nem német, szociális sem lehet" Deutsches Privatrecht. I. Leipzig, 1895. VI.
  31. System 332. Hegel is külön figyelmeztet, amikor a "jog" fogalmát másképp használja mint "a polgári jogot, amelyet rendszeren értenek rajta". /Jogfilozófia 33.§ Függelék./
  32. Vö. a Der Staat, Beiheft 4.-ben közölt konferencia-anyagot.
  33. Ha a római jog szerinti, csupán az akarattól függő, abszolút jogképességet az érdem és a hivatás szerint járó relatív germán jogképességgel állítják szembe; ha a római jogban, mint csupán egymást korlátozó vagyonjogok rendszerében, az erkölcsi kötelesség nem kérhető számon, és így a megvetés sem érinti a másik jogi szféráját, tehát "személy"-voltát sem, míg a germán jogban a becsület tartalmát a hivatásrendből és az életfeladatból folyó kötelességek alkotják, amelyeknek nem-teljesítése a jogállásra is kihat - ^{akkor} addig valóban csakis absztrakt jogként fogható fel a római jog. ld. Hahn: Die materielle Übereinstimmung der römischen und germanischen Rechtsprinzipien. Jena, 1856. 108., 149.kk.

34. A korabeli viták gyakran nem veszik figyelembe ezt a különbséget, és még Hegel sem. Ld. Hahn művét, amely a régi római jog szerves vonásaival érvel a római és a germán jog szembeállítására ellen. V.ö. még Viney: Das Römische Recht in Hegels Rechtsphilosophie. = Riedel /szerk./: Materialien zu Hegels Rechtsphilosophie. 2. Frankfurt/M., 1975. 131. - Hegel és Marx nyomán a mai köztudatban is, leegyszerűsítve, a római jog mint az árutermelő társadalom joga él.
35. Jhering: Geist II. 1. 277-283.
36. A romanista és germanista tábor között valójában jogpolitikai viták folytak - ezekkel itt nem foglalkozhatunk.
37. áttekintést ld. Sólyom: Van-e története a személyiségi jogoknak. Állam- és Jogtudomány. 1980. 197. Összefoglalva 231. kk.
38. Savigny 332, Walter 260, Jhering, Geist 287.
39. Jhering, Geist 278. k.
40. Jhering, Geist 287. kk.
41. "A római jogot nem a gyenge jellemeknek találták ki" - írta Jhering i.h. Teljesen hasonló emberképre építették a "modern" polgári jogi felelősséget is, ld. Hasse: Die Culpa des Römischen Rechts. Kiel, 1815. 112., Zeiller, Commentar III. 2. 712, összefoglalóan Sólyom: A polgári jogi felelősség hanyatlása, 98. kk.
42. Jhering ih.
43. Gall: Liberalismus und "bürgerliche Gesellschaft". Historische Zeitschrift, 1975. 324., 332.k., 345.k.
44. Walter az injuriáktól elmélkedve az "uj", nem-politikai polgári társadalom és az állam viszonyának általános kérdését fogalmazza meg: az állam "nem rendelkezhet tetszőlegesen" az emberek egymásközötti viszonyairól, de "a társadalmi élet eme jelenségeit nem is hagyhatja teljesen magukra". Feladata tehát az, hogy az egyesek védelme és a többiek szabadsága között egyensúlyozzon. /113, 277.k./.
45. hanem a német valóság közvetlen reflexiója. A becsület meg-

kettőzése mindenkit egyenlően megillető általános becsületre, amely a "polgár" /azaz állampolgár/ minőségen nyugszik, és egyénileg, illetve állás vagy rend szerint járó "különös becsületre", annyiban mutat új vonásokat, hogy a rendi jogokat az általános polgári becsülethez képest külön többletjogokként értékeli, illetve hogy ezeket is függetleníti mindenfajta morális indokolástól. /Mint ahogy Hübner a nemességgel kapcsolatban kesernyésen megjegyzi, a tapasztalat nagyon is igazolta ezt /39.// Más kérdés, hogy a rendi becsület Németországban az egész 19. században jogi kategória maradt, és bár Puchta /178./ megjegyzi, hogy ez "általában" a polgári jogot nem érinti, a BGB eléggé megmutatta, hogy két emberöltő múlva is mennyire érinti "különösen". /ti. a főnemesség külön magánjogát fenntartotta/.

46. Hübner 182-193.kk., illetve 50.kk.

47. Puchta 180.k.

48. Walter 113., 277.

49. Welcker: Staatsverfassung címszó, 15. kötet, 35., 58.

50. Welcker: Stand címszó, 15.kötet, 133.

51. Welcker: Infamie, Ehre, Ehrenstrafen címszó. 8. kötet, 311-314, 331.

52. A német polgár mintaképei "a szabad rómaiak, a szabad germánok" /és a jelenkorban a "szabad britek"/. Vö. Welcker: Injurie címszó, 8. kötet, 350.

53. Welcker: Injurie címszó, 8. kötet, 355.

54. Részletesen Welcker: Infamie címszó, 8. kötet, 319., és Staatsverfassung címszó, 15. kötet, 35.

55. Welcker: Infamie címszó, 8. kötet, 320.

56. Előadások a filozófia történetéről, III. Budapest 1960.

366. A német ut a reformoké, a kormány dolga "az ész alapelveit konkrétan megragadni" és "így az igazi szabadságot megvalósítani". A volonté general autonomia-ellenségével szemben a program az, hogy a tulajdon, a személy és a foglalkozás szabadságát kell megvalósítani /melyeket Hegel reális szabadságnak nevez/ és ezek "működtetésére" szükséges a formális szabadság és a törvényalkotás. Nézeteltérések elsősorban akörül vannak, hogy kinek az akarata döntsön.

57. Sem a francia forradalom, amely a szabadságot "fejletlenül a maga absztrakciójában alkalmazta a valóságra", sem a későbbi francia politikai gyakorlat - konzul, császár, igazi császár, hogy Peyrefitte bon mot-ját kölcsönözzük - nem jelenthetett igazi szabadságot a német polgár számára. A német átalakulás is különböző szárnyakra válik, 1815 után azonban már mindenütt a képviseleti párt van tulsulyban. - Hegel idevágó konkrét történeti elemzései igen tanulságosak a német gondolkodásmód tekintetében. Előadások a világ-történet filozófiájáról. Budapest, 1970. 731, kk.
- A német alkotmányreformokra ld. Huber: Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789. Stuttgart, 1957. I. 20.kk., 97.kk., 121.kk., 345.kk. és Gall im.
58. Welcker: Injurie címszó, 8.kötet, különösen 351., 354.kk., 362.kk., 373.k, ugyanitt széles kortársi irodalom-szemle is.
59. A tapasztalat azt mutatta, hogy a napoleóni illetve a porosz reformok éppen megerősítették a hagyományos államot, sőt a politikai reakció oszlopai éppen a modernizált országok lettek. Részletesen Gall 334.kk. - A porosz jobbágy-felszabadításnak /1806/ pl. a liberálisok és a konzervatívok egyaránt örülnek. A paraszt jogállása megváltozott - birtok-alattvalóból közvetlenül állampolgárrá vált. Ugyanekkor az állam képviseletében a régi igazgatás működik tovább. 1848-ig a bírói hatalmat az uriszék, 1872-ig a rendőri teendőket a nagybirtok látja el. A nagybirtok jóléti-gondoskodási kötelezettségei viszont megszűntek. Huber 188.kk.
60. Vö. Huber 97.kk., Gall 328.kk. - A legszélsőségesebb germanisták kifejezetten szembe is állítják a római jog szuverén egyénének függő helyzetét az államtól azzal, hogy a germán jogban mind az egyén, mind az állam az erkölcsi rend része, és így nincs köztük közvetlen függőségi viszony.
- Ld. Hahn 114.kk.
61. Az 1840-es évekig nem tudatosult, hogy alapvető társadalmi strukturaváltásról van szó - mint ezt a szerves társadalomkép és az annak megfelelő fogalomhasználat is tanúsítja.
- Ld. Gall 338.k.

62. Welcker: Stand címszó 15. kötet, 128. A nemesség természetesen csak lefelé "nyílt ki", a reformok megengedték az iparüzést nemeseknek is. A nemesség külön rendként való fennállását "a szabad vélemény megengedheti" - magyarázkodik a Staats-Lexikon. uott. 133.
63. Welcker, Injurie címszó, 8. kötet 376.kk., Infamie címszó 8. kötet, 331.kk. Hahn, 150.kk.
64. Gierke, 396., 414.
65. Vö. Gall 329.kk. Plasztikusan fejezi ki ezt Marx epés megjegyzése, hogy a német 1843 francia időszámítás szerint 1789. /MEM I. 379./.
66. Welcker: Infamie címszó, 8. kötet, 319., Heffter, 246.kk., Hahn, 150.
67. Welcker terjedelmes fejtegetéseit ld. 8. kötet, 331-350.
68. Pfizer: Autonomie címszó, Supplemente I. kötet. 371.kk.
69. A svájci vagy angol modell kérdéséhez ld. Gall, 347. De a szakítás az eredeti /kis/ "polgári társadalom"-képpel még a válságok láttán sem egyértelmű. Rotteck még a "tulajdon nélküliek és tulajdonosok kitörni készülődő háboruja" ellen is az ipar felszabadítását, az alsóbb néposztályok képzését és általában a szabad tulajdont ajánlja a jogegyenlőség alapján. A nagy vagyonok felhalmozódásának oka a feudális privilégiumok, a kötött tulajdon. /Eigentum címszó, 4. kötet, 631./.
70. Németországban 1815 és 1850 között nem foglalkoztak az egyén közjogi jogaival, írta Jellinek: Das System der subjektiven öffentlichen Rechte. Freiburg i.B. 1892. 4. Ld. még Scheuner: Begriff und rechtliche Tragweite der Grundrechte im Übergang von der Aufklärung zum 19. Jahrhundert. Der Staat, Beiheft 4. 105, és e referátum vitája uott. ill. Kleinheyer 17 kk. és Huber 354.
71. Savigny 331.k., 339.kk. Ti. az obligáció pénztulajdonra vált át, célja is a tulajdonszerzés.

72. Klasszikus politikai példa erre a szakszervezetek elismerése Angliában. A századközép liberálisai szerint az individuális szabadság az ellenvaló szövetkezést is lehetővé teszi. A következő nemzedék, akinek ez már gyakorlati kérdés volt, a szakszervezetek tilalmával felelt. Dicey: Lectures on the Relation between Law and Public Opinion, in England during the Nineteenth Century. London, 1905. 190-201.
73. Jhering, Geist 206-218. Külön kiemelést érdemel, mennyire ragaszkodik Jhering a földtulajdon naturális voltához: eszmei hányadok és jelző "a tulajdon rákfenéje" /214/.
74. Hogy az "önmagunkon való jog" az öngyilkosságot is magában foglalja-e, a század első felének kedvenc témája volt, pl. Savigny 337., Hegel Jogfilozófia... Pillanatnyi gondolatmenetünkben azonban ez nem játszik szerepet.
75. Ld. Code Civil art. 686., 1142., 1780. Jhering, Geist 208., Gierke 710. Barazetti: Der Vorentwurf zum ersten und zweiten Teil des schweizerischen Zivilgesetzbuches. Bern, 1898. 34. és svájci 793. Art. 27.
76. A francia gyakorlathoz /bár példái zömmel újabbak, ld. Constantinesco: 320., 329.kk., 335.kk.
Jhering, /Geist 208.kk/ még csakis az intézményvédelem objektivitását hangsúlyozza. - Csak a svájci jogban, az itteni nagyon erősen ható személyiség-ideológia hatására nevezik "személyiségi jognak" a tulajdonnak a "személyes szabadságban" gyökerező eme korlátait. /ZGB, Art. 27./
77. Ez mint a jogképességgel való összefüggés folytatása, továbbra is nagy szerepet fog játszani. - A századfordulói svájci elmélet pl. a "szabadság" fenti korlátait még mint a "személyiség önmaga elleni védelmét" fogja fel. Ld. Kommentar zum Schweizerischen Zivilgesetzbuch. Egger: Das Personenrecht. Zürich, 1911. 86.
78. Nyilvánvaló ez pl. a szerződés vagy a beleegyezés semmissége esetén.

89. Éppen ezért a tulajdon szabadságának áttörése itt nehezebb is, mint ^a"magasabb" /nem-gazdasági/ szempontokkal való korlátozás esetén volt.
80. A Tőkében visszatérő probléma, hogy ha az árucserét saját gazdasági törvényei szerint nézzük, akkor minden csereműveletet önállóan kell vennünk, függetlenül a megelőző és az azt követő cseréktől. Ez pedig kizárja, hogy az egyes munkás és tőkés helyett a munkásosztály és tőkésosztály viszonyát vizsgáljuk. "Ameddig a csere törvényeit minden csereműveletnél - egyenként véve - megtartják, az elsajátítási mód teljesen forradalmasodhat anélkül, hogy ez az árutermelésnek megfelelő tulajdonjogot bármiképpen is érintené. Ugyanaz a jog van érvényben, mind kezdetben... mindpedig a tőkés időszakban." Marx: A tőke, I. /MEM 23.kötet. 548./ Vö. még Polányi magyarázatát arról, hogy a piac természete önmagában mindig korlátozó, sohasem expanzív; a legkülönfélébb társadalmakban létező piac és a piaci társadalom /amelyben minden áruvá vált/ két különböző kategória. /The Great Transformation Change /1944/, Frankfurt/M. 1978. 89.kk./
81. Egy másik lehetőségre Anglia lehet a példa; itt a tulajdon formális kötöttségei és a munkaerő "felszabadulását" gátló közszégi gondoskodás a szegényekről sokáig fennmaradt.
82. A német átalakulás kifejezetten középpolgári jellegére illetve a későbbi nagypolgári liberalizmus szerepére Gall 345.kk.
83. Ezt a Locke-Kant-Hegel-féle tradíciót még élő és általános nézetként vallja 1846-ban Welcker: Eigentum címszó, Supplement 2.kötet, 211.
84. A "ház" mint e szerves tulajdon megtestesítője szerepére ld. Renner: Die Rechtsinstitute des Privatrechts und ihre soziale Funktion. /1929/ id. Stuttgart, 1965. évi kiadás szerint ~~/O.Kahn-Freund bevezetőjével./~~
85. Akkor is, ha az absztrakt tulajdon maga csak közvetetten utalhat erre a háttérre, ld. pl. Renner magyarázatát arról, hogy a tulajdonos korlátlan rendelkezési jogosultságának akkor van értelme, ha a fenti konstrukcióban, vagyis a házon belül képzeljük el; bármit is tesz itt a tulajdonos, ez a szomszédnak közömbös marad /76, 77./.

86. Személy és tulajdonos azonossága tehát úgy lett pusztá ideológia, ahogy a kisárutermelő tulajdonát fölváltotta a kapitalista tulajdon, vagyis ahogy a polgárrá válás ígérete elvesztette az egész társadalmat mozgósító erejét, ahogy a tulajdon és a munka szükségszerűen szétvált, és kiderült, hogy a személy csak a burzsoá, míg a bér munkásság számára ez a személykonceptió nemcsak gyakorlatilag megvalósíthatatlan, de már elkésett is.
87. Renner 87-134.
88. Az állam minden korlátozó intézkedését a dolog természetéből kell levezetni, azaz mint a tulajdonjog folyományát feltüntetni, amely utóbbinak szentségében mindenki hisz, ha nem is mindig tiszteli. Így lehet a tulajdonjog tekintélyével sikert elérni. Az utánnomás elleni biztonságot nem a privilégium biztosítja, hanem ha a tilalmat a polgári viszonyok és a tulajdonjog tiszta folyományaként állítjuk be - ír a szellemi tulajdonról 1806-ban Brauer /Erläuterungen über den Code Napoleon, 1809, I. 446., ^{ld} Kohler: Urheberrecht an Schriftwerken und Verlagsrecht. Stuttgart, 1907. 89./ .
89. Amely a nyomtatás elterjedése óta komoly gazdasági és jogi probléma is volt. Történetére ld. Kohler 61.kk.
90. Kohler 80.kk.
91. Jhering szerint "semmi lényeges különbség" sincs a dolgon illetve a jogon fönnálló tulajdon között. "A tárgy más, de a lényeg, a jogi viszony a jogosulthoz ugyanaz". Injuria 378.
92. Lange: Kritik der Grundbegriffe vom geistigen Eigentum. 1858.
93. Részletesen Kohlfe 84.k., Gierke 71.
94. Gierke 713. Általában jellemző erre a felfogásra, hogy a gazdasági szférát a személyiség szférájaként kezeli. Gierke számára például a monopólium éppúgy a jogositott személyiségének "kiterjedése" mások kárára, mint a romanista Puchtánál a birtok a személy kiáradása volt /715./.

95. Vö. Jhering kritikáját a személyiségi jogi elméletek ellen, amelyek szerinte összekeverik a személyt annak konkrét jogaival. Ezen az alapon a tulajdonnak is személyiségi jognak kellene lennie, írja /Injuria 381.kk. - Hasonlóan már Savigny is /337.//.

Gierke később megkülönbözteti a Persönlichkeitsrecht-et /= jogképesség/ a Recht der Persönlichkeit-től, amely egységes szubjektív jog, és amelynek egyes konkrétizálásairól van szó a fentiekben. /703.kk./.

96. Vö. Brüggemeier: Entwicklung des Rechts im organisierten Kapitalismus. Materialien zum Wirtschaftsrecht. I. Frankfurt/M. 1977., bevezetésként adott kitűnő összefoglalóját a társadalmi-gazdasági fejlődésről.

97. A jogi személy ezért is a 19.század nagy problémája. Témánk szempontjából azonban a személy absztrakciója sokáig épp olyan alkalmas változás hordozására, mint a tulajdon a magáéra. /vö. Gierke: a Verbandpersönlichkeit "nicht minder unsinnlich aber nicht minder wirklich ist" mint a "Persönlichkeit" /268./ A személyiségi jogokat épp ezért aggálytalanul alkalmazzák a jogi személyekre is.

Raiser még ma is párhuzamba állítja a "saját személyen fennáll⁶¹ személyiségi jog és a "berendezett és gyakorolt üzemhez való jog" fejlődését. Der Stand der Lehre vom subjektiven Recht im Deutschen Zivilrecht = Die Aufgabe des Privatrechts. Kronberg/Ts., 1977. 110.

98. Gierke 712.kk.

99. Ugyanezek a problémák a személyiségi jogok szocialista irodalmában is jelen vannak: mint ezt legjobban az 1960-as években a Szovjetunióban lezajlott vita tanúsíthatja, amely a személyiségi jog "jog" voltáról, illetve az alanyi jog elismerése nélküli "védelemről" folyt. - A német helyzetre összefoglalóan Raiser 102.

100. Az elméletben is szokásos az a rend^{szerezés}, hogy a személyiségi jogok a dologi jogba tartoznak - míg a "személyi jog" a családjog és a kötelmi jog /mint adott személlyel szembeni uralmi viszonyok/ összefoglaló megjelölés.

lése, pl. Gareis: Encyklopädie und Methodologie der Rechtswissenschaft² Giessen, 1900. 72., 96.

A védelmi igények megsokasodásának megvolt az a kézenfekvő oka is, hogy a dologi tulajdonról az egyes önálló részjogosítványokra végbement hangsúlyeltolódás folytán a dologtulajdonra szabott védelem /a rei vindicatio/ elvesztette általánosságát. Ugy rakódtak le melléje az új védelmek, mint a tulajdon mellé az új abszolút jogok.

101. Jellinek 27.
102. Jhering Injuria 349. "bloss sociale Ehrenkränkung" ellen nincs védelem, a kritérium az, hogy "ein Anspruch rechtlicher Art verletzt worden ist."
103. Vö. Jellinek 43.k.
104. pl. Jhering 313.k.
105. Ti. a tulajdon adta a személy autonómiájának materiális garanciáját. Azonban egyrészt, mint mondtuk, nem lehetett mindenkiből tulajdonos, másrészt a kistulajdon sem adott garanciát a /nagy/tőkével szemben, és harmadrészt a személyvédelmet ki kellett terjeszteni azokra is, akik csak formálisan váltak személlyé - a proletárookra. Ld. részletesen alább.
106. Amelyek pl. Jellinek szerint még jogilag megengedettek sem minősíthetők, hanem a jog számára teljességgel közömbösek - mert /illetve amíg/ más jogát, illetve a sétálóinak az állammal szembeni kötelességeit nem érintik. /43. Ld. még 92.kk./.
107. Jhering 353.kk., Jellinek 43, 94.
108. Az a mai beidegződés, hogy a kereskedőnek mindenkit ki kell szolgálnia /vagy Renner terminológiájával: a magántulajdon átalakulása öffentliche Anstalt-tá/ az 1880-as évek Németországában a jelek szerint még nem volt természetes. Jhering hosszasan tárgyal korabeli eseteket, és úgy dönt, hogy a kereskedőnek, vendéglősnek, színháznak, hangversenyrendezőnek nem kötelessége bárkivel "szerződnie" - az a jó, ha saját érdeke készteti erre:

"sie gedeihen am besten bei völliger Freiheit." Az államnak persze joga van szerződési köteleességet előírni, ám ez rendszerint monopolhelyzetet ellensúlyoz, mint a modern időkben a vasutnál és a postánál, vagy Svájcban mindig az alpesi hágók vendéglői esetében. Ilyen kötelezettség megsértésekor a visszautasított vevő vagy vendég léphet fel actio injuriarummal - nem vagyoni kárért. Ld. Jhering, Injuria 344.kk. - Ám husz évvel később ezrével készítettnek a suszterek "cipőtalpaló intézet" feliratú cégtáblát, és hatóságilag megállapított áron dolgoznak. ld. Renner 101.

109. Mig az eddigi felfogások a dologtulajdont és a tulajdonosság más "szerves" részének jogi kifejezését vagy a tulajdon, vagy a személy fogalmán belül mégiscsak integrálni akarták, Kohlernek a századfordulón /átmenetileg/ uralkodóvá vált nézetei a szellemi alkotások jogáról mint Immaterialgüterrecht-ről a személyiségi jogok szempontjából is lényeges fejleményeket jeleznek. Kohler elutasítja mind a tulajdon megkettőzését a dologi és szellemi tulajdonra, mindpedig a szellemi alkotások személyiségi jogként való felfogását. Szerinte a tulajdont természetellenes lenne kiterjeszteni nem-anyagi javakra, ezeket a dologtulajdontól függetlenül, mint önálló vagyoni jogokat kell elismerni. Ugyanakkor a szellemi alkotáson főnálló vagyonjog mellét egy személyiségi jogot is el kell ismerni. Dogmatikai részletekbe nem bocsátkozhatunk, ld. Kohler 1-27. Kohler tehát a nem-anyagi javak önállóságát alapozza meg, és eközben több aspektusban is megmutatkozik a védendő személy-pozícióban végbemenő hangsúlyváltás az objektív-elvonttól a szubjektív-konkrét felé. Kohler az Immaterialgüter-t nem a dologtulajdonnal, hanem az értékkepző, produktív tulajdonnal állítja szembe /13./, és társadalmi hasznosságtól vagy objektív értéktől függetlenül védelmet követel az egyes javak egyéni értékelésének. Ugyanez az eredménye annak, hogy Kohler lényegében minden jog mellé külön személyiségi jogot rendel, amely egyrészt a személy rendelke-

zési szabadságát, másrészt magánszféráját védi. Kohler tehát a személyiségi jogot azon a területen is önállóítja, ahol hagyományosan összefonódott a tulajdoni vagy szerzői jogi magyarázatokkal. /Pl. a levéltitkot azért kell védeni, mert írója a levelet nem a nyilvánosságnak szánta, ez a szándéka önmagában is feltétlen védelmet érdemel /13, 15.kk./.

110. Gierke 704, 713.

111. Azt a kérdést, hogy a tényleges birtok miért részesül jogvédelemben, a német elmélet az "ember" jogi megragadásának alapkategóriáira vezeti vissza: a szabadságra, illetve az akarat szuverenitására; mindkettő összefügg a "személyiséggel". /Ld. Puchta: Cursus der Institutionen,⁵ II. 1857. 532/. A "személy", akinek "kiáradása" a birtok, a "családapa". /A szolgák, "a házanép", de még a megbízottak vonatkozásában is egészen a 19. századig továbbélt annak az egyértelmű hatalmi helyzetnek a folytatása, hogy a rabszolga nem birtokolt, mert maga is birtoklás tárgya volt. - Bracton a bailee-t is servant pro tempore-nak mondja. Ld. részletesen Holmes: The Common Law /1881/, Cambridge /Mass./ 1963. 164. kk.

112. Burns: Die Besitzklagen des römischen und heütigen Rechts. 1874. - Egyrészt a bérlő védelméről van szó a tulajdonos ellen, másrészt a bérlők egymás közti "szomszédjogainak" kiegészítéséről, a jogalap a "személyes" érdek /éjszakai nyugalom stb./ Jhering 353, 360.kk.

113. Társadalmi méreteken is, ld. a bérlővédelem osztálytartalmát.

114. Jhering Injuria 317., részletesen 298. kk.

115. U.ott. 316. - vagy pl. igen éles megfogalmazásban: az ingatlan tulajdon esetében sem a tulajdon az, ami a védelmet megalapozza, hanem az érdek. /368./.

116. U.ott. 313.kk.

117. U.ott. különösen 360. - Ne feledjük, a hirtelen városiasodással a bérlakás tömegesen váltja fel a korábbi "házat", a szerves tulajdon tipikus tárgyát.

118. Az "érdek", illetve másrészt a dolog sérelme helyébe állított "birtokosi minőség" megsértése mint új absztrakció /sőt a személyiség, a jogérzet, és végül az igazságos rend sérelméig fokozva új abszolútum/ végülis nem mutatják meg, hol van az autonómia új határa, vagyis üres fogalmak. Jhering számára sem marad más, mint vagy abban megnyudodni, hogy a nép tudja, hol a határ /das Verständnis dafür ist im Volk vollkommen lebendig/, illetve igen bonyolult konstrukciókat felállítani arra nézve, hogy mi is az a közömbös perifériája a birtokolásnak vagy a tulajdonnak, amelybe mások mégiscsak beavatkozhatnak, azaz hol húzódik az a második, belső vonal, amely mögé az abszolút magánszférát elsáncolták. De minden elhatárolás ugyanoda torkollik: a beavatkozás addig terjed "amit a szokásos polgári viszonyok magukkal hoznak" /pl. 368. ^{és még} de sokhelyütt/. "Ha valaki ezt nem volna hajlandó túrni, magát zárná ki a forgalomból" /313./. Jhering azért nem adja föl könnyen a személy-tulajdonos feltétlen /elméleti/ pozícióját; az említett beavatkozások nem a harmadik személy "jogán", hanem csupán Befugnis-án alapulnak, amelyet a tulajdonos illetve birtokos egyes konkrét személyektől megvonhat. Különösen 309.kk.
119. Mint a névjog esetében a francia gyakorlat és eleinte a német bíróságok is.
120. Mint ezt fentebb a szellemi tulajdon illetve az Immateriálgüterrecht kapcsán már említettük /110.jegyzet/.
121. Jhering alapvető tendenciának tartja a dolog-tulajdon átváltását jogon főnnálló tulajdonra. Ld. Injuria 376. kk.
122. Ld. Jhering: Der Kampf um's Recht. Wien, 1872. 26, 31, 36, 44. kk. A hybris Jhering-féle megfelelőjére, a Rechtsfeigheit-re ld. Injuria 266. k.
123. Pl. Kampf, 10, 40.
124. Kampf, 29, 44, 91. kk.
125. és ez az, ami miatt kétséges, hogy lehet-e őt a modern személyiségi jogok megalapítójaként ünnepelni, mint Fikentscher teszi /Methoden des Rechts/. 3.kötet, 183.

126. Szinte kinos, hogy a nagy apparátussal és hevülettel kidolgozott teória gyakorlatilag olyan "jogtalanságok" elleni harcba torkollik, mint pl., hogy a vendéglőben a szomszédom ne igyon bele a poharamba, vagy hogy a mosónők ne adják bérbe a náluk mosásban lévő fehérneműt, vagy hogy a szobalány ne mehessen ki az urnő ruhájában stb.
Injuria 286. k.
127. Kampf 93. k.
128. Részletesen Sólyom: A polgári jogi felelősség hanyatlása. 94. k. illetve a biztosításra 15, 36. /A biztosítás is csak az 1920-as években fordult a károsultak javára./
129. A személyiségi jog másik nagy szószólója, Gierke is kétfrontos harcot vív: a liberalizmus ellen, illetve a túlzott állami ellenőrzés ellen. Verband-jai, amelyekre ezek ellenében támaszkodni akar, az iparosodás előtti közösségek. Deutsches Genossenschaftsrecht-jében úgy építi fel az ilyen közösségekből az államot, ahogy azt az 1848 előtti patrióták elképzelték. ~~/Vö. .... jegyzet és a hozzá tartozó szöveg~~ Gierke ráébredését saját korszerűtlenségére, hibás helyzetfelmérésére a kartell-vita kapcsán ld. Wieacker: Privatrechtsgeschichte 455./
130. Mondja az "allgemeine Volksansicht"-re hivatkozva a Reichstagkommission beszámolója. Másik indoka, hogy a nemgyagyoni kártérítés "a rég túlhaladott magánbüntetést hozná vissza". Egyetlen elismert tényállásként a deflorációs keresetet adták meg /Mugdan, Die gesammelten Materielien zum Bürgerlichen Gesetzbuch für das Deutsche Reich. Berlin, 1899. Bd.2. 1298. k./
- Az ABGB-bizottság 1806-ban úgy vélekedett, hogy "a nemzet dicsőségére válik az a kódex által bevezetendő változás, hogy a jövőben a becsületsértésért nem követelhető pénzösszeg, amellyel a polgár becsületpét mintegy felbecsülik vagy megvásárolják." /Ofner 196./.

131. Motive zu dem Entwurfe eines Bürgerlichen Gesetzbuches Bd. 2. Berlin, 1888. 725. kk. - A deliktuális védelem tekintetében azonban itt is a vétkességre alapozott egyenlő kockázatalosztás érvényes.
132. A mai 826.§ elődjé az első tervezet 705.§-ában még nyílt megfogalmazásban: "Als widerrechtlich gilt auch die kraft der allgemeinen Freiheit an sich erlaubte Handlung, wenn sie einem anderen zum Schaden gereicht und ihre Vorhanne gegen die guten Sitten verstösst."
133. Érdekes megfigyelni a Reichsgericht elhatárolási kísérletét az egyik alapvető ítéletben. Amíg az önszabályozás jól működik, nincs szükség a tulajdonosi pozíció védelmére, ha azonban a forgalmi viszonyok "természetellenessé" válnak, akkor az ebből eredő kár már jogellenes vagyonsértésnek minősül. "Természetellenes" pedig minden beavatkozás a másik szférájába, ami több, mint "egy konkurrens vállalkozás működtetése". Börsenvereine-Urteil, RGZ 28, 238. Közli Brüggemeier, 192. a kérdéses hely uott 194.
134. Ez a Recht am eigenrichteten und ausgeübten Gewerbebetrieb problémája. Caemmerer kiemeli, hogy e jog verbális elismerése, mint a BGB 823.§ /1/ által védett "egyéb jogok" egyike, önmagában nem jelent semmit, mert egészen az 1930-as évekig kizárólag az üzem állagában keletkezett károkat ítélték csak meg, a gazdasági esélyek sérelme ellenében orvosolhatatlan maradt. Döntő változás csak a második világháború után történt. /Wandlungen des Deliktsrechts = Hundert Jahre Deutsches Rechtsleben, II. Karlsruhe, 1960. 85.
135. Börsenvereine-Urteil, RG 25.6.1890. RGZ 28. 238. /Brüggemeier 192./ A könyvkereskedők egyesültének ujságjában közzétett kizárás és bojkottfelhívás "sérti a személy tiszteletét és az egyéni üzleti vállalkozás tekintélyét", hasonlóan az Ärztbojkott-Urteil RG 6.3.1902. /Büggemeier 206./ Az orvos-egyesület bojkottfelhívása: a kizárt orvossal sem konzultálni nem szabad, sem klinikájára beteget küldeni. Ez "sérti nemcsak személyes tisztelethez való jogát, de klinikája hírét is." - A feketelista mint Verrufserklärung: RG 25.9.1902. RGZ 51.2. 369. /Brüggemeier 210./

136. Mint az orvos és könyvkereskedő esetében ld. előző jegyzet. - Ami a gazdasági hátteret illeti, Németországban a versenyszektor már az 1870-es évek végétől csak a gazdaság egyik, főleg kis- és középüzemekre épülő részét alkotta a közüzemek illetve oligopolista nehézipar és a kezdetől koncentrált új iparágak /kémia, villamosipar/ mellett. Ld. Brüggemeier elemzését, 66. kk.
137. A péklegényeknek a béremelést megtagadó üzletek elleni bojkottfelhívását jogosnak ismeri el az RG /12.7. 1906. RGZ 64.52./ A bíróság arra hivatkozik, hogy a tulajdonosokkal szemben "minden személyes ellenségeskedéstől és gyanúsítgatástól tartózkodva" hirdették meg a bojkottot a legények, vagyis "a bér és osztályharc" önmagában megengedett eszközeivel nem éltek vissza. /Brüggemeier 204-205./ A verseny határa ekkor a teljes tönkretétel, átmeneti veszteségek okozása tehát megengedett. /Bierkrieg-Urteil, RG 2.12. 1907. és RG 25.9. 1902./ feketelista/ ld. Brüggemeier 213. ill. 210./.
138. Ha a közlő nem tudott a közlemény valótlanságáról, és a közlés neki vagy a címzettnek érdekében állott, nem felelős. Ld. a mai 824.§. Az általános becsületvédelem elejtéséhez ld. fenn a 136. jegyzet és a hozzátartozó szöveget.
139. RG 25.9. 1902. Brüggemeier 209-210. A Reichgericht ezen osztályalapú ítélkezése ellen, hogy ti. az üzemet a 823.§ /1/ bekezdés védelmi körébe vonja, a munkások feketelítésára tételét vagy kizárását viszont a 826.§ alapján mérlegeli, élesen kikelt az 1908. évi 29. német jogászértekezlet referense, Lobe. A referátumot közli Brüggemeier 213-215.
140. Pl. a Liszt-féle standard tankönyv (Liszt: Lehrbuch des Deutschen Starafrecht³. Berlin-Leipzig) egymást követő kiadásaiban. Két szélső példát említve: az 1888. évi III. kiadásban a hitel hangsúlyozottan nem versenyjogi kategória, hanem a becsület egyik, gazdasági oldala /334./.
- A 25. kiadás 1927-ből a hitelt már vagyoni érdeknek tartja /már az 1909-es Btk javaslat szerint versenyjogi fo-

galom! / és a jogi és erkölcsi alapu jogos érdekek hosszú sorát adja meg, amelyek a becsület sérelmét jogossá tehetik /505. kk./.

141. Ld. Rosin referátumát, közli Brüggemeier 216.

142. Ld. Lobe referátumát, közli Brüggemeier 213.kk.

143. Az OR és az ítélkezési előzmények, valamint a kodifikációtörténet leírását ld. Specker: Die Persönlichkeitsrechte, mit besonderer Berücksichtigung des Rechts auf die Ehre im schweizerischen Recht. Aarau, 1911. 9-35.

144. Botschaft des Bundesrates, 27.Nov. 1879. Ld. még Barazetti: Der Vorentwurf zum ersten und zweiten Teil des schweizerischen Zivilgesetzbuches. Bern, 1898. 37. és Jäggi: Fragen des privatrechtlichen Schutzes der Persönlichkeit. Zeitschrift für Schweizerisches Recht, 1960. 174a., 628a. A bírósági gyakorlatban a hangsúly megmaradt a nemvagyoni kártérítésen, e vonatkozásban tehát a döntő lépést már a régi OR megtette /uott. 626/a./.

145. A svájci irodalom Gierke és Jhering műveiben keres elméleti alátámasztást. A germanista személyiségi jog hatásához Keller: Rechtsethik und Rechtstechnik in der modernen kontinentaleuropäischen Zivilgesetzgebung... Aarau, 1947.

115. Az eredetileg sokkal tágabb személyiségi jogi generálklausulát is a németországi kritika hatására szűkítik a "személyi sérelmeről" a "személyes viszonyok sérelmére" és teszik a vétkességet a kártérítés feltételévé. Részletelesen Specker 33. - Huber a Ptk koncepcióját vetíti vissza a kötelmi jogi törvényre, "amely a jogsértés tárgyának a személyiséget gondolta, ha nem is mondta ki". Schweizerisches Civilgesetzbuch. Erläuterungen zum Vorentwurf des eidgenössischen Justiz- und Polizeidepartements. Bern, 1901. I. 68.

146. Ld. I. fejezet.

147. Max Weber a nyelvileg és kulturálisan heterogén Svájc összetartó erejét a közönsnek érzett Sittében látja - ezt viszont a szomézédos nagyhatalmak központositott-milita-

rista társadalmi strukturájával való szembenállás, és ennek érvényesítése a belső viszonyokban határozza meg. *Wirtschaft und Gesellschaft*⁵. Tübingen, 1972. 244.

148. Pl. Rümelin számára ellentmondás, hogy Svájc "demokratikus közösségében" a személyes szabadság minden hangsúlyozása ellenére is "mekkora a nevelő és gyámkodó állami beleszólás". *Das neue schweizerische Zivilgesetzbuch und seine Bedeutung für uns*. Tübingen, 1908. 10.
149. De a svájci kapitalista átalakulást az ellentétek, a "szerves" társadalomhoz tartozó és a liberális megoldások állandó kiegyensúlyozása jellemzi. Csak a kereskedelmi törvény, a régi OR az, amely eltökélten liberális értékrendet követ /ld. Egger: *Die Freiheitsidee im Schweizerischen Recht. = Die Freiheit des Bürgers im schweizerischen Recht*. Zürich. 1948. 297., 301./, egyébként, mint Bluntschli a konzervatívokat nevezi, a *Partey der Gemässigten* mindig kompromisszumot ért el. Eörsi Gyula mutat rá, hogy a kodifikáció és a történeti jogi koncepció egyeztetése is ilyen teljesítmény. *Összehasonlító polgári jog*. Bp. 1975. 163.

Az *Erklärung* /ld. 145. jegyz./ a törvényhozás szükségességét indokolva ezt írja: "Végül a politikai tendenciák közé számítjuk a nagyobb egyéni szabadság elismerését a polgári jogban, szemben a személyiségnek a kisebb közösségekből fennmaradt szűk határok közé szorításával az abszolút jogintézmények segítségével, amellyel a jogviszonyok önálló alakítása mindenki számára már eleve, mint káros, lehetetlenné lett téve". /5/ Ugyanakkor a javaslat védeni is akar a szabadsággal való visszaélés ellen - innen származik a bírói mérlegelési lehetősége a hűség és bizalom-elv alapján. Az alapállás végülis az, "hogy a kodifikációban a megőrzés, a fenntartás megelőzi az újítást" /6/.

150. Ugyanazok a tulajdonosok otthon patriarchális, egymásközt modern burzsoá jogot igényelnek, írja Eörsi 164 - Biztos azonban, hogy énjüknek ez a két oldala nem marad hatás nélkül egymásra.

151. Pl. "a helyes képzetek" és "akaratképzés" védelmére hivatkozva nyilvánítja a Bundesgericht deliktumnak a tévedésbe ejtést, és ezen az alapon lesz semmis az OR-ben a megtévesztésen, megfélemlítésen alapuló szerződés. Később a munkaadó és a vasut objektív felelősségét is személyiségvédelemnek nevezik. További példákat Specker 26, 79.
152. Kommentar zum schweizerischen Zivilgesetzbuch. Zürich, 1911.I. Egger; Personenrecht. 99. k. /A továbbiakban Egger/.
153. Keller 114-121.
154. A személyes befolyás biztosítása végett nem kerülhetett a szavatok egyharmadánál több egy kézbe. - A mester jogi kötelezettségei az inas erkölcsi nevelésére, és más nem liberális vonásokra ld. Keller 103, 111, 117.
155. A munkásvédelmi javaslatok elutasításához Zürichben Keller 56. De nem csoda, hogy törölték azt a szabályt, hogy "a munkás kenyéradójának hűséggel és tiszteletadásal tartozik, ez pedig a munkás személyes egzisztenciáját, szabadságát és becsületét, valamint kegyeleti viszonyait tiszteletben tartja." Ami maradt, a túlzott erőfeszítéssel járó illetve az erkölcs~~ten~~ teljesítmény tilalma. /Ld. Keller 120./.
156. Erläuterungen I. 47, 65. k.
157. Egger 86
158. "A jog- és cselekvőképességről senki sem mondhat le, sem egészben, sem részben. Szabadságát senki el nem idegenítheti, vagy annak használatában magát a joggal vagy erkölccsel ellentétes módon nem korlátozhatja."
159. Ld. Egger magyarázatát a Sittlichkeit értelmezéséről, 99. kk.
160. Ez a formális szabadság azt jelenti a gyakorlatban, hogy érvénytelen "minden szerződés, amely ki akarja kapcsolni, hogy a személyes meggyőződés irányítsa a cselekvést" - pl. a megvesztegetés és azzal határos esetek az üzleti forgalomban, de általában is az egyesülési szabadság és a gazdasági mozgásszabadság határai is /Egger 99. kk./.

161. Ld. az Egger-féle kommentár példáit 96. k., 110.k.
162. Egger 103, 113, 114.
163. Kifejezetten kimodja a BG 40.II. 239.
164. Az elsőfoku bíróság nem tartotta jogellenesnek a bojkottot mert a károsultnak "nincs általános joga arra, hogy megrendelését felvegyék", és a vele szemben alkalmazott kényszer "csupán az alperes nagyobb gazdasági hatalmán nyugodott, valamint csak a gazdasági, és nem a személyes szabadságot érinti." BGE 32. II. 365. - Ebből is láthatjuk a liberális pozíció és a személyiségi jog ellentétességét.
165. Abból kell kiindulni, "hogy el kell ismerni a személyiség megbecsülésre és érvényesülésre vonatkozó alanyi jogot, amely minden személyt - természetes és jogi személyt is - megillet, és amely az emberi együttélés alapját képezi a jogrendben". E jog egy aspektusa a személyiség joga a megbecsülésre és érvényesülésre a gazdasági forgalom területén. /Más kérdés, hogy ezt csakis az egzisztencia direkt veszélyeztetése sérti. (BGE 32.II. 367-369./). Ezen az alapon a BG jogi területen remél megmaradni és nem tartja szükségesnek a "jó erkölcsök" bekapcsolását.
166. De a svájciak felfogása szerint éppen azért lehetett így, mert letértek a személyiségi jog alapjáról /BG 52. II. 383./
167. Az ítéletekben szereplő "vállalkozások": patikus, orvos, vendéglős, borbély, kályhás stb. - bár ezeken a területeken is alakultak kartellek. Svájcban azonban semmiesetre sem alakult ki a gazdaság kétharmadát felölelő nem-versenyző szektor, mint Németországban a közüzemek és az eleve koncentrált "uj", kémiai- és nehézipar.
168. Ld. vö. 166. jegyzet, ill. Grossen: Das Recht des Einzelpersonen. = Schweizerisches Privatrecht. II. Basel, /Stuttgart, 1967. 377.
169. Igy pl. Az NSzK-ban a második világháború után.Ld. Bussfeld: Zum materiellen Charakter des Immateriellen. Überlegungen zur Theorie und Praxis der Persönlichkeitsrechtssprechung. des BGH./Diss. Tübingen/; Düsseldorf, 1978. 209.

170. A gyakorlat jól kijött a deliktuális szabályokkal is, és eleinte nem is különböztetett élesen a személyi és vagyoni sérelem között. A régi OR 55. szakaszát a bírói gyakorlat egyáltalán nem "tisztá" személyiségi jogként értelmezte, hanem pl. vagyoni "általános kártérítés" megítélésére is felhasználta. A személyiség önálló védelmét sokáig kétségbevonták, az "elégítélet" büntetésként értelmezték stb. /ld. Egger 100. k. /. Csak az új jog, a ZGB dönt egyértelműen a személyiség javára; ezt hangsúlyozza az önálló rendszertani elhelyezéssel is. /Egger 86. hasonló Hedemann értékelése is: Die Fortschritte des Zivilrechts im XIX Jahrhundert. I. Berlin, 1910. 62.
171. Jhering Injuria, 310. kk., Kampf, 91.- Hasonló értelmezéssel találkozunk Magyarországon is. Ld. Meszlény Artur: A személyiség védelme. Magyar Jogászegyleti Értekezések. XVI. köt. 7. /217./. Bp. 1903. 289, 295. - Svájc óvatos egyeztetésében is félreérthetetlen, hogy nem a liberálisok a személyiség-pártiak.
172. Egger 86.
173. Kifejezetten utal erre a szovjet elmélet, amelyben a személyiségi jogok csak az első gazdasági jogi iskola verebége után merülnek fel. /Flejsic: Licsnue prava avtorov literaturnüh, naucsnüh i hudozsasztvennüh proizvedenij v grazdsanszkom prave SZSZSZER i kapitaliszticeszkih sztran. Ucsennue zapszki Leningradszkogo juridiceszskogo fakulteta. vüp.l. Leningrad, 1941. 27./
174. Az általános személyiségi jog első nagy áttörése éppen a bonni Grundgesetz volt. Jellemző, hogy a végső szövegezésben az emberi méltóság érinthetetlenségét kimondó alkotmányos jog eredeti javaslata úgy hangzott, hogy mindenki azt tehet, amit akar. A természetjog ujjáéledése, mint a fasizmus ellenhatása problémájához ld. Peschka: A modern jogfilozófia alapproblémái. Bp. 1972. II. fejezet, különösen 136.kk.

175. Ld. a francia Code civil új 9. szakaszát, 1970-ből.
176. Ez a folyamat technikailag szerencsésen folytathatta azt az Amerikában már a 30-as években kibontakozott tendenciát, hogy a tulajdonnak mint az állami beavatkozás elleni garanciának a helyébe /a "tulajdon" változásai miatt/ a privacy lépett /ld. I. és III. fejezet/. - A magyar Ptk 1960-ban szintén egy sor állampolgári jogot sorol fel az egyes különös személyiségi jogok között.

Jegyzetek az V. fejezethez

1. Ld. pl. Reich: The New Property. Schwartz és Skolnick /szerk./: Society and the Legal Order. New York, London, 1970. 595.
2. Így a fogyasztó- és környezetvédelemben a populáris és a classkeresetek. Vö. Sólyom László: Egy környezetvédelmi populáris akció elvi lehetősége jogunkban. Jogtudományi Közlöny, 1978. 672.
3. Kalven nevetségessé teszi, hogy pl. az USA alkotmányos személyiségvédelmében az utóbbi 20 évben máris több szabályt alkottak, mint amennyi a deliktuális felelősség jogában 200 év alatt létrejött. /The Reasonable Man and the First Amendment. The Supreme Court Review, 1967. 267, 299./ Ez a normaalkotás, standardizálás természetes. Az orosz jogra nézve a Kommentarij k GK RSZFSZR /szerk. Flejsic és Joffe, Moszkva 1970/ a Ptk 7. szakaszához is hangsúlyozza, hogy nem a sértett szubjektív érzése dönti el, hogy történt-e személyiségi jogsérelem, hanem a bíróság, a "kommunizmust építő társadalom morálja, a szocialista együttélés szabályai alapján, figyelembevételével a sértett kulturális színvonalát és öntudatát".
4. Az az absztrakt kazuisztika, amely a személyiségi jogok kiépülését jellemzi, viszonylag eleget tesz a személyiségi jogok garanciális feladatainak. Mégis kérdés, hogy /dogmatikailag mintegy a szilárd "kár"-fogalom pótlására/ hogyan lehetne a védelem minimumát rögzíteni, probléma

továbbá, hogy a védelmi igények gyakran kinövik az ilyen tényállásokat. /Pl. a szigoruan meghatározott common law-beli defamationot is áttörte a privacy: ezen a szélesebb jogcimen nem a tényállítás valótlanága, hanem sértő volta ad alapot a pernek - igaz viszont, hogy kijelentésnek a közmegítélés szerint kell sértőnek lennie./ Másrészt az ésszerűség mércéje viszonylagossá teszi a garanciákat és tulságosan köti a védelmet a meglévő állapotokhoz.

5. Igen tanulságos e szempontból Luhmann koncepciója a lelkiismereti szabadságról: a kiürült liberális frázisok helyett azt az értelmezést javasolja, hogy a lelkiismereti szabadságon azt értsük, hogy az állam nem állítja lelkiismereti konfliktust okozó döntés elé polgárait. Die Gewissensfreiheit und das Gewissen. Archiv des öffentlichen Rechts, 1965. 257.
6. A védő-funkció megfordul: a hatalom stabilizálódása után nem az államot kell a polgár ellen, hanem a polgárt az államtól védeni. Ld. Ptk uj 349.§, és Eörsi: Tézisek a polgári jogi felelősségről. Állam- és Jogtudomány, 1976. 185, 200.

IRODALOMJEGYZÉK

- Askin: Police Dossiers and Emerging Principles of First Amendment Adjudication. Stanford Law Quarterly, 1970.
- Baker: An Introduction to English Legal History². London, 1979.
- Balás P. Elemér: Személyiségi jog. /Szladits, szerk./ Magyar magánjog. I. Bp. 1941.
- Barazetti: Der Vorentwurf zum ersten und zweiten Teil des schweizerischen Zivilgesetzbuches. Bern, 1898.
- Berman: The Background of the Western Legal Tradition in the Folklaw of the Peoples of Europe. University of Chicago Law Review, 1978.
- Binding: Die Ehre. Der Zweikampf. Leipzig, 1909.
- Bloch: Naturrecht und menschliche Würde. Frankfurt/M. 1977.
- Bloustein: Privacy as an Aspect of Human Dignity: An Answer to Dean Prosser. New York University Law Review, 1964.
- Bostwick: A Taxonomy of Privacy. Repose, Sanctuary and Intimate Decision. California Law Review, 1976.
- Brett: Free Speech, Supreme Court Style: A View from Overseas. Texas Law Review, 1968.
- Brüggemeier: Entwicklung des Rechts im organisierten Kapitalismus. Materialien zum Wirtschaftsrecht. I. Frankfurt/M. 1977.
- Burns: Die Besitzklagen des römischen und heutigen Rechts. 1874.
- Bussfeld: Zum materiellen Charakter des Immateriellen. Überlegungen zur Theorie und Praxis der Persönlichkeitsrechtssprechung des BGH. /Diss. Tübingen/ Düsseldorf, 1978.

- Caemmerer:** Wandlungen des Deliktsrechts. Hundert Jahre Deutsches Rechtsleben. II. Karlsruhe, 1960.
- Cerroni:** Marx und das moderne Recht. Frankfurt/M. 1974.
- Clerk
Lindsell
C.L.** On Torts¹³. London, 1969.
- Cohn:** Neue Rechtsgüter. Das Recht am eigenen Namen. Berlin, 1902.
- Commons:** Legal Foundations of Capitalism /1924/. Clifton, 1974.
- Constantinesco:** Die Persönlichkeitsrechte und ihr Schutz im französischen Recht. Archiv für die civilistische Praxis, 1960.
- /Constitutional Formalism, Legal Realism, and Constitutionally Protected Privacy/
Privacy/** Fourth and Fifth Amendments. Note, Harvard Law Review, 1977.
- Corwin:** Liberty against Government. The Rise, Flowering and Decline of a Famous Juridical Concept. Baton Rouge, 1948.
- Cossa:** An Introduction to the Study of Political Economy. London, 1893.
- Dicey:** Lectures on the Relation between Law and Public Opinion in England during the Nineteenth Century. London, 1905.
- Diderot:** Egy filozófus irattárcájából kiszökött töredékek. /Ludassy Mária, szerk.: A francia felvilágosodás morálfilozófiája. Bp. 1975./
- Dionisopoulos
Ducat:** The Right to Privacy. Essays and Cases. St. Paul, Minn.
- Dixon:** The Griswold Penumbra: Constitutional Charter for an Expanded Law of Privacy? Michigan Law Review, 1965.
- Egger:** Das Personenrecht. Kommentar zum Schweizerischen Zivilgesetzbuch. Zürich, 1911.
- Egger:** Die Freiheitsidee im Schweizerischen Recht. Die Freiheit des Bürgers im Schweizerischen Recht. Zürich, 1948.

- Egger:** Die Zivilgesetzbücher in den Stürmen der Zeit. Ausgewählte Schriften und Abhandlungen. I. Zürich, 1957.
- Emerson:** Nine Justices in Search of a Doctrine. Michigan Law Review, 1965.
- Eörsi Gyula:** A szocialista polgári jog alapproblémái. Bp. 1965.
- Eörsi Gyula:** Összehasonlító polgári jog. Bp. 1975.
- Eörsi Gyula:** Tézisek a polgári jogi felelősségről. Állam- és Jogtudomány, 1976.
- /Erläuterungen/** Schweizerisches Zivilgesetzbuch. Erläuterungen zum Vorentwurf des eidgenössischen Justiz- und Polizeidepartements. Bern, 1901.
- Ernst Schwart:** Privacy. The Right to Be Let Alone. New York, 1962.
- Erőss Pál:** Emberi mivoltunk polgári jogi védelme. Magyar JOg, 1972.
- Fifoot:** History and Sources of the Common Law. Tort and Contract. New York, 1970.
- Fikentscher:** Methoden des Rechts. 3. Tübingen, 1976.
- Fleisic:** Lic snüe prava avtorov literaturnü, naucsnü i hudozsesztvennü proizvodeni j v grazsdanszkom prave SZSZSZR i kapitaliszticeszkih sztran. Ucsennü zapiszki Leningradszkiego juridiceszkiego fakulteta. vüp.1. Leningrád, 1941.
- Fleijsic Joffe:** /szerk./ Kommentarij k GK RSZFSZR. Moszkva, 1970.
- Fried:** Privacy. Yale Law Journal, 1968.
- Gall:** Liberalismus und "bürgerliche Gesellschaft". Historische Zeitschrift, 1975.
- Gareis:** Encyklopädie und Methodologie der Rechtswissenschaft². Giessen, 1900.
- Gerber:** Das wissenschaftliche Prinzip des gemeinen deutschen Privatrechts. Jena, 1846.

- Gierke: Deutsches Privatrecht. I. Leipzig, 1895.
- Gross: Privacy: Its Legal Protection. /revised ed./ Dobbs Ferry, N.Y. 1970.
- Grossen: Das Recht der Einzelpersonen. Schweizerisches Privatrecht. II. Basel, Stuttgart, 1967.
- Habermas:
TP Die klassische Lehre von der Politik in ihrem Verhältnis zur Geschichtsphilosophie. Theorie und Praxis. Frankfurt/M. 1978.
- Habermas: Naturrecht und Revolution. Theorie und Praxis. Frankfurt/M. 1978.
- Habermas: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Bp. 1971.
- Hasse: Die Culpa des Römischen Rechts. Kiel, 1815.
- Hahn: Die materielle Übereinstimmung der römischen und germanischen Rechtsprinzipien. Jena, 1856.
- Hedemann: Die Fortschritte des Zivilrechts im XIX. Jahrhundert. I. Berlin, 1910.
- Heffter: Die Begriffsverschiedenheit der römischen und deutschen Injuria. Archiv des Criminalrechts, 1839.
- Hegel: A jogfilozófia alapvonalai /Bp. 1971./
- Hegel: Előadások a világtörténet filozófiájáról. /Bp. 1979./
- Helmholz
Canonical Canonical Defamation in Medieval England. The American Journal of Legal History. 1971.
- Helmholz: The Early Enforcement of Uses. Columbia Law Review, 1979.
- His: Das Strafrecht des deutschen Mittelalters. II. Weimar, 1935.
- Hitzig: Injuria. Beiträge zur Geschichte der Injuria im griechischen und römischen Recht. München, 1899.
- Hobbes: Leviatán /Bp. 1970./
- Holdsworth: A History of English Law². London, 1922-1936.

- Holmes: The Common Law /1881./ Cambridge, Mass. 1963.
- Hóman Bálint - Magyar Történet. Bp. 1936.
- Szekfü Gyula:
Horkheimer- Adorno: Dialektik der Aufklärung /1945/.
Frankfurt/M. 1978.
- Huber, Eugen: Das schweizerische Zivilgesetzbuch und die Presse. Jahrbuch der schweizerischen Presse. 1905/1906.
- Huber: Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789. Stuttgart, 1957.
- Hubman: Das Persönlichkeitsrecht. Köln, Graz, 1967.
- Hugo: Lehrbuch eines Civil-Cursus. 1789.
- Hübner: Über Ehre, Ehrlosigkeit, Ehrenstrafen und Iniurien. Leipzig, 1800.
- International Commission of Jurists. The Legal Protection of Privacy: A Comparative Survey of Ten Countries. UNESCO International Social Science Journal, 1972.
- Jäggi: Fragen des privatrechtlichen Schutzes der Persönlichkeit. Zeitschrift für schweizerisches Recht, 1960.
- Jellinek: System der subjektiven öffentlichen Rechte. Freiburg i Br., 1892.
- Jellinek: Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte. Ein Beitrag zur modernen Verfassungsgeschichte². Leipzig, 1904.
- Jhering
Geist Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung.² Leipzig, 1866.
- Jhering: Der Kampf um's Recht. Wien, 1872.
- Jhering
Injuria Rechtsschutz gegen injuriöse Rechtsverletzungen. Gesammelte Aufsätze. III. Jena, 1886.
- Joffe: Razvitie civilizatsionnykh mysli v SZSZZR. Leningrad, 1975.

- Kalven: Privacy in Tort Law: Were Warren and Brandeis Wrong? Law and Contemporary Problems, 1966.
- Kalven: The Reasonable Man and the First Amendment. The Supreme Court Review, 1967.
- Karlowa: Römische Rechtsgeschichte. II. Leipzig, 1901.
- Kaser: Das römische Privatrecht². München, 1971.
- Keller: Rechtsethik und Rechtstechnik in der modernen kontinentaleuropäischen Zivilgesetzgebung, am Zürcher Privatrechtlichen Gesetzbuch erläutert. Aarau, 1947.
- Klein: Die Lebenskraft des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches. Festschrift zur Jahrhundertfeier des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches, Wien, 1911.
- Kleinheyer: Aspekte der Gleichheit in den Aufklärungskodifikationen und den Konstitutionen des Vormärz. Von der ständischen Gesellschaft zur bürgerlichen Gleichheit. Der Staat. Beiheft 4. /1980/
- Koch: Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten⁶. Berlin, 1874.
- Kohler: Urheberrecht an Schriftwerken und Verlagsrecht. Stuttgart, 1907.
- Kommers: Abortion and Constitution. United States and West Germany. The American Journal of Comparative Law, 1977.
- Koschaker: Europa und das römische Recht. München, Berlin, 1953.
- Koselleck: Kritik und Krise. Ein Studie zur Pathogenese der bürgerlichen Welt². Frankfurt/M. 1976.
- Lange: Kritik der Grundbegriffe vom geistigen Eigentum. 1858.
- Lenel: Das Edictum Perpetuum³. Leipzig, 1927.
- Leonhard: Schadenersatz für Verletzungen immaterieller Güter. Festschrift zur Jahrhundertfeier des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches. Wien, 1911.

- Meszlény Artur: A személyiség védelme. Magyar Jogász-egyleti Értekezések, XVI. köt. 7. /217/. Bp. 1903.
- Mommsen: Römisches Strafrecht. Leipzig, 1899.
- Motive zu dem Entwurfe eines Bürgerlichen Gesetzbuches. II. Berlin, 1888.
- Mugdan: Die gesammelten Materialien zum Bürgerlichen Gesetzbuch für das Deutsche Reich. Berlin, 1899.
- Murphy: An International Convention on Invasion of Privacy. New York University Journal of International Law and Politics, 1976.
- Müller: Die Grundrechte der Verfassung und der Persönlichkeitschutz des Privatrechts. Bern, 1964.
- Newman: An Essay on the Development of Christian Doctrine /1845/. Harmondsworth, 1974.
- Nizsalovszky Endre: A szerv- és szövetátültetések joga. Bp. 1970.
- Odgers: A Digest of the Law^w of Libel and Slander, and of Actions on the Case for Words Causing Damage...⁴ /1881/ London, 1905.
- Ofner: Der Ur-Entwurf und die Berathungs-Protokolle des österreichischen Allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches. Wien, 1887.
- Peschka Vilmos: A modern jogfilozófia alapproblémái. Bp. 1972.
- Pfizer: Autonomie /ld. Rotteck-Welcker/
- Polányi: The Great Transformation. /1944/ Frankfurt/M. 1978.
- Pole: The Pursuit of Equality in American History. Berkeley, Los Angeles, London, 1978.
- Pollock-Maitland²
PM The History of English Law². Cambridge, 1968.
- Pratt: Privacy in Britain. Lewisburg, London. 1979.

- Prosser:** Privacy. California Law Review, 1960.
- Puchta:** Cursus der Institutionen⁵. 1857.
- Puchta:** Pandekten⁹. Leipzig, 1863.
- Raber:** Grundlagen klassischer Injurienansprüche. Wien, Köln, Graz, 1969.
- Raiser:** Der Stand der Lehre vom subjektiven Recht im Deutschen Zivilrecht /1961/. Die Aufgabe des Privatrechts. Kronberg, Ts., 1977.
- Raiser:** Grundgesetz und Privatrechtsordnung /1966/. Die Aufgabe des Privatrechts, Kronberg, Ts., 1977.
- Raphael:** Human Rights, Old and New. Raphael /szerk./ Political Theory and Rights of Man. Bloomington, London, 1967.
- Rehnquist:** Is an Expanded Right to Privacy Consistent With Fair and Effective Law Enforcement? Kansas Law Review, 1974.
- Reich:** The New Property. Schwartz és Skolnick /szerk./ Society and the Legal Order. New York, London, 1970.
- Renner:** Die Rechtsinstitute des Privatrechts und ihre soziale Funktion /1929/. Stuttgart, 1965.
- Report of the Committee on the Law of Defamation.** London, 1948.
- Report of the Committee on Privacy. /Younger Report/** London, 1972.
- Ritter:** Person and Eigentum. Zu Hegels "Grundlinien der Philosophie des Rechts". Riedel /szerk./ Materialien zur Hegels Rechtsphilosophie. Frankfurt/M. 1975.
- Rotteck:** Eigentum /ld. Rotteck-Welcker/
- Rotteck - Welcker:** Staats-Lexikon oder Encyklopädie des Staatswissenschaften. 15+4 kötet. Altona, 1834-1848.
- Rousseau:** A társadalmi szerződésről. /Értekezések és filozófiai levelek. Bp. 1978./

- Rousseau: Politikai gazdaságtan. /cikk az Enciklopédia számára, Értekezések és filozófiai levelek, Bp. 1978./
- Rousseau: Politikai töredékek /Ludassy Mária, szerk.: A francia felvilágosodás morálfilozófiája. Bp. 1975./
- Röder: Grundzüge des Naturrechts oder der Rechtsphilosophie. /Heidelberg, 1846.
- Rümelin: Das neue schweizerische Zivilgesetzbuch und seine Bedeutung für unä. Tübingen, 1903.
- Sajó András: Az egyéni jogszabálykövetés esélyei. Állam- és Jogtudomány, 1977.
- Salvucci: Adam Smith politikai filozófiája. Bp. 1976.
- Savigny: System des heutigen römischen Rechts. I. Berlin, 1840.
- Scheuner: Begriff und rechtliche Tragweite der Grundrechte im Übergang von der Aufklärung zum 19. Jahrhundert. Der Staat, Beiheft 4. /1980/
- Scheyhing: Zur Geschichte der Persönlichkeitsrechte im 19. Jahrhundert. Archiv für die civilistische Praxis, 1960.
- Schiller: A naiv és szentimentális költészetéről /1795/. Válogatott esztétikai írásai, Bp. 1960.
- Schmidt: Der prinzipielle Unterschied zwischen dem römischen und germanischen Rechte, 1853.
- Scholler: Person und Öffentlichkeit. Zum Spannungsverhältnis von Pressefreiheit und Persönlichkeitsschutz. München, 1967.
- Schulz: Geschichte der römischen Rechtswissenschaft. Weimar, 1961.
- Schwerdtner: Das Persönlichkeitsrecht in der deutschen Rechtsordnung. Offene Probleme einer juristischen Entdeckung. Berlin, 1977.

- Smith, Adam: Az ^{ve}kölcsi érzelmek elmélete /Márkus György, szerk.: Brit moralisták a XVIII. században. Bp. 1977./
- Sólyom László: A polgári jogi felelősség hanyatlása. Bp. 1977.
- Sólyom László: Egy környezetvédelmi populáris akció elvi lehetősége polgári jogunkban. Jogtudományi Közlöny, 1978.
- Sólyom László: A személyhez fűződő jogok. Jogtudományi Közlöny, 1979.
- Specker: Die Persönlichkeitsrechte. Aarau, 1911.
- Spinoza: Tractatus Theologico-Politicus. /Bp. 1953./
- Spiro: Privacy in Comparative Perspective. Pennock és Chapman /szerk./ Privacy. New York, 1971. /Nomos XIII/.
- Stahl: Die Philosophie des Rechts³. 1854.
- Strauss, Leo: Naturrecht und Geschichte /1953/. Stuttgart, 1956.
- Striking Balance Between Privacy and Supervision. Note, New York University Law Review, 1976.
- Szuhoverhij: O razvitii grazhdanskopravovoj ohraně licěnuh neimuscsesztvennuh prav i interesov grazhdan. Pravovedenie, 1972/ 3.
- Tawney: Religion und Fühkapitalismus. Bern, 1946.
- Tocqueville: Das alte Staatswesen und die Revolution. Leipzig, 1857.
- Törő Károly: A személyiségvédelem helye és szerepe a polgári jog rendszerében. Magyar Jog, 1970.
- Törő Károly: A személyiség polgári jogi védelme bíróságaink gyakorlatában. Magyar Jog, 1971.
- Unger: System des österreichischen allgemeinen Privatrechts^h. Leipzig, 1892.

- Viney: Das Römische Recht in Hegels Rechtsphilosophie. Riedel /szerk./: Materialien zu Hegels Rechtsphilosophie. 2. Frankfurt/M. 1975.
- Voevodin: Szoderzsanie pravovogo polozsenija licsnoszti v nauke szovetszkogo goszudarsztvennogo prava. Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo, 1965/ 2.
- Wacks: The Poverty of Privacy. The Law Quarterly Review, 1980.
- Wade: Defamation and the Right of Privacy. Vanderbilt Law Review, 1962.
- Walter: Über Ehre und Injurien nach Römischen Recht. Neues Archiv des Criminalrechts, 1820.
- Warren - Brandeis: The Right to Privacy. Harvard Law Review, 1890.
- Weber, Max: Wirtschaft und Gesellschaft⁵. Tübingen, 1972.
- Welcker: Eigentum /ld. Rotteck-Welcker/
- Welcker: Injurie /ld. Rotteck-Welcker/
- Welcker: Infamie /ld. Rotteck-Welcker/
- Welcker: Staatserfassung /ld. Rotteck-Welcker/
- Welcker: Stand /ld. Rotteck-Welcker/
- Wellspacher: Das Naturrecht und das ABGB. Festschrift zur Jahrhundertfeier des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches. Wien, 1911.
- Westin: Privacy and Freedom. New York, 1967.
- Wieacker: Privatrechtsgeschichte der Neuzeit². Göttingen, 1967.
- Wieacker: Pandektenwissenschaft und industrielle Revolution. Industriegesellschaft und Privatrechtsordnung. Frankfurt/M. 1974.

- Wieacker: Der Kampf des 19. Jahrhunderts um die Nationalgesetzbücher. /1970/ Industriegesellschaft und Privatrechtsordnung. Frankfurt/M. 1974.
- Wilkinson -
White: Constitutional Protection for Personal Lifestyles. Cornell Law Review, 1977.
- Windscheid: Lehrbuch des Pandektenrechts⁷. Frankfurt/M. 1891.
- Winfield: Privacy. The Law Quarterly Review, 1931.
- Winfield -
Jolowicz:
W.J.
Wittmann: On Tort⁹. London, 1971.
- Wittmann: Die Körperverletzung an Freien im klassischen römischen Recht. München, 1972.
- Wolf: Grotius, Pufendorf, Thomasius. Drei Kapitel zur Gestaltgeschichte der Rechtswissenschaft. Tübingen, 1927.
- Zeiller: Kommentar über das allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch. Wien, Triest, 1813.